

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- William Heinesen – kulturbryder og kulturbærer
- På spaning efter teaterns sjæl
- Det isländska språkets villkor 1818, 1918, 2018
- Svanen lyfter nordiskt miljösamarbete
- Selma Lagerlöfs litterære betydning
- Foreningen Norden 100 år
- Intervju med Henrik Nordbrandt
- Letterstedtmedaljen till Arne Torp
- Översättarpriset till Birgita Bonde Hansen
- Bokessä om Sauli Niinistö

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2019 • Häfte 4

NORDISK TIDSKRIFT 4/2019

INNEHÅLL

Artiklar

William Heinesen – kulturbryder og kulturbærer. <i>Bergur Rønne Moberg</i>	369
På spaning efter teaterns sjæl. <i>Anna Hedelius</i>	379
Det isländska språkets villkor 1818, 1918 och 2018. <i>Haraldur Bernharðsson</i> . . .	385
Svanen lyfter nordiskt miljösamarbete. <i>Lena Wiklund</i>	397
Poetisk inspiration og determineret vilje. Om Selma Lagerlöfs litterære betydning. <i>Henrik Wivel</i>	407
Vennskap gir kjenskap. Foreningen Norden 100 år. <i>Svein Olav Hansen</i>	413

NT-Intervjun

Nu har han pakket sine kufferter ud. Samtale med den danske digter Henrik Nordbrandt. <i>Lisbeth Bonde</i>	423

* * *

För egen räkning

Kan færøyingar køyre bil i Sverige? Om et grensehinder i Norden. <i>Jan Kløvstad</i> .	429

Krönika om nordiskt samarbete

Vision om hållbarhet och integration på NR-sessionen 2019. <i>Anders Ljunggren</i> .	433

* * *

Letterstedtska föreningen

Jacob Letterstedts nordiske fortjenestemedalje 2019. Tildelt Arne Torp, Norge. <i>Hans H-Skei</i>	437
Det nordiska översättarpriset ur de nyhlénska medlen 2019. Tilldelat Birgita Bonde Hansen, Danmark. <i>Lena Wiklund</i>	439
Takketale Letterstedtska föreningens oversætterpris 2019. <i>Birgita Bonde Hansen</i> .	441
LF avdelningar, styrelser och medlemmar 2019	445
LF anslagsutlysning för 2020	451

* * *

Bokessä

Stark president med kringskurna maktbefogenheter. Om Sauli Niinistö. <i>Henrik Wilén</i>	453

Kring böcker och människor

Alfred Nobel – dynamiten, ensamheten och priserna. <i>Per Thullberg</i>	459
Biografi og tragisk historie. Om Reiulf Steen. <i>Harald Stanghelle</i>	461
Anders Wiklöf – murargrabben som blev mångmiljonär. <i>Anja Kuusisto</i>	464
Styrka och utsatthet hand i hand. Kommunals Annelie Nordström minns. <i>Bo Högländer</i>	467
Tage Erlander och Clement Attlee. Och en smula Churchill. <i>Björn von Sydow</i> . .	469
Andreas M. Feragen – skolemesternes konge. <i>Gro-Renée Rambø</i>	471
Statsman lyfts fram ur glömskan i Finland. Om Väinö Tanner. <i>Ralf Friberg</i> . . .	474
Plattformen Läsviskan engagerar barn och ungdomar i Svenskfinland. <i>Anja Kuusisto</i>	477
När musiken tar tag. Livet med körsång. <i>Lena Wiklund</i>	479

* * *

Sammanfattning	481
Tiivistelmä.	482

BERGUR RØNNE MOBERG

WILLIAM HEINESEN – KULTURBRYDER OG KULTURBÆRER

I dag bruges forfatteren William Heinesen til at brande Færøerne og tiltrække turismen til Tórshavn, hvor de besøgende kan vandre i hans fodspor og finde ind til autenticiteten bag hans forfatterskab. Men sådan har det ikke altid været. William Heinesen blev tidligere på Færøerne opfattet som en kulturbryder og forræder, hvad der tvang ham i indre eksil.

Bergur Rønne Moberg, der er lektor ved Færøernes Universitet og arbejder på en biografi om forfatteren, fortæller om konflikterne mellem Heinesen, Færøerne og Danmark.

Den færøsk-danske forfatter William Heinesen (1900-1991) kan historisk opfattes som en kulturbryder. Han var kulturbryder fordi Færøerne havde det så svært med ham, mens han levede. Heinesen var en problematisk figur for den nye nation, der kæmpede for det færøske sprog og øget selvstændighed. Jeg har publiceret flere artikler og bøger i de senere år, som fokuserer på to sager, hvor Heinesen fremstår som en markant kulturbryder. Den ene er den færøske modstand mod Heinesen som færøsk Nobelpriskandidat, og den anden er arkivgyseren eller kontroversen omkring Heinesens overdragelse af sine arkiver til Det kgl. Bibliotek i København. Men Heinesen var også kulturbærer, fordi han bidrog til at udvikle Færøerne som sted og nation. I dag er Færøerne tilstrækkeligt kulturelt modnet til, at man har indset, at Heinesen kan bruges som *brand* og kulturbærer. Til sidst vil jeg derfor se fremad og kaste et blik på Færøernes aktuelle planer med at bruge Heinesen til at *brande* Tórshavn og Færøerne.

Heinesen skilte sig ud fra de fleste andre færøske forfattere ved at skrive på dansk. Det var et valg, han foretog. Ved sit blotte valg af sprog overskred han den nationale færøske kontekst og kom ud i rum sø. Ved at skrive på dansk fik Heinesen direkte adgang til Københavns kulturelle kapital. I Nordatlanten har man i stor stil trukket på København som et prestigøst kulturelt, artistisk, økonomisk og politisk centrum. Byen er blevet kaldt Nordatlantens Paris og en kulturel højborg for regionens kunstnere og intellektuelle. Hermed har de kunnet skaffe sig adgang til hele den kulturelle infrastruktur, som København har haft og fortsat har at byde på. Det være sig større 'scener' af enhver art og mulighed for større udbredelse i form af professionelle forlag, interview med byens aviser osv. København som metropol har udfyldt en mangel i de ikke-metropole lande i Nordatlanten. Derfor kaldte Heinesen byen "eventyrbyen København".

I grænselandet

Men valget at skrive på dansk gjorde Heinesen til en kulturbryder i forhold til kampen for det færøske sprog og færøsk identitetspolitik. Han forblev en problematisk figur i det færøske stort set hele vejen frem til sin død. Den store tyske maler med dansk-frisiske rødder Emil Nolde befandt sig i en lignende situation, og han siger følgende:

det er ganske ejendommeligt og ikke altid lykkeligt at være født i et grænseland, hvor for og imod, her og hisset tegner sig skarpere end andre steder. Den der bliver født midt i sit hjemland, bliver sparet for megen forvirring og mange opgør, som man må gennemleve i grænselandet.

(Morten Beiter: "Over åen efter stemmer".
Weekendavisen 10. november 2017).

Heinesen levede og virkede i et sådant grænseland, og det understreger han ved at stave Tórshavn på den gamle danske måde med et arkaiserende Th. Hovedstæder er tit både centrum og undtagelsen i nationen, og det var og er Tórshavn også på Færøerne. Det er her indflydelsen udefra har været stærkest, så stærk, at torshavnernes sprog i sidste halvdel af 1800-tallet nærmest var halvdansk. Selv en så lille by som Tórshavn har været og er det i endnu højere grad i dag et urent, heterogent sted, en slags borderzone. Bygderne fremstod derimod som det rene, oprindelige og efterstræbelsesværdige i den færøske nation building proces.

Heinesen skrev og tænke Thorshavns hybriditet og sin egen dansk-færøske baggrund ind i nationens historie. Hans og Jørgen-Frantz Jacobsens forfatterskaber handler da stort set ikke om andet end at brodere færøsk kultur og dansk-europæisk indflydelse sammen. Heinesen siger også i et interview med litteraten og oversætteren Erik Skyum-Nielsen, at der i århundreder har været et lille København i Thorshavn. Heinesen repræsenterer det sidste skud på stammen af en århundredlang dansk-færøsk borgerskabskultur i Thorshavn, og i hans livsværk har eftertiden fået en kunstnerisk version af hele dens historie.

Der er noget cirkulært over dette, at Heinesen skrev på dansk for at fortælle, at han var færing og for at fortælle om Færøerne. Den første halvdel af cirklen er med vægten på det danske sprog: At skrive på dansk er at tage Færøerne ud af Nordatlanten, ned til København og videre ud i verden. Hermed fik Heinesen mulighed for at optræde på en kæmpescene som er det danske sprog. Og hvad er det så han optræder med? Intet mindre end en hel geografi. Således får Heinesen sendt den færøske geografi i omkreds om Jorden ved at udkomme på dansk og få sine værker oversat til andre sprog via forlaget Munksgaard i København. Heinesen er med rette blevet kaldt den første professionelle færøske forfatter, og ved at skrive på dansk lykkedes det ham at bryde isolationen for færøsk litteratur.

Mens han levede, forblev William Heinesen en problematisk og ubestemmelig figur i det nationale færøske rum.

Den anden halvdel af cirklen er med vægten på det færøske indhold. At skrive om Færøerne svarer for Heinesens vedkommende til at tage Færøerne tilbage fra København og op i Nordatlanten igen. Heinesen bevæger sig således ud i verden ved at skrive på dansk, men tilbage til Færøerne igen ved at skrive om Færøerne. Ved at skrive på dansk om Færøerne kunne Heinesen udfolde sig maksimalt i sit hybride element som en færing med en halvdansk baggrund. Hermed kunne hans dansk-færøske baggrund udnyttes fuldt ud som hybrid kulturel kapital. Ved at skrive på dansk og udkomme i København kunne Heinesen maksimere effekten af Færøerne som stof.

Men på Færøerne blev Heinesen opfattet som en kulturbryder. Mens han levede var Heinesen populær i Danmark, men upopulær på Færøerne. I 1984 siger han i et interview til *Ekstra Bladet*:

Der er f.eks. ingen tvivl om, at der er mange her i Thorshavn, der ikke kan fordrage mig. De er f.eks. sure over, at jeg har skrevet på dansk. Det er nærmest forræderi

(Wammen, 1984).

Forfattere i strukturelt samme position som Heinesen og som skriver på et andet og større sprog end nationalsproget bliver ifølge den franske litterat Pascale Casanova netop ofte "anklaget for forræderi" eller for ikke at repræsentere det ægte nationale. Det var upopulært i sig selv, at Heinesen skrev på dansk.

Men der hænger også et andet forræderi ved, at han skrev på dansk. Man følte at han udstillede færingene ved at skrive på dansk. På Færøerne har man ligesom Einar Már Gudmundsson siger om islandske læsevaner, læst litteratur med telefonbogen i den anden hånd. Så man havde nemt ved at føle sig ramt. Der var også nogen der efterfølgende ville få ram på Heinesen. Da jeg holdt en forelæsning om Heinesen i Tórshavn forleden fortalte en kvinde mig bagefter, at en færing var blevet vred på Heinesen, fordi han mente selv, at han dannede forlæg for en af figurerne i Heinesens romaner. Så vred, at han greb til våben og kom løbende efter Heinesen med en høtyv.

Heinesen er således ikke blot blevet oversat rent sprogligt; på Færøerne har man også følt sig oversat og udstillet. På italiensk siger man "Traduttore traditore", som betyder at oversætteren er forræder, fordi hun eller han aldrig kan dække originalen. Heinesen var således også forræder i den forstand, at han via dansk oversatte og udleverede Færøerne til poesiens verdenssprog. Færingene og Færøerne blev pludselig set udefra. En kulturel færøsk offentlighed eksisterede dårligt nok, da Heinesen fik sit gennembrud i 1950, og Færøerne var ikke modent til moderne perspektiver. Man har derfor mest læst ham ud fra lokale kriterier. Heinesen var selvfølgelig klar over, at der ikke var nogen moderne læseroffentlighed på Færøerne i de første mange årtier af hans karriere. Det var også derfor, han valgte at skrive på dansk, og derfor erklærede han tidligt, at han skrev for udlændinge.

Dobbeltkandidaturet til Nobelprisen

Mens han levede forblev Heinesen en problematisk og ubestemmelig figur i det nationale færøske rum. Hans indre eksil i det færøske kulminerer med de to nævnte sager: nobelpriskandidaturet og overdragelsen af arkivet til København.

Heinesen blev både indstillet som færøsk og dansk kandidat til Nobelprisen, men valgte at trække begge nomineringer tilbage. Han var indstillet som kandidat til Nobelprisen af færingene i København fra først i 1970'erne, hvorefter det sluttede brat i 1978. Indstillingen blev først et problem, efter at færøske kulturpersoner på Færøerne blev bekendt med mediernes rygter om, at Heinesen figurerede på Nobelkomitéens "den korta listan" indeholdende 5 navne. Ud fra de talrige interviews, som danske aviser lavede med Heinesen i 1970'erne, hvor hans nobelkandidatur tit omtales, kan man slutte, at Heinesen selv ikke havde noget problem med at være indstillet som færøsk forfatter i de syv år fra 1971-78, dvs. før han for alvor kom på tale som sandsynlig prismodtager i 1978. Det havde Heinesen intet problem med, fordi der ikke var noget pres fra færøsk side, om at han skulle trække sit kandidatur tilbage før 1978. Heinesen endte med at trække kandidaturet tilbage, og det var ikke på grund af beskedenhed, som det harmoniserende er blevet udlagt. Både Artur

Lundkvist, medlem af Nobelkomitéen, og Heinesen selv er klare i mælet vedrørende grunden til, at Heinesen frabad sig prisen. Med sit fortsatte kandidatur var Heinesen bange for at skærpe sprogstriden på Færøerne. Selv sagde han, at han ville blive udsat for et "litterært justitsmord", hvis det skulle ske, at han fik tildelt prisen. Heinesen blev således shortlistet af Nobelkomitéen og sortlistet af færøske nationalister.

Grunden til, at han takker nej i 1978 til fortsat at være indstillet som færøsk forfatter, er en konflikt i det færøske kulturmiljø, der vedrører modsætningen mellem dansk og færøsk. Uden den havde Heinesen ikke haft nogen grund til at trække indstillingen tilbage. På Færøerne foretrak man, at færøskskrivende færingere blev indstillet. Men der var ingen andre færøske forfattere, der kunne bære en prisdeling. Lokale, provinsbaserede kvalitetskriterier centreret omkring det, der var skrevet på færøsk, blev prioriteret på bekostning af universelle kvalitetskriterier i Nobelprisens ånd.

Den danske indstilling blev trukket tilbage på grund af en interessekonflikt mellem Det danske Akademi, som allerede havde indstillet forfatteren og filosofen Villy Sørensen, og en kreds af kulturpersoner med litteraten og politiker Per Stig Møller i spidsen, der indstillede Heinesen. Per Stig Møller og konsorter mente, at Heinesen var en bedre kandidat end Villy Sørensen. Men Heinesen blev opfattet som en modkandidat til Sørensen, og da både Heinesen og Sørensen sad i Det danske Akademi endte det med at Heinesen straks trak indstillingen tilbage for at undgå intern splid i Akademiet. Heinesen trak således begge kandidaturerne tilbage på grund af intern splid henholdsvis i det færøske og i det danske.

I forhold til nobelpriskandidaturet kan man sammenligne Heinesen med forfattere som den jødisk-ungarske forfatter Imre Kertész. Da Kertész blev tildelt Nobelprisen i 2002, syntes ungarske journalister ikke, at det var en rigtig ungarer, der fik prisen. I 2000 bekendtgjorde den kinesiske regering at Gao Xingjian bosiddende i Paris "ikke var en ægte kinesisk forfatter og lykønskede Frankrig med prisen, [...]" konservative nationalister i Tyrkiet udtrykte et tilsvarende synspunkt, da Orhan Pamuk modtog prisen i 2006, og stemplede hans værker som alt for stærkt påvirkede af vestlige værdier".¹ Det samme gælder den nigerianske forfatter Wole Soyinka, der skriver på engelsk, og Soyinka har af samme grund en fortsat konflikt kørende med sit nationale bagland. V.S. Naipul født på Trinidad modtog Nobelprisen som britisk forfatter, og han har gentagne gange i sit forfatterskab rettet en hård kritik mod nationalismen. Forfattere, der ikke bevæger sig langs de rene nationale linjer udgør således et strukturelt problem ikke blot for den nationale litteraturhistoriskrivning, men også for postkolonialismen, der allierer sig med nationalismen og kulturen imod litteraturens tværgående kompleksitet, dybde og

mangfoldighed. Den algeriske forfatter Kamel Daoud, som også har kritiseret kolonitiden i skarpe vendinger, retter i et interview fra 2018 ligeledes en hård kritik mod postkolonialismen:

Det var ikke retfærdig harme over kolonitidens forbrydelser, der drev mig. At bryde med den postkoloniale optik og diskurs, at slippe ud af fortidens, erindringens og historiens tyngdefelt, har været mit centrale perspektiv.²

Denne konflikt mellem store forfattere i en eller anden form for eksil og postkolonialismen er et strukturelt fænomen i verdenslitteraturen, og den afslører, at den ellers erklæret antiessentialistiske postkolonialisme har kryptoessentialistiske tendenser.

Overdragelsen af den litterære arv

Blot nogle få år efter forviklingerne vedrørende Nobelprisindstillingerne, overdrog Heinesen sine arkiver til Det kgl. Bibliotek (KB) i København. I 1981 var tiden moden for den 81-årige forfatter at få sine papirer arkiveret for eftertiden. På det tidspunkt var han allerede begyndt på processen med at afrunde sit forfatterskab med epiloger i digtningen, brændte breve og romanmanuskripter osv. Hovedparten af materialet blev sendt i 1981, men der var også mindre accessioner i løbet af 1980'erne og 1990'erne. Nogen af disse overdragelser måtte bringes forsigtigt ud af landet. Familien kontaktede rigsombudsmanden Bent Klinte, og i en telefonsamtale, jeg havde med Klinte om arkivsagen, fortalte han, at han fungerede som "postbud" for familien.

Det, der i 1981 blot skulle have været en "almindelig accessionsforretning"³ blev til "et særligt følsomt emne."⁴ Det blev ovenikøbet til en omfattende kulturpolitisk konflikt mellem Færøerne og Danmark, der trak tråde helt op på ministerielt niveau i Danmark. Det var en konflikt, der varede adskillige år i 1980'erne, og som blussede op igen i slutfirserne. 4.1.1988 skriver den nytiltrådte overbibliotekar og senere direktør på KB Erland Kolding Nielsen til Jørgen Harder Rasmussen, departementschef i Kultur- og Kommunikationsministeriet:

Det kongelige Bibliotek har fået et problem, der på et senere tidspunkt vil kunne belaste forholdet imellem Danmark og Færøerne, hvis der ikke findes også for Det kongelige Bibliotek en fornuftig og acceptabel løsning. Problemet drejer sig om den fremtidige institutionelle opbevaring af den dansk-færøske forfatter William Heinesens papirer.⁵

Som manden på arkivgulvet oplevede jeg en lignende velbegrundet frygt hos KB. Jeg henvendte mig i 2015 til KB for at høre nærmere om arkivoverdragelsen og kunne straks mærke en ængstelse relateret til hele forholdet mellem Danmark og Færøerne. Jeg vidste på det tidspunkt intet om, at der var et helt

arkiv bag arkivet, der indeholdt materiale om Heinesens overdragelse af sit arkiv til KB. Der er ganske vist antydninger i Heinesens breve, at overdragelsen havde afstedkommet en konflikt. Men jeg blev for alvor vakt, da en af medarbejderne på Center for Manuskripter og Boghistorie blev lidt irriteret på mig, da jeg spurgte nærmere til et evt. materiale om overdragelsen af Heinesens papirer til KB. Jeg fik at vide, at KB ikke var interesseret i at blive rodet ud i endnu en konflikt omkring Heinesens arkiver. Her fik jeg fornemmelsen af, at der for alvor var noget at komme efter. Jeg skrev til ledelsen, forklarede min sag og at jeg selv var en slags konfliktforsker i det dansk-færøske. Jeg blev mødt med venlighed og fik adgang til et spændende materiale.

Da jeg så kiggede nærmere på materialet kunne jeg godt forstå KB's indledende forbehold over for min forespørgsel. Overdragelsens akter er bevaret med påskriften ”yderst fortrolig”.⁶ Arkivet fortæller en dramatisk historie om, hvordan en rutinemæssig overdragelsessag udviklede sig til sprængfarlig kulturpolitik på grund af den færøske modstand mod overdragelsen. Kontroversen vedrørende overdragelsen af arkiverne blev til en del af et større spil, som involverede både Statsministeriet og Kulturministeriet. Det skyldtes, at overdragelsen kom til at handle om meget mere end blot en enkelt forfatters arkiv. Det handlede også om færøsk selvstændighedspolitik på kulturområdet samt om færøsk og dansk arkivopbygning. Sagen blev så tilspidset, at der var accessioner der blev forpurret og udsat, og presset på KB blev så stort, at der en enkelt gang opstod uenighed blandt nogen af medarbejderne, der var involveret i sagen. Ledelsen på KB henholdt sig imidlertid beslutsomt og loyalt over for Heinesens ønske om, at papirerne skulle forblive i København.

Det færøske grundsynspunkt var, at overdragelsen af Heinesens papirer til København var et stykke kulturimperialisme. Dette synspunkt fik ekstra vind i sejlene af, at overdragelsen skete stort set samtidig med, at Færøerne fik et moderne nationalbibliotek i form af Føroya Landsbókasavn. Overdragelsen er også relateret til arkivopbygninger i begge lande, om end dette er en underordnet problematik i denne sammenhæng. KB var for sit vedkommende interesseret i Heinesens arkiver som et led i opbygningen af et moderne forfatterarkiv. Føroya Landsbókasavn var for sin del interesseret i at kunne legitimere sig forskningsbibliotek. Konflikten kom derfor til at udspille sig som en strid mellem to nationalbiblioteker, dvs. mellem to biblioteker, der begge har en repræsentativ national funktion.

Overdragelsen udvikler sig dog til en sag med mange flere involverede instanser med modsatrettede interesser: Kulturministeriet, Statsministeriet, Rigsombuddet på Færøerne og Tórshavns Kommune. Rigsombuddet og Tórshavns Kommune forsøger begge at få Heinesens arkiver tilbageført til Færøerne i modstrid med hans egen beslutning og dermed imod frivilligheds-princippet i accessionen fra 1981. Rigsombuddet var naturligvis

Statsministeriets forlængede arm. Diplomatiets klassiske konflikthåndtering er ganske vist styret af forsigtighed og forsøg på at håndtere en vanskelig situation, så den ikke eskalerer. Rigsombuddet ser ud til at forstå sin rolle i denne sag ud fra denne logik, og det kommer til udtryk i en eftergivende holdning over for det færøske pres. Rigsombuddets eftergivende holdning må tages som et vidnesbyrd om konfliktpotentialer i denne sag, dvs. vidnesbyrd om styrken i den færøske modstand imod, at Heinesens arkiv fortsat skulle opbevares på KB. Med diverse dansk-færøske konflikter i løbet af det 20. århundrede in mente var Rigsombuddets ængstelige holdning under konflikten højdepunkt for så vidt velbegrundet. Oprindeligt små sager⁷ havde tidligere vist sig at indeholde et konfliktpotentialer, der kunne forværre forholdet mellem Færøerne og Danmark. Derfor var der en frygt for, at de færøske republikanere kunne få yderligere vind i sejlene, hvilket har været og fortsat er en vedvarende dansk bekymring.

På grund af den voldsomme og i grunden postkoloniale politisering blev Heinesen selv under hele forløbet sat i parentes. Det, der egentlig blot var et personarkivisk anliggende, blev til en politisk betændt sag. Men på trods af flere forsøg på at få Heinesens aftale med KB annulleret uden om Heinesen, fastholdt han bestemmelserne i det oprindelige overdragelsesdokument. Det færøske pres gjorde, at Heinesen blev nødsaget til at bekræfte den oprindelige aftale over for KB hele fire gange. Men i modsætning til nobelprisindstillingen var Heinesen under hele forløbet klippefast i sin beslutning om, at materialet skulle blive i København.

Det færøske Landsbibliotek valgte at skyde sagen til hjørnespark ved at fokusere på mulighederne for at få materialet overdraget efter Heinesens død. Men det hele endte i mindelighed, og der har ikke været noget udleveringskrav efter sagens afmatning i begyndelsen af 1990'erne. Det hænger utvivlsomt sammen med, at Heinesen indvilligede i, at Det færøske Landsbibliotek kunne få kopier fra arkivet. "Jeg giver min tilladelse! Deres hengivne William Heinesen".⁸ Disse ord skrev Heinesen på et lille kort til KB i 1990. Det er skrevet med rystet håndskrift og er en af de allersidste meddelelser fra hans hånd. Det kunne tænkes, at Heinesen i denne besked har villet forhindre, at sagen skulle blusse op igen.

Kulturbærer for Færøerne

Som afslutning vil jeg knytte an til Heinesen som kulturbærer for den færøske nation i dag. Færøerne ser ud til omsider at være kommet på omgangshøjde med de kosmopolitiske perspektiver i Heinesens værker. Færøerne forvandles i disse år: turister strømmer til landet, mange unge flytter tilbage og der er stor optimisme i økonomien og kulturen. Omsider bliver kunst og kultur også taget alvorligt, nok mest fordi man kan se, at de kan bruges til noget. Heinesen

har dog også fået momentum på Færøerne i de senere år. Der er udstillinger med hans billedkunst, en masse udgivelser på mange forskellige sprog af hans litterære værker herunder *De fortabte Spillemænd*, der oversættes til kinesisk. Der sker en del rundt om Williams og Lisas hus på Varðagøtu 43 i Tórshavn. Det er f.eks. blevet lettere for turister at færdes på området, og den gamle hølade ved siden af Williamshús, som huset nu kaldes, er blevet udstillingslokale. Heinesens første barndomshjem nede ved havnen er blevet totalrenoveret af en færøsk baptistkapitalist og er nu en flot restaurant i 3 etager. Denne og flere andre nye restauranter i den gamle bydel emmer af Heinesens og Heinesenfamiliens egen historie i byen. Man kan nemt foretage historiske vandreture i Tórshavn i Heinesens fodspor. Endelig kan det nævnes, at en konference med titlen "The Tower at the End of the World" om øer og litteratur blev afholdt i 2017 i Nordens Hus på Færøerne. Hensigten var at promovere og positionere Heinesen og Færøerne på samme tid. Grundtanken i denne konference var på samme tid at brande Heinesen og Færøerne ved at lave koblinger mellem kultur og turisme.

Denne idé med at koble kultur og økonomi sammen er siden blevet videreudviklet. Vi er en gruppe, der er i gang med et pilotprojekt, som foreløbig udgør et samarbejde mellem Tórshavns Kommune, Nordens Hus, universitetet, Atlantic Airways, hotelbranchen og turistbranchen. Som projektet foreligger, ligner det en kulturøkonomisk satsning, der skal bruge hele Heinesens færøske *storytelling* til at *brande* Færøerne. Fokus er på Tórshavn, og målet er at gøre byen til en litterær ikonby på linje med H.C. Andersens Odense og Henrik Ibsens Skien.

Udadtil samarbejder vi med H.C. Andersen Fonden, der arbejder med at udvikle et "europæisk og internationalt netværk for byer, der er fødeby eller hjemsted for ikoner af internationalt format." Vi arbejder frem mod 2020, hvor vi vil fejre Heinesens 120 års fødselsdag. Vi griber projektet an som en national opgave. I sidste ende handler det om at få lavet en plan for bæredygtig turismeudvikling i hele den nordatlantiske region i en tid, hvor regionen har voksende udfordringer på den front. Men udfordringen er samtidig at få flere kulturelt motiverede turister. Undersøgelser har nemlig vist, at der er ikke særlig mange af i Nordatlanten. Det er naturen, der trækker. Vi tænker at forene turisme, forskning og events med Heinesen i spidsen. Projektet kommer også til at forgrene sig ud i forskellige specialiserede afdelinger. Selv vil jeg som lektor ved det færøske universitet særskilt relatere Heinesen-*brandingen* til forskning og formidling. Hensigten er først at etablere et forskningsnetværk bestående af økulturer verden over – et transarkipelagisk netværk. Det bliver med et afsæt i kulturturisme og med særligt henblik på Heinesen.

En sådan brug af Heinesen som kulturbærer handler i sidste ende om mere end penge og *branding*. I en tid med meget voldsomme forandringer for sted

og identitet kan brugen af Heinesen som kulturel storytelling aktualisere kulturarvsnarrativer af mere varig karakter. Heinesen er jævnaldrende med det moderne Færøerne, og hans livsværk er én stor moderne Færingsaga. Den er derfor velegnet til at udvikle en moderne storytelling om Tórshavn og hele Færøerne. Den færøske digter Jóanes Nielsen har allerede advaret mod at omsætte Heinesen til ressourceøkonomi. I digtet "Hvat skulu vit gera við William Heinesen (Hvad skal vi gøre med William Heinesen) fra 1985 spørger han, om den dengang endnu levende Heinesen skulle skæres ud i fileter eller om han skulle være den, der deler billetter ud til rejsende mellem de smukkeste stjerner. Der er ingen tvivl om, hvad Nielsen foretrækker.

Selv ser jeg *brandingen* af Heinesen og Færøerne i forlængelse af den økonomiske succes, som Heinesen selv jagtede så målbevidst som romanforfatter i 1920'erne og 1930'erne og som han først fik senere. Mere end nogen anden færøsk forfatter har Heinesen brugt den færøske geografi til at *brande* sig selv. Nu har vi andre mulighed for at få ekstra gennemslagskraft ved at *brande* Heinesen og den færøske geografi i en globaliseret verden. Nye generationer spejler sig i tusindkunstneren. Men hvad blev der så af historien om forræderen, kulturbryderen og kunstneren i det indre eksil? Den side af sagen forsøger man at fortrænge. Men i den store sammenhæng gør forræderen, kulturbryderen, det indre eksil og nu også konfliktfortrængningen jo bare hele storytellingen om William Heinesen endnu bedre.

Noter

1. Engdahl, Horace 2010: "Kanonisering og verdenslitteratur. Nobelerfaringen." *Litteratur i bevægelse. Nye tilgange til verdenslitteratur*. Dan Ringgaard og Mads Rosendahl Thomsen (red.). Aarhus Universitetsforlag, s. 131.
2. Niels Ivar Larsen: "Vi må lægge postkolonialismen bag os for at komme videre". *Information* 18. maj 2018.
3. "Notat til Svend Gissel (foranlediget af hans brev af 15.2.1988)". Kapslen "Korrespondance vedr. William Heinesens efterladte papirer 1981-1994". KB.
4. Svend Gissel: "Kære Steen Bille Larsen", 20.12.1989. Kapslen "Korrespondance vedr. William Heinesens efterladte papirer 1981-1994".
5. Erland Kolding Nielsen: "Kære Harder Rasmussen", 4.1.1988. Kapslen "Korrespondance vedr. William Heinesens efterladte papirer 1981-1994".
6. Dette er håndskrevet på den ene af de to kapsler, som er opbevaret på KB om sagen.
7. Jf. Sólvará, Hans Andrias 2007: *Adressumálið. Donsk-føroysk viðurskifti undir fyrri heimsbardaga*. Fróðskapur.
8. William Heinesen: "Kære Svend Gissel", 16.5.1990. Kapslen "Korrespondance vedr. William Heinesens efterladte papirer 1981-1994".

ANNA HEDELIUS

PÅ SPANING EFTER TEATERNS SJÄL

"Teater är det viktigaste i världen för där visar man folk hur de kunde vara, och vad de längtar efter att vara fast de inte törs, och hur de är."

Så lyder ett citat ur Tove Janssons bok "Färlig midsommar", från 1954. Kärnfullt sammanfattar det vad teater kan vara oavsett om föreställningen ges i ett jugendpalats, en gammal hippodrom, en funklåda, en klosterruin eller i ett vanligt klassrum.

Anna Hedelius, journalist och författare, har tillsammans med kollegan Göran Willis skrivit boken *Thalias hus – på spaning efter den svenska teaterns själ*. Under två års tid har de rest runt i Sverige och besökt 55 teaterscener.

Teater kan spelas var helst det finns människor. Det behövs ingen tjugig scen, bara (minst) en aktör och en publik. Men en teaterupplevelse är så mycket mer än själva föreställningen. Ankomsten till teatern, småpratet i foajén, inträdet i salongen, förväntan innan ridån går upp, pausen med fortsatta samtal över ett glas vin. För detta behövs förstås ett ändamålsenligt hus.

Svensk teater spelas i alla möjliga sorters lokaler. Den spelas också på båda sidor Östersjön. De svenska teatrarna i Finland har sedan 1800-talet haft en viktig roll som kulturbärare. Skådespelare, regissörer och teaterchefer har genom tiderna på ett naturligt sätt arbetat i både Sverige och Finland. Så till exempel den finlandssvenska skådespelaren och regissören Maria Sid som för närvarande är teaterchef på Kulturhuset Stadsteatern i Stockholm. I dag spelas teater på svenska på Svenska Teatern i Helsingfors, Wasa Teater, Åbo Svenska Teater, Karleby Stadsteater, Unga Teatern i Esbo och Teaterföreningen i Mariehamn.

I boken "Thalias hus" har jag och min kollega Göran Willis stannat i Sverige. De gångna två och ett halvt åren har vi rest med tåg eller bil till 55 av landets scener – från Kiruna i norr till Ystad i söder. Det kom att bli en resa i historien och i geografien, samt en färd in i världsdramatiken. Vår ambition har varit att spana efter den svenska teaterns själ. För visst kan platser ha en själ? På romartiden kallade man platsers skyddsandar för Genius Loci. Numer används begreppet för att beteckna den specifika atmosfär som en plats kan ha. Det är just den atmosfären vi försöker sätta ord på i boken.

Ögonblickets konst

Teater är ögonblickets konstform. Det som utspelar sig på scenen sker i stunden. Här och nu. Teaterrummet laddas med upplevelser, skådespelare och åskådare möts för några timmar i en gemensam andning. Sedan är allt över!

Den som inte är på plats missar tåget så att säga. Det kanske är det som gör teatern så magisk.

Det är också lite retligt. Visst hade vi velat se Bibi Andersson stiga upp ur brunnen som sagoberätterskan i Ingmar Bergmans uppsättning av Hjalmar Bergmans "Sagan" på Malmö stadsteater 1958. Visst hade det varit ett minne att ha mött Edvin Adolphson och Harriet Bosse som Helmer och Nora under deras landsomfattande turné med Henrik Ibsens "Ett dockhem" 1924.

Men samtidigt ... nog sätter sådana händelser spår? "Det sitter i väggarna" är måhända ett slitet uttryck, men inte desto mindre sant. Nog är det något speciellt med de rum där dramatiska utspel och storslagna känslor har studsat runt i decennier, i vissa fall i sekler. Kärlek, hämnd, svartsjuka och maktbegär. Intima kammerspel, monologer och storslagna kostympjäser.

För Marcel Proust (i romansviten "På spaning efter den tid som flytt") fungerade en madeleinekaka och en kopp lindblomste som länk till svunna barndomsminnen. I vår spaning har vi använt oss av andra metoder. Vi har stämt träff med teaterchefer, skådespelare, scenmästare och tekniker. De har bjudit på kaffe och sig själva, de har visat oss upp på tågvindar och bakom kulisser för att ge oss möjlighet att stryka med fingrarna över undangömda dekorer och gammal rekvisita. Vi har krupit in i teaterbråten och snokat runt, sniffat i kostymförråden, snubblat på en och annan sladdhärva. Framför allt har vi mött människorna som förvaltar teaterns historier. På så vis har vi försökt hitta varje teaters egenart, eller själ, som vi alltså har valt att kalla det.

Rykten sprids på teatrar, historier traderas, varieras. Vi är ute efter sanningarna. Men vad är en sanning? Kanske är teaterfolk extra bra på att brodera ut verkligheten, göra den till dramatiskt berättarstoff. Inte oss emot. För bor inte själen i just dessa historier?

Teaterhusen vid förra sekelskiftet

I slutet av 1800-talet, då många stadsteatrar uppfördes, var teatern en viktig statusmarkör. Varje stad med anseende skulle ha en teater och det var ofta borgarklassen som initierade byggnationerna. Vid denna tid hade många teatrar nere i Europa brunnit. Gasljus i salongen och eld på scenen gjorde teatern till en eldfarlig plats, och så många som 5 000 människor dog i europeiska teaterbränder under slutet av 1800-talet.

De traditionella teaterladorna i Sverige ersattes därför med teaterhus i sten, byggda efter inspiration från Parisoperan samt den tyske arkitekten Gottfried Semper's idéer om att teaternas inre rum skulle avspeglas i den yttre formen. Husen placerades ofta vid torget eller järnvägsstationerna. Rikligt med dekorationer; Thaliasker, målningar av de nio muserna samt detaljer i guld och vinrött präglade interiörerna. Den hästskoformade salongen med sina avant-scenloger blev standard vid denna tid. Man gick på teater lika mycket för att

synas som för att se pjäsen. Det var ofta tänt i salongerna under pågående föreställning och pausminglet var viktigt, även om det säkert inte kallades mingel på den tiden.

Men teaterhuset var ingen demokratisk plats. Det fina folket kom till spektakelkvällarna i hästdroska för att ta plats på parketten och i de vackra foajéutrymmena i husets nedre våningar. Detta medan populasen fick sitta på hårda träbänkar på andra eller tredje raden (balkongen) och dricka sitt pauskaffe i fattigmanskaféet.

Teaterarkitekten Axel Anderberg

Landets utan konkurrens mest produktive teaterarkitekt hette Axel Johan Anderberg (1860–1937). Han var byggmästarsonen från Kristianstad som utbildade sig på Kungliga Tekniska Högskolan och Konstakademien i Stockholm. Under en femtonårsperiod ritade han sex nya teaterbyggnader i Sverige. Den första som stod klar var Karlstads teater, invigd 1893. Men dessförinnan hade han färdigställt ritningarna till Kungliga Operan i Stockholm. Redan före 30 års ålder fick han nämligen det prestigefyllda uppdraget att rita en ny operabyggnad vid Gustav Adolfs torg i Stockholm, något som behövdes eftersom den förra, Gustav III:s opera från 1782, var omodern och hade dåliga evakueringsmöjligheter.

Inspirerad av teaterbyggnader i Dresden och Bordeaux ritade Anderberg en monumental teaterbyggnad i nyrenässansstil. Trapphus, foajé och salong var i lite pråligare nybarock. Guldfoajén, med takmålningar av Carl Larsson, påminde mest om

*Christer och Cecilie Nerfont
på Karlstads teater.
Foto: Anna Hedelius.*

den grandiosa Garnieroperan i centrala Paris. Efter invigningen i februari 1898 berömde *Dagens Nyheter*s reporter den stilfulla och bekväma operan.

Andra kulturdebattörer var inte lika imponerade. Konstkritikern och författaren Georg Nordensvan menade att det fanns ”något operonligt och ogemymtligt i byggnadens yttre.” Kritikern Edvard Alkman liknade operan vid Gustav Adolfs torg vid en mödosamt krypande snigel, dignande under bördan av sitt snäckhus. Skämttecknaren Oskar Andersson (OA) gjorde i tidningen *Söndags-Nisse* ett nidporträtt på operan som en trave staplade cigarrlådor.

Men Axel Anderberg var bara i början av sin karriär. Med Karlstads teater och Kungliga Operan som meriter blev han en teaterarkitekt på modet och han kom också att rita teatern i Kristianstad, Linköping, Norrköping samt Oscarsteatern i Stockholm.

De resande teatersällskapen

Till landsortsteatern kom de resande teatersällskapen. De reste ofta med tåg, och teaterns vaktmästare kom och mötte vid järnvägsstationen med en kärra för att transportera dekoren till teatern.

De resande teatersällskapen stannade ofta i den aktuella staden upp till en vecka och gav olika program olika kvällar, så att publiken hade anledning att komma till teatern flera gånger. Man kan nog tänka sig att det även blev lite extra klirr i kassan på stadshotellet där ensemblerna hyrde in sig. Vi har hört berättas om både nattliga telefonsamtal och blöta kvällar i hotellbaren.

Kristianstads teater. Foto: Anna Hedelius.

En av de mest framgångsrika teaterdirektörerna hette Thérèse Elfforss. Hon var inte bara en välrenommerad skådespelare, utan till skillnad från många andra resande teaterdirektörer vid 1800-talets slut skötte hon också sitt företag exemplariskt vad gäller ekonomin. Sällskapet hade mycket svenskt på repertoaren, bland andra de för tiden osannolikt populära styckena "Värmlänningarna" av F. A. Dahlgren och "Bröllopet på Ulfåsa" av Frans Hedberg. De spelade också kvinnliga dramatiker och en och annan Ibsen. Iscensättningen av Shakespeares "Hamlet" med August Lindberg i huvudrollen, var en stor framgång. Det var också Lindberg som tog över sällskapet då Thérèse Elfforss efter 20 år klev av som chef.

De första stadsteatrarna

Så småningom bildades de första stadsteatrarna med fast ensemble. I Göteborg, där frågan om en stadsteater hade stötts och blötts i decennier, grundades verksamheten 1918 genom en donation av tio kulturintresserade göteborgare, som köpte den privatägda Lorensbergsteatern. I Helsingborg fick man stadsteater 1921 med Rudolf Wendbladh som chef. År 1944 flyttade en 26-årig Ingmar Bergman till Helsingborg. Teatern var då invaderad av både råttor och hundloppor. Värmeanläggningen fungerade dåligt och avloppsrören droppade. Administrationen bestod av teaterchefen, en sekreterare och en kamrer, den tekniska personalen av en snickare, en rekvisitör och en maskinmästare. I ensemblen fanns ett dussin skådespelare engagerade på åttamånaderskontrakt. På somrarna turnerade de i folkparkerna eller spelade in film. Lönerna var usla. I sin memoarbok "Laterna Magica" beskriver Bergman sitt möte med teatern som 26-åring:

Vi spelade och repeterade ständigt. Första året gav vi nio program på åtta månader. Andra året blev det tio. Vi övade tre veckor och hade premiär den fjärde. Ingen pjäs gick mer än tjugo gånger utom vår nyårsrevy som var en väldig framgång och gick trettiofem gånger. Vårt dagliga liv hörde till teatern från nio på morgonen till elva på kvällen.

Den gamla teatern i Helsingborg revs, till mångas sorg, på 1970-talet och sedan dess ligger stadsteatern i en modernistisk byggnad bredvid konserthuset i hamnen. Råttorna lämnade man därhän, men en hel del av själen har man tagit med sig till det nya huset, bland annat stora delar av det gamla kostymförrådet.

Riksteaterns växer fram

De resande teatersällskapen turnerade ännu på 1920-talet i landet, men de kämpade med ekonomin. Så även de statligt understödda teatrarna Dramaten och Operan i Stockholm. Men visst behövde svenskarna teater! Det tyckte i alla fall Arthur Engberg, ecklesiastikministern i den socialdemokratiska regering som

tillträtt 1932. Hans vision var klar: ”Det är icke blott huvudstadens befolkning som har berättigat anspråk på att komma i åtnjutande av förstklassig teaterkonst. Nationen i övrigt kan med skäl resa liknande anspråk.”

I enlighet med de orden tillsattes en teaterutredning våren 1933 och inom ett halvår planlades en försöksturné med Dramaten. Den 22 september gavs första premiären, komedin "En fågel i handen" av John Drinkwater, på Stora teatern i Norrköping.

Samma höst formerade sig de lokala teaterföreningarna en efter en. Bollnäs var först ut och i rask takt tillkom ytterligare 41 lokalavdelningar.

Den 21 januari 1934 fick organisationen namnet Riksteaterns Publikorganisation vid en kongress i Stockholm. Senare kom den rätt och slätt att heta Riksteatern. Inledningsvis stod Dramaten, Operan och till viss del privata sällskap för föreställningarna. Men publiken hungrade efter mer och 1941 började Riksteatern att producera teater i egen regi.

Det gör man än i dag. Hela 40 000 människor i över 230 riksteaterföreningar utgör grunden för Riksteatern, som arrangerar, förmedlar, producerar och utvecklar scenkonst både i egen regi och i samarbete med andra. Cirka en miljon människor nås varje år av dessa evenemang, om de så ges i gamla stadsteatrar, bygdegårdar eller Folkets Hus-lokaler.

Eldsjälar och möten

Vår tvååriga resa med Thalias hus har på så många sätt varit fantastisk. På varje plats vi har kommit till finns det en, ofta flera personer – de kan heta Gunilla, Hasse, Tino eller Yvonne – som värnar om sin teater och ser den snarare som ett hem än en arbetsplats.

”Det är så fantastiska människor som söker sig till teatern. Roliga, kreativa, självreflekterande”, sa teaterchef Niklas Hjulström vid vårt besök i Västerås.

”I ett jobb som mitt är man alltid i tjänst, men belöningen är att få jobba tillsammans med så många fantastiska människor och på så vis få tillbaka”, sa Ossi Tauriainen, scenchef i Kristianstad.

Ja, alla intygar de samma sak, och vi kan inte annat än att hålla med. I en tid då vi är mer än medvetna om osunda hierarkier i teaterns värld har vi blivit positivt överraskade över att möta motsatsen.

Även för publiken tycks teatern betydelsefull. För många är teaterhuset rent av den allra viktigaste mötesplatsen på orten. Hit går man för att se en turnerande Riksteaterföreställning eller för att få skratta när lokalpolitikerna gisslas i nyårsrevyn.

På teatern, precis som i kyrkan, kan människor möta de stora frågorna i livet.

Litteratur:

Anna Hedelius och Göran Willis. *Thalias hus – på spaning efter den svenska teaterns själ*. Historiska media, Lund 2019.

HARALDUR BERNHARDSSON

DET ISLÄNDSKA SPRÅKETS VILLKOR 1818, 1918 OCH 2018

Det isländska språkets villkor har genomgått omfattande förändringar under de gångna tvåhundra åren. Men trots att det isländska språksamhället är litet har aldrig förr i historien så många använt isländska som idag.

Haraldur Bernharðsson är doktor i språkvetenskap från Cornell University, Ithaca, New York, och är docent vid Institutionen för isländska och kulturvetenskap vid Islands universitet. Hans forskning handlar i huvudsak om isländsk språkhistoria, isländska medeltida skrifter samt det isländska språkets standardisering under 1800-talet.

Inledning

Islands självständighet 1 december 1918 markerade ett nytt kapitel i det isländska språkets historia. Detta nya kapitel handlade inte om *hur* isländskan talades utan om dess situation och status, både inom det isländska samhället och i förhållande till andra språksamhällen. Nu var inte isländskan längre ett marginalspråk i det danska riket under dansk överhöghet, utan hade blivit en självständig nations officiella tungomål. Unionsfördraget 1918 innebar slutet på islänningarnas långa kamp för bestämmanderätt över egna angelägenheter. Den lagstiftande och verkställande makten hade efter hand överförts till Island med följderna att det isländska språket etablerade sin roll inom nya ämnesområden. Unionsfördraget markerade sålunda också slutsegern i en lång kamp för isländskans status: den hade åter blivit giltig på alla områden inom det isländska samhället.

Ett språks villkor och status utsätts naturligtvis alltid för förändringar och det är ingen överdrift att påstå att mycket har förändrats under de gångna tvåhundra åren. Under 1700-talet, och än mer under 1800-talet, kämpade islänningarna för att få använda isländskan i sitt eget land. 1918 säkrades isländskans status som officiellt språk. Vilket är då läget idag? I det följande undersöks det isländska språkets villkor och status i samhället, skärskådas de vägar som valts, uppmärksammas året 1918, och inte minst görs jämförelser mellan 1818 och vår samtid.

1818 – marginalspråk i det danska riket

1818 uppgick den isländska befolkningen till knappa 48 000 invånare¹. Med så få talare har det isländska språket ibland varit nära undergång i samband med alla de trauman detta lilla språksamhälle gått igenom. Pestepidemierna på 1400-talet och smittkoppornas härjningar i början av 1700-talet reducerade befolkningen drastiskt, antalet invånare kan ha sjunkit så lågt som till 20 000 – 30 000 själar, och det är oklart om antalet någon gång varit så lågt sedan landet blev fullbebyggt. Var nionde islänning dog av svält 1756–1757, och sommaren 1783 började vulkanutbrottet vid Skaftá med våldsamma lavaströmmar jämte nedfallande aska och gasutsläpp som förgiftade betesmarkerna och dödade boskapen vida omkring.² Utbrottet varade i nästan ett år, och samtidigt var väderleken ovanligt kall med missväxt och drivis som följd. I augusti 1784 inträffade en serie stora jordskalv, Suðurlandsskjálftar, som utplånade hundra gårdar och tros vara en av de största jordbävningarna på Island sedan landnamstiden. Ungefär 20 % av befolkningen strök med under dessa nödår och till råga på allt drabbades landet av en svår smittkoppsepidemi 1785–1787 som tog ytterligare cirka 1 500 människoliv.³ 1818 hade islänningarna fortfarande inte hämtat sig från dessa katastrofer och var nu ännu färre än de varit vid folkräkningen 1703 då antalet invånare uppgick till drygt 50 000.⁴

Det isländska samhället var homogent och nästan alla som ingick i det hade isländska som modersmål. Antalet utländska invånare i landet 1818 kan möjligen ha varit så litet som mellan 100 och 200 personer, eller 0,2–0,4 % av befolkningen. Dessa utländska invånare, de flesta av dem danskar, innehade dock ofta viktiga positioner i samhället, som ämbetsmän, handelsmän eller hantverkare, och de erbjöd tjänster som alla övriga invånare var beroende av. Dessa individer var bosatta på ett geografiskt begränsat område eftersom majoriteten av dem bodde och verkade i Reykjavík med omnejd. Där utgjorde de ett eget språksamhälle. Denna procentuellt lilla grupp utländska invånare befann sig alltså i en nyckelposition i förhållande till sin omgivning och troligen var det vanligare att islänningarna lärde sig deras språk än omvänt.

Runt sekelskiftet 1800 var Reykjavík den ojämförligt största tätorten på Island med 307 invånare fördelade på 43 hushåll. I Reykjavík fanns elva större butiker och samtliga köpmän utom en var utlänningar. Av de första hundra personer som svor medborgareden i Reykjavík under åren 1787 till 1814 var 67 utlänningar.⁵ Vid 1800-talets början hade alltså Reykjavík en starkt dansk prägel. I en beskrivning av språksituationen i Reykjavík strax efter sekelskiftet 1800 uppger domkyrkopastorn och prosten Árni Helgason (1777–1869) att det ansågs opassande att prata isländska även islänningar emellan.⁶ Den danske språkvetaren Rasmus Rask (1787–1832) vistades på Island 1813–1815 och förvånades av språkbruket i Reykjavík. I ett brev till en vän befarade han att isländskan snart skulle komma att dö ut, att knappt någon enda person skulle

förstå den i Reykjavík hundra år fram i tiden och knappt någon ute i landet tvåhundra år därefter.⁷ Rask skriver att ”till och med bland bättre folk” är vartannat ord danskt, och en liknande inställning kommer fram 1850 i Jón Thoroddsens (1818-1868) roman *Piltur og stúlka* där isländskan påstås ”tunnas ut” ju närmare man kommer Reykjavík där varje ord har antingen dansk skalle eller svans.⁸

Danskan var officiellt språk i Reykjavík fram till mitten av 1800-talet. Handelsspråket var danskt, all bokföring skedde på danska, diskussionerna i stadsfullmäktige hölls på danska fram till 1856, och under åren 1838–1848 bedrevs undervisningen i folkskolan till största delen på danska.⁹

1818 talade landets ledande personer danska. Den lagstiftande makten hade legat i kungens händer sedan 1662; Alltinget lades ned 1800, då hade det under lång tid inte varit annat än en domstol och plats för kungörelser. Islänningarna följde fortfarande de gamla lagarna i Jónsbók från 1281, men efter hand hade olika lagar på danska börjat gälla utan att man därför brydde sig om att göra dem tillgängliga på isländska. Under åren 1763–1807 publicerades lagar, kungliga skrivelser och direktiv som berörde islänningarna på såväl danska som isländska och kungen undertecknade båda texterna. Efter 1807 upphörde detta. Därefter undertecknade kungen endast den danska texten och översättningarna till isländska blev både sämre och mer sällsynta än förr; endast den danska texten ägde formell giltighet. Den nya Landsöverrätten som instiftades 1800 verkade dock på isländska.¹⁰

Dansken Johan C.T. Castenschiold var stiftsamtman, kungens högste representant och den verkställande maktens företrädare på Island. Två amtmän arbetade som ombud för stiftsamtmannen, de var båda islänningar. Kommunikationen mellan amtmännen och stiftsamtmannen sköttes på danska och likaledes all kommunikation med ministerierna i Köpenhamn. Alla stiftsamtman utom en på Island var danskar, och det är inte känt att de skulle ha gjort sig besväret att lära sig isländska. Landsfogden skötte näringslivsfrågor och ekonomi, och var samtidigt stadsfiskal i Reykjavík. På 1700-talet och ett stycke in på 1800-talet var landsfogdarna vanligen danska. Syslomännen var underställda amtmannen och landsfogden, och skötte skatteindrivning, polisiärt arbete och juridiska frågor i sina respektive härader. De var vanligen islänningar men kommunikationen med den danske stiftsamtmannen och landsfogden skedde på danska. Syslomännen var också skyldiga att skriva rapporter till regeringen i Köpenhamn, och dessa rapporter skrevs på danska. Kommunikationskanalerna var inte alltid så tydliga och rättekammaren i Köpenhamn kunde sända förelägganden till syslomännen direkt, utan att gå via stiftsamtman och amtman; sådana meddelanden var så vitt man vet på danska och inte på isländska. Det ska också ha förekommit att isländska ämbetsmän skrev till varandra på danska. Danskan var alltså det förhärskande språket när det gällde landets styrelse.¹¹

Skolan på Bessastaðir var 1818 landets högsta läroanstalt. Den drevs enligt föreskrifter från danska Universitets- och skoldirektionen och skulle arbeta på samma grunder som jämförelsebara latinskolor i Danmark. Undervisningen i Bessastaðirskolan skedde emellertid på isländska och till yttermera visso såg man till att isländskan fick samma position i läroplanen som danskan hade i jämförbara skolor i Danmark. En stor del av undervisningen utgick ifrån översättningar av latinska och danska texter till isländska.¹²

Emellertid var detta inte helt och hållet en självklar ordning för undervisningen på Bessastaðir. Den danska skoldirektionen förväntade sig förmodligen att skolan på Bessastaðir drevs i enlighet med andra skolor under dess styrning, att en dansk läroplan följdes noggrant, att det undervisades på danska och att kanske till och med danska lärare anställdes. Skolarbetets mål var inte minst att utbilda blivande ämbetsmän i det danska riket; de måste skaffa sig universitetsutbildning på danska, och danska språket var helt dominerande i statsapparaten. Från danska skoldirektionens sida borde man därför ha kunnat lägga fram argument för att undervisningen på Bessastaðir skulle ske på danska. En sådan propå hade fått ödesdigra konsekvenser för det isländska språkets status.

1818 fanns endast ett tryckeri på Island, på Beitistaðir, men året därpå flyttades det till Viðey strax utanför Reykjavík. Tryckeriet drevs av lagmannen vid Landsöverrätten, Magnús Stephensen (1762–1833). Han var i princip enväldig vad gällde publicering av böcker och tidskrifter på Island från strax före sekelskiftet 1800 tills han dog 1833. 1818 började Magnús ge ut nyhetsbladet *Klausturpósturinn* som gavs ut fram till 1827, och 1818 gav han också ut en andra årgång av underhållningstidskriften *Margvíslegt gaman og alvara* (första årgången hade kommit ut 1798). Samma år, 1818, publicerades också nyhetsbladet *Íslenzk sagnablöð* som Hið íslenska bókmenntafélag hade gett ut från grundandet 1816 och som trycktes i Köpenhamn.

1918 – ett självständigt rikes språk

1918 var situationen en helt annan. Alltinget hade återupprättats 1845 och där talades isländska. Endast kungens representant hade rätt att tala danska i denna församling, men han var ålagd att ha en isländsk tolk. Under 1800-talet kämpade islänningarna länge för att lagarna skulle ges ut på isländska och inte enbart på danska, vilket man till slut fick igenom. Kungen undertecknade dock endast den danska texten som var den som ägde giltighet ifall tvister uppstod om lagens tolkning. Detta var islänningarna missnöjda med och 1859 gick kungen äntligen med på att underteckna båda lagtexterna. Därmed ägde den isländska texten samma giltighet som den danska. Strax efter att Alltinget hade övertagit den lagstiftande makten tillsammans med kungen i och med 1874 års författning blev ordningen den att kungen endast undertecknade den isländska texten, som

försågs med en dansk översättning. Det beslutades dock att en dansk översättning av alla Alltingets lagar måste finnas, inte bara för kungens och ministeriernas skull, utan också därför att Danmarks högsta domstol var högsta rättsinstans även för Island och måste kunna döma i enlighet med Alltingets lagar.

När även den verkställande makten överfördes till Island i och med hemstyret 1904, skrevs det in i lagen om islandsministern att han måste kunna tala och skriva isländska. Mycket snart efter unionsfördragets ikraftträdande 1918 överfördes högsta juridiska instans från Danmarks högsta domstol till den nyinstittade Islands högsta domstol. Danskarna hade framgent hand om utrikesärenden och översynen av fisket som ombud för Island, men efter hand åtog sig islänningarna uppgifter på dessa områden och inrättade bland annat en isländsk ambassadörstjänst i Danmark redan 1920.

1918 arbetade hela den isländska administrationen på isländska, undantaget de uppgifter i utrikestjänsten som danskarna fortfarande hade hand om. De danska ämbetsmännen hade snabbt blivit färre under 1800-talets senare del, och från och med 1844 måste den som ansökte om en tjänst på Island visa fram kunskaper i isländska. Islänningarna tyckte emellertid att det verkade som om detta krav inte efterföljdes särskilt ivrigt, och pressade fram en förbättring. Användandet av isländska i officiella dokument började också öka i mitten av 1800-talet, till att börja med i opposition mot de danska departementen, men till slut enades man om kompromissen att ämbetsmännen fick skriva på isländska om ärendet inte behövdes skickas vidare till Köpenhamn.¹³

1918 hade skolverksamheten utvecklats avsevärt. 1907 infördes obligatorisk skolgång för barn mellan 10 och 14 år, och modersmålsundervisning utgjorde ett obligatoriskt inslag. Ett läroverk, ”Lærði skólinn“, hade drivits i Reykjavík från 1846, och under senare delen av 1800-talet hade där arbetat inflytelserika lärare i isländska, som t.ex. Halldór Kr. Friðriksson (1819-1902) som också skrev läroböcker i isländsk grammatik. Den största nyheten var dock att det nu var möjligt att även få universitetsutbildning på isländska vid det nyinstittade Islands universitet. Även om man i stor utsträckning förlitade sig på utländska läroböcker kan man ändå påstå att isländskans ställning i utbildningsväsendet på Island var stark 1918.

1918 hade islänningarna åtnjutit tryckfrihet sedan 1855, och 1887 släpptes all tryckeriverksamhet fri. Det drevs ett tryckeri i Akureyri sedan 1852 och nu fanns ytterligare några tryckerier i Reykjavík. Dessutom fanns flera tryckerier ute i landet, till exempel i Seyðisfjörður och Ísafjörður. Det blev äntligen möjligt att skicka telegram till Island 1905, och året därpå upprättades en telegrafisk linje som även fungerade från Island och ut i världen. Den nya tekniken satte igång en nyhetsrevolution på Island. Tidigare hade man fått förlita sig på att nyheter om händelser i utlandet kom till Island sjövägen.¹⁵ 1918 blomstrade den isländska tidnings- och tidskriftsutgivningen i landet.

Island hade knappa 92 000 invånare 1918.¹⁶ Det var ett homogent samhälle och de flesta hade isländska som modersmål. Vid det här laget hade de utländska invånarna förmodligen blivit fler, men antalet infödda islänningar hade också stigit, så det är inte säkert att de utländska invånarna proportionellt var särskilt många fler än de varit 1818. Emellertid hade de 1918 inte alls samma dominerande ställning som de haft hundra år tidigare. Det isländska samhället hade också gått igenom oerhört stora förändringar. En utvidgning av den sociala infrastrukturen hade ägt rum, där språket var isländska, och utländska köpmäns, butiksanställdas och hantverkarens ställning hade förändrats. Deras proportionella betydelse hade minskat; de befann sig inte längre i samma inflytelserika position som de gjort hundra år tidigare. Danskan var inte lika framträdande som förut och var inte heller det förhärskande språket i Reykjavík eller ute i landet. Nu sågs det förmodligen inte som självklart att islänningarna skulle kommunicera på danska med danska köpmän på Island; nu var isländskan det förhärskande språket.

2018 – internationella strömningar

Ett språks framtidsutsikter bestäms av dess villkor och status i samhället. Det är ingen tillfällighet att detta var huvudtemat för språkpolicydokumentet *Íslenska til alls* som Isländska språkrådet överlämnade till kulturministern på Isländska språkdagen den 16 november 2008. Det resulterade i en proposition som Alltinget röstade igenom den 12 mars 2009. Man tog där inte ställning till enstaka fenomen i språket, som till exempel att korrekt språkbruk är ”*mig langar*” och inte ”*mér langar*”, utan man lade istället tonvikten på att säkra att isländskan ska användas på alla områden i det isländska samhället.¹⁷

2018 är det isländska språket helt förhärskande i den offentliga sektorn och i all politisk debatt, men det var faktiskt inte förrän 2011 som det stiftades lag om att isländskan var islänningarnas nationalspråk och landets officiella språk.¹⁸ Som en konsekvens av detta har så regeringskansliet, landets kommuner, många universitet och flera andra institutioner satt upp en språkpolicy. Utrikesdepartementets översättaravdelning översätter reglementen och föreskrifter som härrör från EES-överenskommelser till isländska, jämte olika internationella överenskommelser där Island är delaktigt. Danskan används troligen inte särskilt mycket i offentlig verksamhet numera, däremot dyker engelskan upp här och var.

2018 har skola och utbildning på alla nivåer förändrats enormt. På universitetsnivå har en enastående utveckling skett, men trots att isländskan är akademiskt huvudspråk har engelskan gjort intrång de senaste åren. Många utländska lärare och studenter arbetar respektive studerar nu på Island. Under åren 2010 till 2012 gavs till exempel 11,7 % av kurserna vid Islands universitet på engelska. Motsvarande siffra för Akureyris universitet var 17 % och

för Reykjavíks universitet 23 %. Engelska som undervisningsspråk är dock avsevärt vanligare på högre nivå (master- och doktorandkurser) än på grundkurserna. Akademiker vid isländska universitet publicerar också en stor del vetenskapligt arbete på engelska. 2011 var ungefär 70 % av de vetenskapliga texterna utgivna av anställda vid Islands universitet skrivna på engelska, och motsvarande siffra för Reykjavíks universitet var 92 %. Det är värt att notera att endast drygt 2 % av publikationerna utgivna av akademiker vid Islands universitet var skrivna på andra utländska språk än engelska.¹⁹

Akademiskt arbete är till sin natur internationellt. All kunskap, inte bara den akademiska, gynnas av diskussion och samarbete med andra forskare ute i världen. Dock har isländska akademiker samtidigt skyldigheter gentemot det isländska samhället och måste kunna förmedla sin kunskap på isländska. Det är därför av vikt att engelskan inte helt ersätter isländskan på akademisk nivå på Island, utan att isländskan fortsatt används där jämsides med andra språk. Detta är grundtemat i Islands universitets ambitiösa språkpolicyprogram som antogs 2016.²⁰

I juni 2018 uppgick Islands invånarantal till 353 070, vilket är en dryg sjudubbling sedan 1818. Samhällets sammansättning har också genomgått stora förändringar. De utländska medborgarna uppgick i mitten av 2018 till 41 280, eller 11,7 %, och har aldrig varit fler.²¹ Nu utgörs inte den största utländska gruppen av danskar, utan av polacker.²² Inte heller de utländska turisterna har någonsin varit fler till antalet; 2018 var de 2,3 miljoner, eller mer än sex gånger så många som landets invånare.²³

På Island lever alltså isländskan i nära kontakt med flera andra språk än någonsin tidigare i historien. Bara en mindre del av de dryga 40 000 utländska medborgare som bor på Island talar isländska. Det ansvaret ligger dock inte helt och hållet på dem själva, utan faktiskt på majoritetsbefolkningen, den del av samhället som är rådande – och talar isländska. Bristerna har varit stora när det gäller att erbjuda de utländska invånarna tillräckliga möjligheter att lära sig isländska, att se till att de fått uppmuntran och stöd. Arbetsgivare har varit snåla med att ge sina utländska anställda möjlighet att lära sig isländska, och islänningarnas egen inställning har ofta varit att det kanske inte är så viktigt att lära sig isländska; alla islänningar är ju såpass bra på engelska att det inte är något större problem att bo och arbeta på Island utan att kunna språket. Långt ifrån alla i den grupp som inte talar isländska har engelska som modersmål, icke desto mindre har engelskan blivit det språk man kommunicerar på. 1818 var det danskan som hade denna roll på olika områden inom det isländska samhället, parallellt med isländskan, och danskan var det språk som var framträdande på Reykjavíks gator, nu är det engelskan som tagit över den rollen.

Antalet personer som lär sig isländska som andra eller främmande språk har mångdubblats. I det sammanhanget går Islands universitet och Árni

Magnússoninstitutet i bräschen. Våren 2018 satt det ungefär 330 elever i bänkarna vid Islands universitet för att lära sig isländska som andraspråk. Den öppna internetkursen *Icelandic Online* har gett intresserade elever i hela världen möjlighet att studera isländska. Där är nu över 20 000 elever registrerade.²⁵ Dessutom undervisas i isländska, både modern och äldre, vid många universitet ute i världen. Enligt Árni Magnússoninstitutets register över studier i isländska undervisas det nu i modern isländska vid 48 utländska universitet och i fornisländska vid sammanlagt 77 universitet.²⁶ Det isländska språksamhället är litet och har drabbats av många bakslag, men aldrig förr i historien har så många använt isländska – som förstaspråk, andraspråk eller främmandespråk – som just idag.

2018 tävlar isländska förläggare mot ett enormt utbud av all sorts utländsk underhållningslitteratur till låga priser. Det massmediala landskapet har förändrats totalt. Nyheter förmedlas i allt större utsträckning via internet, och där tävlar isländska medier mot de utländska. Om annons- och prenumerationsavgifter i stor utsträckning börjar flyttas från Island till utländska medier, förlorar de isländska medierna fotfästet. Den situationen skulle lätt kunna uppstå att islänningarna måste förlita sig på utländska medier för att få nyheter om och analyser av utländska spörsmål, vare sig det är i de nordiska grannländerna, från botten av Medelhavet eller någon annanstans. Islänningarna skulle då inte kunna läsa om händelser i utlandet på isländska eftersom isländska medier skulle vara så reducerade att de endast hade kapacitet att förmedla nyheter från den inhemska arenan, frågor som de utländska medierna skulle visa litet eller inget intresse för. Nyheter på isländska skulle bli en sorts lokalnyheter, isländskan skulle inte längre användas i rapporter om utländska nyheter. Det vore en stor tillbakagång från den gången då Magnús Stephensen förmedlade nyheter om och analyser av franska revolutionen i *Minnisverð tíðindi* 1796.

De språktekniska verktygen utvecklas med svindlande hastighet, vi får allt perfektare program för taligenkänning, text-till-tal, maskinöversättning och språkanalys. I ordbehandlingsprogrammen har man tillgång till diverse hjälpmedel som rättar stavning, ger tips om språk och stil, läser upp texten, skriver ner uppläst text eller översätter från ett språk till ett annat, jämta många olika digitala lexikon, synonymordböcker och andra uppslagsverk. Tyvärr ligger isländskan efter i skapandet av dessa nya tekniska hjälpmedel i jämförelse med flera andra språk, och risken är överhängande att islänningar för att kunna utnyttja tekniken, till exempel röststyrning av olika slag, nödgas använda sig av andra språk än isländska. Här finns en verklig risk att isländskan hamnar på efterkälken i förhållande till andra språk.²⁷

Den smarta tekniken, i form av mobiler och plattor, har också placerat världen i våra händer med gränslös tillgång till läsestoff, bildstoff och musik från hela jordklotet. Isländskt material är försvinnande litet vid sidan av de

engelskspråkiga innehållsleverantörernas ymnighetshorn. Denna mirakulösa teknik har på några få år totalförändrat isländska barns och ungdomars språkmiljö under deras språkformativa år, och de utsätts för en aldrig sinande ström av engelskt material. Visst har isländska barn och ungdomar länge haft tillgång till utländskt material, men den pågående störtfloden har ingen motsvarighet i det isländska språkets historia och kommer tveklöst att påverka språkets utveckling.

Slutord

Det isländska språkets villkor har genomgått enorma förändringar under de gångna tvåhundra åren. På 1700-talet, och i ännu högre utsträckning på 1800-talet, kämpade islänningarna för att få använda isländskan i sitt eget land. Det isländska språket var den gången inte användbart annat än i begränsad utsträckning i politisk administration och handel. En totalseger vanns 1918. Statsapparaten arbetade nu på isländska, unionsfördraget ledde till att högsta juridiska instans flyttade till Island och därefter hade isländska som arbetspråk, och man fick möjlighet till akademiska studier på isländska. Isländskan var nu återigen fullt funktionell och användes på alla områden inom det isländska samhället.

Sedan dess har förhållandena förändrats radikalt. Med förbättrade kommunikationer, ett ökat massmedialt utbud, och inte minst snabbare kommunikation mellan världens alla hörn i och med tillkomsten av internet, har världen i själva verket blivit mindre. Isländskan lever nu sida vid sida med flera språk än någonsin förr i historien. Internet och olika slags digital teknik har gjort engelskan till en del av många områden i det dagliga livet, skriven och talad engelska flödar ur datorer och smarta apparater hos unga som gamla. Denna flodvåg bärande med sig ett utländskt språk har ingen motsvarighet i det isländska språkets historia.

Det uppkomna läget kan naturligtvis hota isländskans framtid. Men trots att det isländska språksamhället är litet har aldrig förr i historien så många använt isländska – som förstaspråk, andraspråk eller främmande språk – som just idag. Det isländska språket vilar på en stark social infrastruktur, starkare än någonsin förr. Icke desto mindre krävs framsynthet och kurage för att säkra isländskans främjande i nya medier och tekniker, och tro på dess användning på alla områden av det isländska samhället. Ett aktivt intresse måste hållas vid liv, liksom en levande diskussion om isländskans situation i det isländska samhället. Vad är det värt att kunna använda isländska? Likgiltigheten är förmodligen det största hotet.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

Fotnotor

1. Guðmundur Jónsson och Magnús S. Magnússon, red. *Hagskinna: Sögulegar hagtölur um Ísland* (Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1997), 56.
2. Gunnar Karlsson og Helgi Skúli Kjartansson, "Plágurnar miklu á Íslandi," *Saga* 32 (1994): 11–74; Björn Þorsteinsson och Bergsteinn Jónsson, *Íslandssaga til okkar daga* (Reykjavík: Sögufélag, 1991), 149, 230–231, 239, 249–250.
3. Sveinbjörn Björnsson, "Jarðskjálftar á Íslandi," *Náttúrufræðingurinn* 45 (1975): 118; Guðmundur Hálfðanarson, "Mannfall í Móðuharðindum," i *Skaftáreldar 1783–1784: ritgerðir og heimildir*, red. Gísli Ágúst Gunnlaugsson, Gylfi Már Guðbergsson, Sigurður Þórarinnsson, Sveinbjörn Rafnsson och Þorleifur Einarsson, 139–162 (Reykjavík: Mál og menning, 1984).
4. Guðmundur Jónsson och Magnús S. Magnússon, *Hagskinna*, 49.
5. Lýður Björnsson, "18. öldin," i *Saga Íslands* 8, red. Sigurður Líndal och Magnús Lyngdal Magnússon, 1–289 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélag, 2006), 248–249; Anna Agnarsdóttir, "Aldahvörf og umbrotatímar," i *Saga Íslands* 9, red. Sigurður Líndal och Pétur Hrafn Árnason, 1–161 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélag, 2008), 139, 147–148.
6. Þorvaldur Thoroddsen, *Landfræðissaga Íslands: Hugmyndir manna um Ísland, náttúruskoðun og rannsóknir fyrr og síðar* 1–5 (Reykjavík: Ormstunga, 2003–2009), 3:145. [Utgavs först av Hið íslenska bókmenntafélag i Köpenhamn 1900–1902.]
7. *Breve fra og til Rasmus Rask* 1–2, utgivna av Louis Hjelmslev (København: Einar Munksgaards Forlag, 1941), 1:164.
8. Jón Þórðarson Thóroddsen, *Piltur og stúlka: Dáltil frásaga* (Köpenhamn, 1850), 84, samt 70, 87, 91, 93; Ásta Svavarsdóttir, "annaðhvort með dönskum hala eða höfði, enn að öðru leiti íslenskt": Um tengsl íslensku og dönsku á 19. öld og áhrif þeirra, "Orð og tunga 19 (2017): 41–76; Haraldur Bernharðsson, "Jón Thoroddsen og málstöðlun níttjándu aldar: Nokkur málfarsatriði í skáldsögunni *Pilti og stúlku* 1850 og 1867," *Orð og tunga* 19 (2017): 77–128; Haraldur Bernharðsson, "Spreading the standard: The nineteenth-century standardization of Icelandic and the first Icelandic novel," *Journal of Historical Sociolinguistics* 4 (2018): 1–28.
9. Klemens Jónsson, *Saga Reykjavíkur* 1–2 (Reykjavík: Steindór Gunnarsson, 1929), 2:100–101; Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun*, 57–61; Lýður Björnsson, "18. öldin," 256–257; Gunnar Karlsson, "Upphafsskeið þjóðríkismyndunar 1830–1874," 305–306.
10. Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun: Sögulegt yfirlit* (Reykjavík: Íslensk málnefnd, 1990), 60–61; Gunnar Karlsson, "Upphafsskeið þjóðríkismyndunar 1830–1874," i *Saga Íslands* 9, red. Sigurður Líndal och Pétur Hrafn Árnason, 163–374 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélag, 2008), 306–307.
11. Anna Agnarsdóttir, "Aldahvörf og umbrotatímar," 6–8; Björn Þorsteinsson och Bergsteinn Jónsson, *Íslandssaga til okkar daga*, 282; Haraldur Gustafsson, "Stjórnsýsla," i *Upplýsingin á Íslandi: Tíu ritgerðir*, red. Ingi Sigurðsson, 43–60 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990), 52; Einar Laxness och Pétur Hrafn Árnason, *Íslandssaga A–Ö: Frá abba-dís til Órlygsstaðabardaga* (Reykjavík: Vaka-Helgafell, 2015), 26–28; Gunnar Karlsson, "Upphafsskeið þjóðríkismyndunar 1830–1874," 305–310.
12. Guðlaugur Rúnar Guðmundsson, *Skólalíf: starf og siðir í latínuskólunum á Íslandi 1552–1846* (Reykjavík: IDNÚ, 2002); Alda B. Möller, "Íslenskukennsla í Bessastaðaskóla 1806–1846 og á fyrstu árum Reykjavíkurskóla," *Orð og tunga* 19 (2017): 1–40.
13. Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun*, 80–92; Gunnar Karlsson, "Upphafsskeið þjóðríkismyndunar 1830–1874," 305–310; Gunnar Karlsson, "Atvinnubylting og ríkismyndun 1874–1918," i *Saga Íslands* 10, red. Sigurður Líndal och Pétur Hrafn Árnason, 1–312 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélag, 2009), 263–268.
14. Klemens Jónsson, *Fjögur hundruð ára saga prentlistarinnar á Íslandi* (Reykjavík: Félagsprentsmiðjan, 1930); Böðvar Kvaran, *Auðlegð Íslendinga: Brot úr sögu íslenzrar bókaútgáfu og prentunar frá ándverðu fram á þessa öld* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1995).
15. Guðjón Friðriksson, *Nýjustu fréttir! Saga fjölmiðlunar á Íslandi frá upphafi til vorra daga* (Reykjavík: Íðunn, 2000), 95–101.

16. Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon, *Hagskinna*, 60.
17. *Íslenska til alls: Tillögur Íslenskrar málnefndar að íslenskri málstefnu*, Rit 38 (Reykjavík: Menntamálaráðuneyti, 2008), 7.
18. Lög nr. 61/2011 um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls; Þór Vilhjálmsson, "Réttarreglur um íslenska tungu," í *Lindæla: Sigurður Lindal sjötugur 2. júlí 2001*, red. Garðar Gíslason, Davíð Þór Björgvinsson, Guðrún Kvaran, Páll Hreinsson, Skúli Magnússon og Sverrir Kristjánsson, 645–663 (Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, 2001); *Íslenska til alls*, 19–22.
19. Ari Páll Kristinsson og Haraldur Bernharðsson, "Íslenska og enska í íslensku háskólastarfi," *Orð og tunga* 16 (2014): 93–122; Ari Páll Kristinsson og Haraldur Bernharðsson, "Landerapport Island: Íslensk eller engelsk i islandsk universitetsvirksomhed?" í *Hvor parallelt: Om parallellspråkighet på Nordens universitet*, red. Frans Gregersen, 427–486, TemaNord 2014:535 (København: Nordisk Ministerråd, 2014).
20. "Málstefna Háskóla Íslands", hämtad 15 september 2018, https://www.hi.is/haskolinn/malstefna_haskola_islands
21. "Mannfjöldi eftir sveitarfélögum, kyni, ríkisfangi og ársfjórðungum 2010–2018," Statistík på Hagstofa Íslands hemsida, hämtad 15 september 2018, <http://hagstofa.is/>
22. "Mannfjöldi eftir ríkisfangi, kyni og aldri 1. janúar 1998–2017," Statistík på Hagstofa Íslands hemsida, hämtad 15 september 2018, <http://hagstofa.is/>
23. "Ferðaþjónusta í tölum — janúar 2019," Ferðamálastofa, hämtad 10 júní 2019, <http://ferdamalastofa.is/>
24. "HÍ í tölum," Statistíska uppgifur på Háskóli Íslands hemsida, hämtade 15 september 2018, https://www.hi.is/kynningarefni/hi_i_tolum
25. "Fagnaðarefni að fleiri tali og læri íslensku," nyhet på Mennta- og menningarmálaráðuneytis hemsida daterad 21 maí 2018, hämtad 20 september 2018, <https://www.stjornarradid.is/efst-a-baugi/frettir/stok-frett/2018/05/21/Fagnadarefni-ad-fleiri-tali-og-laeri-islensku/>
26. "Íslenska við erlenda háskóla," databas på Árni Magnússoninstitúttets hemsida, hämtad 20 september 2018, http://www.arnastofnun.is/page/gagnasofn_islenska_erlendis
27. Eiríkur Rögnvaldsson, Kristín M. Jóhannsdóttir, Sigrún Helgadóttir og Steinþór Steingrímsson, *Íslensk tunga á stafrænni öld / The Icelandic Language in the Digital Age*, META-NET White Paper Series (Berlin: Springer, 2012); Eiríkur Rögnvaldsson, "Um utanaðkomandi aðstæður íslenskrar málþróunar," *Skírni* 190 (2016): 17–31.

LENA WIKLUND

SVANEN LYFTER NORDISKT MILJÖSAMARBETE

Hösten 2019 fyllde den nordiska miljösvanen 30 år. Svanen skapades för att göra det enkelt för konsumenter i Norden att hitta miljöanpassade produkter, och för producenter att miljömärka sina produkter. Svanen finns idag på en rad olika produkter och tjänster, som batterier, papper, tvättmedel, hus, matbutiker och fonder. Märkningen är en av världens tuffaste och mest igenkända. 96 procent av medborgarna i Norden känner igen Svanen.

Lena Wiklund, tf huvudredaktör *NT* har besökt Miljömärkning Sverige AB som ansvarar för Svanen i Sverige.

1989 beslutade Nordiska ministerrådet att införa en officiell nordisk miljömärkning, Svanen, för Finland, Island, Norge och Sverige. Danmark tillslöt 1997.

I varje nordiskt land har regeringen utsett en egen miljömärkningsorganisation som ansvarar för Svanens verksamhet i landet. Dessa organisationer sköter Svanmärkningen nationellt med licensansökningar, kontrollbesök och marknadsföring i sina respektive länder.

För Svanen arbetar cirka 160 personer i hela Norden. Omsättningen är ungefär 140 miljoner kronor varav 120 miljoner kronor kommer från näringslivet via avgifter för märkningen. Nordiska ministerrådet bidrar med cirka fyra miljoner danska kronor.

Den svenska regeringen har gett Miljömärkning Sverige AB det övergripande ansvaret för miljömärket Svanen i Sverige. Man har därutöver också ansvar för märkningen i Sverige av EU-Blomman, Europas motsvarighet till Svanen. Miljömärkning Sverige AB ägs helt av staten och har inget ekonomiskt vinstsyfte. Verksamheten finansieras genom avgifter för märkningen samt ett statligt bidrag. Man har cirka 70 medarbetare och huvudkontor på Södermalm i Stockholm.

Miljömärkning Sverige AB ingår tillsammans med de nationella föreningarna i de övriga nordiska länderna i Föreningen Nordisk miljömärkning som rapporterar till Nordiska ministerrådet för miljöfrågor. Det finns också en Nordisk miljömärkningsnämnd som är det beslutande organet för övergripande strategi, kriterier och produktgrupper för hela Norden. Kriterierna revideras kontinuerligt för att produkterna ska vara bäst på marknaden. Det finns 60 olika produktgrupper och 25.000 olika produkter i Svansamarbetet.

Svanenmärket granskar varors och tjänsters påverkan på miljön under hela livscykeln, från råvara till avfall. En Svanenmärkt produkt påverkar miljön mindre än motsvarande icke-märkta produkter, de har kontrollerats och uppfyller krav på att vara ett bra val för miljön.

Svanen arbetar för att påverka branscher och företag att ställa om till en mer hållbar produktion. Det handlar om att minska utsläpp av växthusgaser, att skydda ekosystemen från farliga kemikalier och att minska vår konsumtion och resursanvändning. Genom att Svanenmärka produkter och tjänster kan företag stärka sitt varumärke och vinna konkurrensfördelar på marknaden.

Svanen är en frivillig, positiv märkning. Det innebär att företag själva beslutar att de vill Svanenmärka sina varor eller tjänster. Innan en produkt

*Ovan Skanskas Uniqhus.
Nedan batterier.
Foto: Miljömärkning
Sverige AB.*

eller tjänst blir Svanenmärkt kontrolleras att den uppfyller Svanens krav. Det omfattar intyg, dokumentation, tester och kontrollbesök i tillverkningsanläggningen. En Svanenmärkt produkt har ett åttasiffrigt licensnummer på förpackningen.

1991 kom de första licenserna, då på batterier. Ett år senare kom licens för papper Modo Balance och tvättmedel, Via color. 1999 Svanenmärktes den första tjänsten i och med att det första hotellet Sånga Säby Svanenmärktes. Fyra år senare beslutade hotellkedjan Scandic att Svanenmärka alla sina hotell i Sverige. 2005 kom det första Svanenmärkta huset, Skanskas Uniqhus. 2017 lanserades de första märkta fonderna.

Ragnar Unge är VD på Miljömärkning Sverige AB:

Vilken var den politiska bakgrunden till och utgångspunkten för etableringen av Svanen?

– 1989 beslöt de nordiska konsumentministrarna att införa en gemensam nordisk miljömärkning. Bakgrunden var ett på 1980-talet uppvaknande miljöintresse med ökat medvetande om att produktion och konsumtion påverkar miljön. I Sverige var också miljöfrågan en stor fråga i valet 1988. En följd av detta var att konsumentens önskade en oberoende märkning för att vägleda konsumenterna, så de inte skulle behöva vara i händerna på företagets marknadsföring.

– Att Svanen har Nordiska ministerrådet i ryggen ger samarbetet legitimitet. De nordiska länderna har skapat och förvaltat Svanen, och man är nog mycket stolt över Svanen.

Varför ska man Svanenmärka en produkt/tjänst?

– Det ska man göra av två skäl. För det första hjälper en märkning konsumenterna att välja rätt, då det är svårt att ta ställning till komplexa produkter när man har ont om tid. Så ska man ha en chans att välja miljöriktigt är det praktiskt med en miljömärkning. För det andra är det för producenter ett enkelt kommunikationsredskap, det kan vara svårt att förklara och svårt att få trovärdighet för en produkt, så vill man tjäna pengar på att ha en miljövänlig produkt så är en lätt väg att gå att ha en märkning som Svanen.

Vad är unikt med det nordiska miljömärkningssamarbetet?

– Svanen var den första multinationella märkningen, som omfattade flera stater. Det är bara Svanen och EU-Blomman som idag är multinationella. Men Svanens framgångssaga är betydligt starkare än EU-Blommans. Att Norden har lyckats lansera, upprätthålla och gå vidare med en märkning som Svanen som omfattar fem länder är unikt. Det kommer från att även om det

finns skillnader mellan de nordiska länderna så är vi lika på många sätt vilket gör samarbetet lättare. Vi ser på miljöfrågan ungefär likadant och vi har definitivt en samsyn i konsumentfrågor. Norden är duktiga på samarbete mellan organisationer och har en språkgemenskap. De nordiska länderna har ett stort förtroende och engagemang för varandra som gör att vi vill samarbeta i den här kretsen av länder.

Vad är framgångsfaktorer för en miljömärkning?

– Vi brukar säga att Svanen är världens mest framgångsrika miljömärkning alla kategorier. Och hur ska man mäta det? Vi brukar tala om igenkänning, dvs. hur stor andel av befolkningen som känner igen Svanen – och det gör hela 96 procent av nordborna. Sedan brukar vi tala om förtroende, dvs. hur mycket litar människor på märkningen – och då visar det sig att 86 procent av svenska konsumenter litar på att Svanenmärkta produkter är bra val för miljön. Sist brukar vi tala om marknadsgenomslaget – och det handlar om hur många produkter och hur många branscher som omfattas av märkningen.

Nämn några framgångsexempel. Eller misslyckanden?

– Svanen är ett konkret exempel på ett lyckat nordiskt samarbete. Vi har skapa ett starkt system tillsammans. Det är en enorm uppförssbacke när man ska lansera ett nytt märke, att bli igenkänd och trovärdig. Att lansera och bygga upp en märkning som har nått den igenkänningsgrad som Svanen har, det är ett mycket stort projekt som normalt sett kostar mycket pengar. Så värdet i Svanen är mycket stort. Det vi har nu är ett befintligt system att använda oss av och utveckla så att det kan göra ännu mer miljönytta. Vi diskuterar nu till exempel hur Svanen ska kunna gå in mer i klimatarbete också.

– När det gäller misslyckanden så finns det vissa branscher där vi inte fått genomslag. Ett exempel är vitvarubranschen, vi har inga Svanenmärkta kylskåp och frysar. Ett annat exempel är att vi för några år sedan hade stora diskussioner om Svanen skulle gå in på livsmedelsområdet. Men där tyckte länderna olika och det blev inget. Det är synd för det är ett produktområde med enorm potential. Vi har en bra ekologisk märkning inom livsmedel idag men kanske hade Svanen kunnat addera något på det området, tagit ett helhetsgrepp. En svårighet har också varit att marknadsföra Svanen enhetligt i de nordiska länderna. Vi har därför inte haft så många gemensamma kampanjer och liknande, utan byggt upp märkningen ganska separat i länderna.

Varför är det viktigt att Svanen finns idag?

– Det är mer viktigt idag än någonsin att arbeta för hållbar produktion och konsumtion. Vi måste ställa om samhället och alla människor till en mer hållbar livsstil. Människor behöver bli guidade i den omställningen och där har Svanen med sitt rykte, sin trovärdighet och sin igenkänning en stor roll att spela.

– Svanenmärkningen har förändrat hela branscher. Ett konkret exempel är att farliga kemikalier försvunnit från tryckeribranschen. Ett annat att det nästan bara finns miljömärkta tvättmedel och toalettpapper i butikshyllorna.

Varför är det angeläget att samarbeta nordiskt inom detta område? Vilken nytta får länderna?

– Sverige ensamt är för litet. Hade märkningen varit ännu mer multinationell så hade det säkert gått mycket trögare. Det nordiska samarbetet fungerar fint i vår sektor, eftersom Norden är en lagom konstellation med fem länder som är vana med samarbete och har en nära relation till varandra.

– Vi gör nytta för miljön, för konsumenterna, och producenterna – vi hjälper nordiskt näringsliv att utveckla sina varor och tjänster till mer hållbara erbjudanden, och det stärker våra länders konkurrenskraft.

Vilka förutsättningar i länderna gör att Norden kan samarbeta inom det här området?

– Nordbor är miljöintresserade, vi har vår bas i vår natur med skogar, fjäll och sjöar. Vi har en historia av samarbete och tillhörighet, en ärlig känsla för varandras folk och länder. Norden fungerar mycket som en region och företag verkar på en nordisk marknad.

Vad omfattar samarbetet?

– Grundsamarbetet är att välja produktgrupper och ta fram kriterier, det gör man gemensamt. Licensieringen är nationell, man söker i ett land men när man sedan fått märket så gäller det i alla nordiska länder. Ekonomin med avgifterna är nationell.

Vilka skillnader finns mellan de nordiska länderna i samarbetet? Är någon mer drivande?

– Länderna är i huvudsak lika på detta område. Men det finns förstås vissa skillnader. I Danmark är hälsofrågor mer framträdande, man använder till exempel allergiaspekten mer i marknadsföringen av Svanen där. I Sverige pratar man istället mer om hur produkter påverkar den yttre miljön.

Vad kan man inte samarbeta om?

– Inom energiområdet är förutsättningarna för länderna rätt olika. Skillnaderna är stora i Norden i energifrågor, inom lagstiftning och politisk inriktning, hur man ska se på elektricitet och var den ska komma ifrån.

Hur förhåller sig Svanen till EU-blomman och internationellt?

– De organisationer som sköter Svanen i de nordiska länderna, sköter också EU-blomman. Det är en parallellmärkning. Det är två olika ansökningar med

olika listor på kriterier. Men det är inte många områden vi krockar på, det är ett bra samarbete mellan dessa två märkningar. Vi samarbetar även globalt med en organisation som heter Global Ecolabelling Network där vi försöker samarbeta med alla världens 32 miljömärkningar om ömsesidig acceptans av varandras märkningar.

Hur förhåller sig Svanen till FN:s globala mål för hållbar utveckling i Agenda 2030?

- Svanen är inriktat på mål 12 om hållbar produktion och konsumtion.
- De nordiska statsministrarna har också nyligen uttalat att Norden ska bli världens mest hållbara region 2030, det är en fantastisk ambition, där Svanen också nämns.

Svaneneffekten och märkta produkter

För att få en Svanenmärkning börjar producenten av en vara eller tjänst med att ansöka om märkning. Ansökningarna tas in och handläggs nationellt. De ställs mot kriterier inom den aktuella produktgruppen, ett cirka 70 sidor långt dokument. Man bifogar dokument, tester och det görs kontrollbesök på fabriker som styrker kraven. Det brukar ta tre månader till 1,5 år från ansökan till beslut om licens. En del misslyckas med sin ansökan.

Svanens resonemang är att ha miljökrav som inte är alltför hårda, utan de ska vara på en nivå som gör det möjligt att få många med på tåget. Om kraven är för hårda så klarar ingen av märkningen. I takt med tiden och utvecklingen inom sektorerna skärps dock kraven, så kunderna måste hela tiden utveckla sina produkter och tjänster. Det görs också efterkontroller och man kan förlora en Svanmärkning.

En nyansökan kostar 30.000 kronor inklusive kontrollbesök i Norden. Vid omprövning är avgiften 15.000 kronor, och den görs efter cirka 4-5 år. Sedan finns det en årlig licensavgift som kan variera mellan branscher, med mellan 0,15 och 0,3 procent av försäljningen av den Svanenmärkta produkten på den nordiska marknaden.

Ett av affärsområdena inom Svanen är Hus och renovering. Det första Svanenmärkta huset kom för cirka 12 år sedan. De senaste tre åren har man sett ett uppsving för sektorn i Sverige. De övriga nordiska länderna står inför att nu också ta det språnget.

Stefan Björling är affärsområdeschef för Hus och renovering på Miljömärkning Sverige AB:

- Svansamarbete inom Hus och renovering är viktigt eftersom Sverige är lite för litet på detta område, så med Norden kan vi bli en större kravställare och en större inspiratör. Inom byggsektorn är de nordiska länderna dock

ganska olika, och vi tänker ganska olika. Det är svårt att se att alla hus ska kunna blir Svanenmärkta, utan målsättningen är att påverka den här sektorn i en gynnsam riktning och visa på möjligheter.

– När vi Svanenmärker ett hus gäller det själva byggnaden när den står klar. Vi märker inte driften som kommer sedan. Vi arbetar i dag främst med nya hus men siktar på att komma in på området renovering av gamla hus också.

– Ett kvitto på framgång är när vi får positiv respons från våra kunder. Byggföretaget Skanska som byggde en miljömärkt skola nyss, konstaterade att det inte blev dyrare, men bättre kvalitet. Kommunen uttalade också att det blev en lösning som kommer att hålla längre. Även barn och personal på skolan var nöjda.

– Den produkt jag helst skulle vilja se Svanenmärkt härnäst, det är transportsektorn. Vi ser nu också på hur vi kan få in den aspekten i Hus och renovering.

Ett annat affärsområde inom Svanen är Energi, Elektronik, Textil- & träbaserade produkter. Här har man nått framgång inom till exempel golv och möbler. Det har också gått bra inom byggrelaterade produkter som målarfärg och spackel. Och när det gäller kemikalier som lim och ytbehandlingssystem, så har man lyckats fasa ut de farligaste ämnena i dessa produkter.

Lukas Sjöln är affärsområdeschef inom Energi, Elektronik, Textil- & träbaserade produkter:

– Vi brukar tala om Svaneneffekten – då vi lyckas med att få en bransch att lyfta miljömässigt. För att få miljöeffekt i en industri behövs en kritisk massa.

– Vi har tre ledord när vi tittar på om vi kan göra en miljöförändring inom ett område: Relevans, potential och styrbarhet. Vi gör på nordiskt plan en analys innan vi går in på ett nytt område.

– När det gäller vilket område där jag skulle vilja se en framtida Svanenmärkning så är det barnprodukter med textilier som bilbarnstolar, barnvagnar och bärselar. Där har vi ännu inte lyckats.

Finansiella tjänster är det senaste tillskottet av branscher som Svanen finns inom. Man startade 2017 och har idag 32 fonder. Normalt tar det lång tid att få genomslag för märkningen men inom fonderna har det gått fort.

Per Sandell är affärsområdeschef för Finansiella tjänster:

– Pengar är inte neutrala, de kan göra gott, de kan göra ont. Finansiella produkter gör att du kan påverka hur dina sparpengar används när du själv inte använder dem. Som sparare är det svårt att ha insyn i olika fonders arbete, då är en märkning ett enkelt sätt att säkerställa att du gör ett bra miljöval för dina sparpengar. Det har dock varit oväntat svårt att få ut Svanenmärket på fonderna på svenska marknaden, på alla plattformar och webbsidor som återförsäljare av fonderna.

– Framöver skulle jag gärna se att Svanen fick in stora generella fonder som är beredda att flytta sina gränser i hållbarhetsarbetet. Då handlar det om mycket pengar och många sparare, och vi skulle få en stor effekt. Man kunde tänka sig att märka mer inom miljönischade fonder som för miljöteknik och förnybar energi, men det är mer riskfyllda fonder och de är också ofta små. Ett helt nytt område som vi börjat kika på är förvaltning av försäkring och pensioner, då öppnar sig en helt ny värld.

Svanenmärkta tjänster

Ett av Svanens affärsområden är Service som handlar om tjänster, till skillnad från de andra områdena i Svanen som handlar om produkter. Inom Service finns grupper av tjänster som hotell och restauranger, dagligvarubutiker, tryckerier, kaffeservice och städtjänster.

Ingela Hellström är affärsområdeschef för Service:

– Det är viktigt med märkning av tjänster för att upphandlare ska kunna göra ett aktivt miljöval.

– Man kan till exempel bo på Svanenmärkta hotell- och konferensanläggningar i alla de nordiska länderna. I Sverige finns cirka 300 miljömärkta hotell, och cirka 200 i övriga Norden. Kraven på Svanenmärkta hotell- och konferensanläggningar handlar om energi- och vattenförbrukning, kemikalier inom kök, tvätt och städ samt att restaurangen har en viss andel ekologisk mat. Vi märker själva driften, inte byggnaden, det hamnar inom en annan produktgrupp. Det är också möjligt att märka så kallad endagskonferens, där besökaren inte stannar över natten.

– När det gäller mataffärer är det driften av butiken och varorna som säljs som ingår i märkningen. I matbutiker kommer den största miljöbelastningen från varorna. Svanen tittar på andelen ekologiska matvaror och andelen miljömärkta varor som tvättmedel och toalettpapper. Matvarukedjan Citygross har centralt beslutat vara Svanenmärkta med sina cirka 50 butiker runt om i Sverige. Ica har också flera Svanenmärkta butiker, men har ingen centralanslutning.

– När det gäller tryckerier är den viktigaste miljöaspekten att ha ett miljöanpassat papper. Sedan ser vi även på kemikalierna, energi- och vattenförbrukning.

– När det gäller framtida märkning så skulle jag gärna se att skolor omfattades av Svanen. Där finns det stora miljövinster, inom inköp, ventilation och energi och förstås – skolmaten.

*Ovan Hotell Sånga Säby.
Till höger städkemikalier.
Foto: Miljömärkning
Sverige AB.*

Svanen och framtiden

För Svanen har det dessa 30 år som märkningen funnits varit en stadig uppgång för verksamheten. Man hade dock en mindre svacka vid millennieskiftet med lågkonjunktur och finanskris. Uppgången är 5-7 procent om året vad gäller omsättning, personal och antal produkter.

Några avslutande frågor till Ragnar Unge:

Hur ser framtiden ut för Svanen? Vilka är de största utmaningarna framöver?

– Svanen kommer att konkurrensutsättas även i framtiden. Det kommer att dyka upp olika system och konkurrenter, ofta är det företags eller branschens egna märkningar det handlar om. Ett exempel är Coops Änglamark, som kan ses som en konkurrent till Svanen, men just i det fallet har produkter ofta båda märkningarna.

Inom vilka områden kan Svanen göra störst skillnad för miljön framöver?

– De områden som är mest miljöbelastande. Vi ska inte vara fega och bara märka inom ”snälla” områden. Jag hoppas och tror att Svanen ska kunna göra ett ordentligt avtryck inom transportsektorn, där vi inte finns än. Vi har börjat kika på det så smått, jag hoppas att vi går in i det nästa år.

Vilket budskap vill du förmedla till barn och unga idag som har, eller inte har, ett miljöengagemang?

– Då skulle jag vilja säga: Du vet säkert vet att vi har miljöproblem på jorden och att vi behöver göra en omställning i vår produktion och konsumtion. Vi behöver göra förändringar så att vi lever på jordens avkastning, inte dess kapital. Många resurser på jorden förnyas sig och vi måste lära oss att använda dem på rätt sätt så det blir balans. Jag menar att det kommer hända mycket inom teknikutvecklingen de närmaste 10-20 åren för att lösa de problem som vi har skapat. Jag ser positivt på framtiden, ha förtröstan.

Källor:

Samtal med personal på Miljömärkning Sverige AB:

Ragnar Unge, VD

Stefan Björling, affärsområdeschef Hus & Renovering

Lukas Sjöln, affärsområdeschef Energi, Elektronik, Textil- & träbaserade produkter

Per Sandell, affärsområdeschef Finansiella tjänster

Ingela Hellström, affärsområdeschef Service

Anna Norberg, pressansvarig

www.svanen.se

November 2019

HENRIK WIVEL

POETISK INSPIRATION OG DETERMINERET VILJE

Om Selma Lagerlöfs litterære betydning

Henrik Wivel, *NT*-redaktør i Danmark har læst to monumentale biografier om Selma Lagerlöf som understreger hendes format, strategiske evner, kønspolitiske og litterære betydning.

Forfattere af kvalitet og klassikerstatus som Selma Lagerlöf (1854-1940) bliver ved at fascinere. Ikke alene i kraft af deres egne værker, der netop er blevet klassikere, fordi de til stadighed læses af nye generationer, og derfor vedbliver at være levende og bevægende nutid. Men også i kraft af den forskningstradition, der er en del af forfatterskabets efterliv og bidrager til mangfoldige diskurser. Således er der siden Selma Lagerlöfs egen levetid udkommet en lang række svenske og internationale bøger om hendes liv og forfatterskab, biografier og specifikke forskningsmæssige publikationer vinklet på skiftende sider af forfatterens liv og litterære virke, samt udgivelser af Lagerlöfs særdeles omfattende og siden 1990 fuldt frigivne korrespondance. Læg dertil skriftserien "Lagerlöfstudier", der er udkommet regelmæssigt siden 1958 med adskillige væsentlige bidrag i antologi efter antologi.

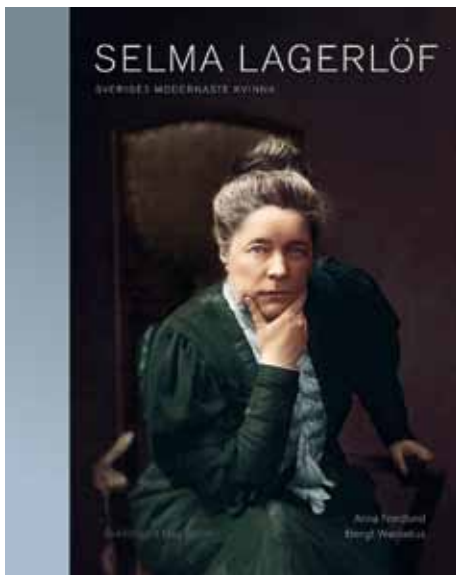
Et forfatterskab lever, når det læses og fortolkes. Selma Lagerlöfs forfatterskab er således særdeles levende, i kraft af de tusinder af læsere og de mange forskere, der er gået i dialog med den fænomenale forfatter fra Mårbacka og al hendes væsen. Selma Lagerlöf er ikke fortid, hun er aktuel medskabende tilstedeværelse, bag enhver tale om minnesgård, museum og nationalmonument. I 2018 og 2019 er der således udkommet to store biografier om forfatteren, *Anna Nordlunds Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna* og *Anna-Karin Palmes Jag vill sätta världen i rörelse. En biografi över Selma Lagerlöf*. Tilsammen over 1100 sider, der både prismatisk og kronologisk folder Selma Lagerlöfs livslinjer ud. Ikke siden Elin Wägners monumentale posthume biografi "Selma Lagerlöf I-II" fra 1943 er der udkommet så minutiøst omfattende biografier om forfatteren. Hvor Wägners initierende biografi var baseret på oplevelser af og samtaler med forfatteren selv og hendes nærmeste, er de to nye biografier skrevet med afstandens indsigt og samvittighedsfuldt baseret på det vældige eksisterende kildemateriale, som skiftende forskere har publiceret igennem de sidste 80 år.

De to nye biografier må være skrevet stort set parallelt, og er da også begge formet i den brede angelsaksiske *life and time*-tradition med en feministisk vinkel, der fremhæver Selma Lagerlöfs selvsikre og determinerede vilje til at manifestere sig og gøre op med epokens patriarkat, både litterært, tematisk og

politisk. Begge fremhæver Selma Lagerlöfs strategiske evne til at skabe alliancer og det, der i dag kaldes netværk, blandt samtidens radikale og progressive kvinder. Hvor Anna Nordlunds biografi begynder med nationalmonumentets Selma Lagerlöfs død i 1940 og retrospektivt ruller op, hvorfor hun fik så en gennemgribende betydning, begynder Anna-Karin Palm med Selma Lagerlöfs skønlitterære debut i 1890, hvorefter hun surfer elegant på de frisættende trykbølger, "Gösta Berlings" forfatter satte i bevægelse og som totalt overskyldede samtiden. Men er de to biografier påfaldende ens i deres eksponeringer af Selma Lagerlöfs levede liv, litterære og kønspolitiske karriere, er de også forskellige.

De betroede talenter

Anna Nordlunds *coffee table* biografi *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna*, er smukt udstyret med en dejlig billedside, redigeret af Bengt Wanselius. Den grundlæggende tilgang er sociologisk og socialhistorisk, hvad der gør bogen nybrydende. I pagt med generationer af væsentlige forskere beskriver Anna Nordlund Selma Lagerlöf som en både selvbevidst og selvsikker forfatter, der med både personligt mod og strategisk pragmatisme manifesterer sig i epokens, primært mandsdominerede kulturelle og politiske landskab. Anna Nordlund illustrerer dette på et både elementært plan, der handler om økonomi, markedsføring og turisme, og et samtidshistorisk plan, der handler om svensk national identitet, borgerrettigheder og internationalt engagement, både politisk og kønspolitisk. Selma Lagerlöf forvalter sine betroede talenter så

godt, at hun hurtigt bliver en uafviselig skikkelse på den litterære og kønspolitiske scene. Hun spiller sin svenske og danske forlægger ud mod hinanden, så hun får særdeles givtige kontrakter med begge og i løbet af få år udkommer i store oplag med – også efter nutidens målestok – helt ekstraordinære indtægter. Selma Lagerlöf bliver millionær, og formår at bruge sine midler målrettet. Hun investerer i svensk filmindustri, fordi hun ser det kommercielle og kunstneriske potentiale i litterære filmatiseringer af hendes værker; hun bruger sin baggrund som både lærer og forfatter til

at komponere og fiktionalisere lærebogen om "Nils Holgersson", så den fremhæver hende selv som nationalt samlingspunkt og, sammen med hendes engagement i kvinders stemmeret, kommer til at danne grobund for de sociale og humane tanker om det svenske *folkhem* – et nyt nationalt selvbillede. Også historien om generobringen af det tabte barndomshjem Mårbacka løftes ud af den følelsesbetonede og sentimentale gestus, og anskues af Anna Nordlund som en iscenesættelse, hvor hun allerede i livet indskrives sig i efterlivet, og skaber et mytologisk pilgrimsmål for sine mange læsere verden over.

Anna Nordlunds biografi fremstiller Selma Lagerlöf en stærk repræsentant for den første generation af erhvervsdrivende kvinder, de elegant klædte rollemodeller, der levede op til internationale idealer for *The New Woman*. Selma Lagerlöf opfordres til at stille op i landspolitik, men nøjes med kommunalpolitikken, hvor hun en årrække sidder i kommunalbestyrelsen i Östra Ämtervik, og transformerer Mårbacka til et socialt ansvarligt mønsterbrug, langt fra tidligere tiders feudale undertrykkelse. Når Anna Nordlunds bog ikke uddarter til en feministisk hagiografi, skyldes det den nuancerede fremstilling med mange detaljer og et klart blik for den lagerlöfske pragmatisme, både i følelseslivet og det politiske liv. Under 1930ernes eskalerende tyske nazisme foragtede hun privat Adolf Hitler og havde tidligt et klart blik for det forbryderiske i hans forehavende med jødeforfølgelser og koncentrationslejre, men hun holdt masken udadtil. Hun underskrev et internationalt opråb for fred, leverede et bidrag til en antologi for forfulgte forfattere, men trådte ikke – trods talrige opfordringer – frem på den internationale scene som et uafviseligt moralsk og humanistisk ikon. Af hensyn til sit store tyske marked flugtede hun den svenske neutralitetspolitik.

Anna Nordlunds biografi følger primært Selma Lagerlöf på de ydre linjer, hvad der i nogen grad forskertser det indre liv, metafysikken og selve den skabende praksis, der er hendes egentlige talent og inderste tilskyndelse. Det skønlitterære forfatterskab med de mange vidunderlige værker optræder lapidarisk med mindre tolkningsmæssige og tematiske anslag, men bruges mest illustrativt som eksempler på udviklingen af en ny kvindetype eller afviklingen af et dubiøst mandsideal. I karakteristikken af sidstnævnte overtager Nordlund ukritisk forskeren og feministen Ebba Witt-Brattströms nutidige begreb om "kulturmanden"; i så fald må Selma Lagerlöf betegnes som "kulturkvinden" over alle! Det "åndens liv" eller den "indre tankeverden", som filosofen Hanna Arendt fandt var det vigtigste af alt, ikke alene for udviklingen af den menneskelige personlighed, men også for vor civilisations etiske kompas, er nedprioriteret. Selma Lagerlöfs indre selvbillede fremkaldes dermed ikke og således heller ikke den kritiske refleksion, hun havde med sig selv om både sandheden og gyldigheden af hendes højt profilerede *persona* og sociale maske.

De skønlitterære kvaliteter

Anna-Karin Palms *Jag vill sätta världen i rörelse* udfolder også Selma Lagerlöfs biografi traditionelt igennem hendes ydre virke, hendes tid, dens tendenser og historiske hændelser. Men som det også gjaldt for den mangeårige Selma Lagerlöf-forsker Vivi Edströms syntetiserende biografi fra 2002 "Livets vågspel" sker det med væsentlige nedslag i Lagerlöfs skønlitterære forfatterskab. Kompositionen hos Palm er givet fra fødsel til død med familie og venskaber som klangbund og den enorme korrespondance som evidens. Uden at bidrage med ny forskning, syntetiserer Palm med et godt overblik den eksisterende og bringer den i fremdrift i en samlet alvidende fortælling om Selma Lagerlöfs stærke karakter. Hvad den gør Palms biografi givende, er dens flydende, modulerede og poetiske sprog og forfatterens egne (skøn-)litterære kvaliteter, herunder ikke mindst den udvidede sans for, hvordan et skabende og (selv-)bevidst jeg, som Selma Lagerlöfs bliver til.

Anna-Karin Palm formår at løfte sin biografiske fremstilling fortolkningsmæssigt ved i så høj grad at inddrage forfatterskabets bærende temaer og udfoldelsen af dem i værkerne. I den henseende er Palms biografi også en bog om Selma Lagerlöfs inspiration og hendes erfaring af inspirationen

som noget, der primært strømmer indefra, men også fra naturen og en verden hinsides verden. Selma Lagerlöf synes som forfatter at stå midt i en anråbelse, nogen og noget i den indre og den ydre verden vil hende og kræver hende, og hun må med sin vilje og etik give denne poetiske indgivelse en kunstnerisk form, lade den vokse organisk i pagt med naturen. Som Palm påpeger, hæger Selma Lagerlöf om sin "indre verden" eller det hun ligefrem kalder sin "indre skabning", sjælen. For hende er det denne indre verden, der er betingelsen for hendes sensible modtagelighed over for de signaler, som få andre evner at fange. Palm kalder det for Selma Lagerlöfs evne til at eksistere "i to dimensioner samtidig". Som barn af Det moderne gennembrud

var Selma Lagerlöf ikke konfessionelt kristen, men socialt engageret og åben for mange livstydninger. Som, ikke ateist, men snarere deist troede hun på en skabende Gud bag alt. Men skulle Gud også blive opretholdende, krævede det at mennesket tog ordentlig vare på såvel de levende som de døde. Den altruistiske kærlighed er det styrende etiske princip i Selma Lagerlöfs livsforståelse. Hun ønskede, som Palm skriver i bogens eneste, men helt centrale tematiske kapitel "De dödas röster", at holde sindet åbent over for de døde og gøre fortidens mennesker levende. For som Palm konkluderer, var sjælen udødelig for Selma Lagerlöf, og skulle derfor modnes, inden den skulle høstes. Sjælen skulle frigøres i livet – for at kunne leve videre i efterlivet. Palms biografi er i den henseende også en meta-poetisk bog, der med Selma Lagerlöf som eksempel beskriver det fortryllende og fængslende ved at skrive og på en gang forsvinde og *blive til* i skriften. Ikke som et biografisk jeg, men som et kunstnerisk. Biografiens største kvaliteter ligger i udfoldelse af dette tema om inspiration.

I Anna-Karin Palms elementære skildring af Selma Lagerlöfs liv og virke, påpeger hun – som Anna Nordlund og adskillige andre i den biografiske og forskningsmæssige reception – Selma Lagerlöfs sprogligt litterære og stærke, ja overlegne intellektuelle bevidsthed. Men hun påviser også, hvordan Selma Lagerlöf – måske som en form for spil med sit images kommercielle potentiale – selv var med til at understøtte offentlighedens billede af hende som naiv "sagotant". Et billede, der som Palm viser, imidlertid også havde litterær betydning for hendes stil, der sprogbevidst trak på nordiske sagaer og romantiske eventyr i en form for magisk realisme. Romanen "En herregårdssaga" fra 1899 havde eksempelvis oprindelig titlen "Hjernespind", men det var der ikke samme salg i. I pagt med andre biografiske og kønnede fremstillinger de seneste årtier påviser Palm, hvilken banebrydende betydning Selma Lagerlöf havde som feminist – eller kvindesagskvinde som det hed i epoken – og hvordan hun lige fra sine formative år på Lærerseminariet i Stockholm og som udøvende pædagog i Landskrona aktivt kreerede og understøttede et netværk af progressive kvinder. Skabte Selma Lagerlöf "sit eget værelse", skabte hun tillige rum for en kvindelig erfaringsverden og en både pædagogisk, litterær og politisk bevidsthed, hvor ambitionen var, at kønsoverskridende, matriarkalske og naturbårne værdier skulle blive bærende i samfundsdannelsen.

Biografiens sidste del beskriver den da verdensberømte Selma Lagerlöfs brede engagement, ikke bare i kvinders stemmeret, men også i internationale fredsinitiativer. Der bringes frapperende citater af hende fra tiden under Første verdenskrig, hvor hun betragtede krigen som en uciviliseret atavisme. Under 1930ernes fascistiske og nazistiske mobilisering vises, hvor politisk bevidst Selma Lagerlöf var; om jødeforfølgelsen, som hun diskret forsøgte at forhindre både i skrift og gerning; om de tyske koncentrationslejre, hvis

eksistens hun i 1938 frygtede på sine jødiske og europæiske medborgeres vegne. Er biografien vedkommende i understregningen af den aldrende Selma Lagerlöfs usvækkede intelligens og humanistiske engagement, er den noget mere gentagende i beskrivelsen af forfatterens forhold til rejsekammeraten Sophie Elkan; den intime samlever, sekretær og ”forfatterhustru” Valborg Olander; og den grænsesøgende forfatter Ida Bäckmann; sidstnævnte tildeles overdreven megen plads, måske for at understrege Selma Lagerlöfs vægelsind i anliggender, der handlede om hendes følelsesbårne relationer.

Igen: disse historier om Selma Lagerlöfs dominans, stedvise underkastelse, kærlighed, trofasthed og andres jalousi er, ikke mindst de sidste 30 år – hvor hendes helt private breve er frigivet – intenst opskrevet og vidtskrevet. Naturligvis hører det til den traditionelle biografiske genre at beskrive det private liv som et vekselspil med andre mennesker. Og i den lidenskabelige Selma Lagerlöfs levede liv hører det til beskrivelsen af udviklingen af en emanciperet og frigjort feministisk bevidsthed i en sanseligt nærværende krop med et notorisk begær. I 1902 skrev Selma Lagerlöf til sin elskede Valborg Olander, at hun ville ønske, at de to – på tværs af tidens fordomme – åbent kunne stå frem med deres kærlighed til hinanden, men føjer til: ”det er et vigtigt anliggende med hemmeligheden (in casu: fortielsen, red.). Den skærmer og beskytter imod banalitet...” Sådan opfattede Selma Lagerlöf det selv: den eksponerede erotiske kærlighed i hendes eget jordiske liv var en banalitet og fremkaldte banalitet, det vil sige nyfigent sladder fra omgivelserne. Biografier om hende bør derfor handle om andet og mere end det levede livs seksuelle banaliteter. Selma Lagerlöf skrev ikke autofiktion, men evnede at hæve de dybeste personlige erfaringer til et mytologisk niveau af almenmenneskelig indsigt og passion. Denne vidtdrevne ambition om at fremskrive en selve *kærlighedens etik* grundet i en altruistisk forestilling om opofrelse og livgivende inspiration i forhold til Næsten, skulle ikke sløres af trivialiteter og bestemte definitioner af køn og seksualitet. Tværtimod var *kærlighedens etik* hos hende netop kønsoverskridende og omfattede alle, hinsides stereotyper.

I Anna-Karin Palms biografi ligger styrken i den psykologiske og litterære fortolkning af Selma Lagerlöfs altafgørende og altbetydende *indre* verden og gedulgte kommunikation med det ukendte. Denne, den allerdybeste kilde, der definerer Selma Lagerlöfs geni, set under evighedens synsvinkel.

Henrik Wivel

Litteratur

Anna Nordlund og Bengt Wanselius. *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinnna*. Bokförlaget Max Ström. 2018.

Anna-Karin Palm. *”Jag vill sätta världen i rörelse”*. En biografi över Selma Lagerlöf. Albert Bonniers Förlag 2019.

SVEIN OLAV HANSEN

VENNSKAP GIR KJENNSKAP

Foreningen Norden 100 år

Artikkelen tar opp kjernevirksomheten i Foreningen Nordens 100-årige virksomhet. Den norske Foreningen Nordens historie står i sentrum, og det er derfor gjennomgående norske holdninger til nordisk samarbeid som belyses og forsøkes forklart. Å legge til rette for personlige møter for alle lag av folket var viktig, og slagordet «Vennskap gir kjennskap» fanger godt opp hovedaktivitetene til Foreningene Norden i deres første 100 år.

Svein Olav Hansen er lærer på Høgskolen i Østfold, jobbkonsulent i Blå Kors og historiker. Han har blant annet skrevet "Drømmen om Norden. Den norske Foreningen Norden og det nordiske samarbeidet 1919–1994" (1994). Boken "Vennskap og kjennskap i 100 år – Foreningen Norden 1919–2019" er under ferdigstilling.

Foreningen Norden ble stiftet i Danmark, Norge og Sverige i 1919. Den er en partipolitisk og religiøst uavhengig pådriver for mer mellomstatlig samarbeid, nedbygging av grensehindre, en økt språk- og kulturkunnskap innad i Norden og en tilrettelegger for flere hundretusener personlige, grenseoverskridende møter mellom mennesker i alle aldersgrupper og samfunnslag. På Island ble Foreningen Norden, *Norræna félagið*, etablert i 1922, og i Finland kom *Pohjola-Norden* i 1924. En rekke lokallag ble tidlig etablert. I Norge fikk disse stor utbredelse fra 1936 i forbindelse med arrangementet «Nordens dag». I mellomkrigsårene var det dessuten Norden-foreninger i Baltikum.

Etter andre verdenskrig kom det Norden-organisasjoner på Færøyene (*Norrøna Felagið* i 1951), i Sydslesvig (formelt organisert i 1964 innenfor den danske Foreningen Norden), på Åland (i 1970), og også på Grønland var det i en periode fra 1991 og noen år fremover en Norden-forening. I 1965 ble Foreningene Nordens Forbund (FNF) opprettet. Det skal ivareta de nasjonale foreningenes felles interesser. I 1990-årene ble det på nytt etablert foreninger i Baltikum. Disse var ofte forankret i universitetsmiljøer, og besto for en stor del av studenter som studerte nordiske språk. De baltiske foreningene ble dog aldri en del av Foreningene Nordens Forbund.

Foreningens selvopfatning

Ved etableringen og senere gjorde Foreningen Norden mye for å distansere seg fra 1800-tallets skandinavisme. Den hadde vært for høytravende, het det. Gjennom Foreningen Norden skulle det i stedet arbeides med konkrete temaer for å fremme samarbeid. De impliserte har også ved flere anledninger sett på virksomheten som et genuint fredsarbeid, først og fremst i forbindelse med de to verdenskrigene, og to ganger, i 1932 og 1933, var Foreningen Norden innstilt til Nobels fredspris. Begrunnelsen var at foreningene fremmet nordisk samarbeid og solidaritet. Forslaget kom begge ganger fra den svenske diplomaten og politikeren Eric Hallin¹.

I våre dager ser foreningene på sin egen etablering som starten på det moderne, offisielle nordiske samarbeidet. Her er nå Nordisk råd (1952) og Nordisk ministerråd (1971) de fremste organene. Og Foreningene Norden, med til sammen rundt 40 000 medlemmer ved inngangen til 100-årsjubileet, ser seg selv fortsatt som en bevegelse/lobbyistorganisasjon som sørger for at det blir tatt nordiske initiativer, utviklet ideer og truffet beslutninger i nasjonalforsamlinger og regjeringer, så vel som anbefalinger i Nordisk råd og drøftinger i Nordisk ministerråd (og bindende vedtak ved enstemmighet) – ved siden av at de stadig arbeider for å fremme solidaritet og opplysning om nordiske forhold blant folk i Norden.

Et av foreningens viktigste slagord har vært «Vennskap gir kjennskap». Det ble skapt i begynnelsen av 1920-årene av en av de norske foreningsgrunnleggerne, venstrepolitikeren og statsmannen Johan Ludwig Mowinckel. Slagordet illustrerer kanskje mer enn noe annet hva som har vært kjernen i Foreningen Nordens 100-årige virke: Gjennom forskjellige programmer og ordninger har skoleelever, studenter, lærere, journalister, bibliotekarer, andre ulike grupper av offentlige ansatte, folk fra kulturlivet og i idretten, politikere og pensjonister, for å nevne noen grupper, møttes, lært av hverandre – og om hverandres land og samfunn – og ofte knyttet livslange vennskapsbånd.

Norsk Norden-skepsis

Foreningen Norden var et resultat av det politiske og økonomiske trykket på regionen under første verdenskrig. Flere ledende politikere og samfunnsaktører så det slik at de nordiske landene sto i et småstatsskjebnefellesskap, og de måtte søke nærmere sammen for bedre å takle de utfordringene som verdenskrigen medførte for små, nøytrale land i utkanten av Europa. Men selv om de som etablerte Foreningen Norden, på en generell basis ville fremme mer samarbeid og fellesskap mellom de nordiske statene, var det uenighet om hvilken retning de skulle gå i. I 1919 ble dette formulert slik: «[...] hvor leilighet bydes, både på det kulturelle og det økonomiske område – [...] søke at bidrage til en løsning i fællesskap av spørsmål, der samarbeide er muligt,

under iagttagelse av hvert lands særinteresser.»² Formuleringen «under iagttagelse av hvert lands særinteresser» skyldtes mye norsk skepsis og motstand mot et for nært og for forpliktende nordisk samarbeid.

For historisk sett har det å få til nordisk samling/nordisk samarbeid primært vært et svensk og et dansk prosjekt, og Norge har vært en brems. En kan si at både på 1800-tallet og på 1900-tallet, ja, fram til våre dager, har Norden-spørsmålet stått i en spenning mellom hvorvidt det skal være suverene stater eller en forbundsstat/union, og for en stor del har svenske og danske nordister hatt visjoner som gjerne har omfattet det som på engelsk kalles «hard politics». Det vil si at de har ønsket utstrakt økonomisk samarbeid, forsvarssamarbeid og iblant også statsforbund. I Norge har ambisjonene tradisjonelt gått mer i retning av «soft politics», det vil si kultursamarbeid og opplysningsvirksomhet, og dersom et samarbeid skulle gå videre, er sitatet ovenfor fra Foreningen Nordens etableringstid dekkende for det som gjennomgående var norske synspunkter: Det skulle skje «under iagttagelse av hvert lands særinteresser».

Summen av en betydelig norsk mistenksomhet til Sverige og hva som var de svenske hensiktene med nordisk samarbeid, en betydelig norsk vilje til å forsvare frigjøringsverket fra 1905 og en sterk norsk tvil til om hvorvidt norsk næringsliv kunne konkurrere innenfor nordiske økonomiske sammenslutninger, lå bak den norske uviljen til et nærmere nordisk mellomstatlig samarbeid – rundt 1919 gjerne kalt nordisk «samrøre». Norsk skepsis og motstand mot nordisk samarbeid var ikke noe nytt på den tiden. Historikeren og politikeren Halvdan Koht, som forsvarte etableringen av Foreningen Norden, forklarte i 1919 den historiske motstanden og hvorfor nordmenn nå burde støtte norsk deltakelse i foreningen, slik: «[...] så lenge vi ikkje hadde det fulle nasjonale sjølvstendet, vart vi altfor lett mindremann i laget. Men no kan vi kjenne oss heilt frie i samarbeidet, no staar vi jamgode med dei andre, og heilt friviljukt kan vi gje og ta.»³

Men sentrale eldre politikere som Johan Castberg og Jørgen Løvland tok på den annen side sterk avstand fra tanken om nordisk fellesskap og samarbeid, spesielt politisk og økonomisk samarbeid.⁴ De representerte mange nordmenn, og disse negative/skeptiske holdningene fikk betydning for foreningenes ambisjonsnivå. Det vil si at de i hverdagen lenge stort sett nøyde seg med kultur-, opplysnings- og vennskapsvirksomhet. Men de større og vanskeligere samarbeidsspørsmålene var aldri langt unna, og særlig i Danmark og Sverige kom de fra tid til annen på Foreningen Nordens dagsorden.

Det nasjonale organisasjonsprinsippet

Foreningen Norden ble organisert etter nasjonale prinsipper, ikke overnasjonale. Det fikk stor betydning for samarbeidsformene mellom foreningene. Før etableringen av Foreningene Nordens Forbund i 1965 ble samarbeidet

ivaretatt av årlige delegertmøter og uformelle sekretærmøter, etter hvert kalt direktørmøter. På delegertmøtene møttes tre–fire styremedlemmer fra hver forening og sekretærene, senere titulert generalsekretærer / administrerende direktører, for å drøfte det foregående årets arbeid og fastsette retningslinjene for virksomheten fremover. Samvirket var heller svakt formelt koordinert, og spesielt var fraværet av forpliktelser til å følge opp anbefalinger og vedtak tydelig. Det er hevdet at delegertmøtene først og fremst var en anledning for foreningenes representanter til å møtes personlig og lære hverandre og hverandres land å kjenne.

Spørsmål om hvem som hadde ansvar og myndighet i systemet, og hvordan kommunikasjonen mellom foreningene skulle foregå, var stadig tilbakevendende temaer. Appeller om at samarbeidet kunne effektiviseres hvis det ble opprettet et felles Norden-organ, hvis foreningene fikk felles statutter, og ikke minst en viss forpliktelse til å følge opp vedtak, ble gjerne kvalt når de fra tid til annen dukket opp i bisetninger, som tankemessige sidesprang og nålestikk til hverandre. Ikke desto mindre samarbeidet foreningene om en rekke saker, og i tillegg til delegert- og direktørmøtene fantes det felles arrangementer og flere fellesnemnder for ulike samfunnsområder. Men *selvstendighet og konsensus* blir viktige stikkord når en skal karakterisere samarbeidsforholdet mellom Norden-foreningene. Det gjelder også for tiden etter at Foreningene Nordens Forbund ble etablert.

Tre karakteristika, tre utviklingstrinn

En kan videre si at Foreningen Norden har utviklet seg gjennom tre trinn. Først var de eliteforeninger, stort sett bestående av toneangivende folk i politikk, kulturliv og næringsliv. Dernest var de i cirka tre tiår etter andre verdenskrig medlemsbaserte og i mye større grad folkelige enn i periodene før og etter. I de siste par tiårene har foreningene fått færre medlemmer, og de er i arbeidsmåten blitt mer lik andre, moderne lobbyorganisasjoner – uten at kommunikasjonsbyråer er trukket inn i arbeidet for å påvirke forvaltningen, politikerne og det offentlige ordskiftet.

Hvis disse utviklingstrekkene nedtones noe, kan en si at de samme tre kjenetegnene har preget foreningene i så å si hele deres levetid: (1) De har stort sett vært ledet av fremtredende menn fra samfunnslivet, i moderne tid også av kvinner, (2) målet har hele tiden vært å trekke så mange unge og eldre nordboere som mulig med i nordisk samarbeid og utveksling, også som medlemmer i foreningene og (3) påvirke myndighetene til å bygge ned grensene i Norden og få dem til å utvikle mellomstatlig samarbeid. Et ganske konstant trekk ved Norden-foreningene er at de stort sett har bestått av godt voksne og eldre mennesker. Samtidig har barn og ungdom hele tiden vært en sentral målgruppe for virksomheten.

Endrede norske holdninger til Norden

Allment er det Foreningen Nordens mål å fremme og utvikle den nordiske kulturen og å styrke den nordiske samfølelsen blant alle i Norden. I den norske foreningens prinsippprogram for 2018–20 heter det at målet er at Norden skal bli en av verdens best integrerte, dynamiske og nyskapende regioner. Dette vil foreningen få til gjennom å bruke tradisjonelle virkemidler som å formidle kunnskap om nordisk kultur, språk, historie og samfunnsforhold, legge til rette for nordiske opplevelser, synliggjøre grensehindre og foreslå tiltak som vil gjøre det enklere å leve, bo, studere, arbeide og reise i Norden. Men i tillegg samarbeider altså norsk Norden med de andre Norden-foreningene og med FNF, og sistnevntes visjon er å skape et sterkere Norden innad og utad ved å arbeide for en enda mer integrert region og til sjuende og sist etableringen av en forbundsstat. Det siste er siden 2010 også blitt den norske Norden-foreningens mål, og i historisk perspektiv er det en smule oppsiktsvekkende. Ja, faktisk vedtok norsk Norden målsettingen om en forbundsstat før Foreningene Nordens Forbund, og den norske foreningen var slik sett en fortropp i dette spørsmålet.

Hvorfor det er blitt slik, er det flere synspunkter på. Ett er at i og med de olympiske vinterlekene på Lillehammer i 1994 og feiringen av Norges 100 år som selvstendig nasjon i 2005 var for mange hovedtrekkene i det norske nasjonsbyggingsprosjektet over. Norge og nordmenn hadde nå bevist for seg selv og andre at landet og folket ikke lenger var en underordnet lillebror i Norden. Med rettet rygg kunne det norske folket nå gå inn i et likeverdig samarbeid med nabofolkene.⁵

En annen teori, som trekker i samme retning, går ut på at i og med den norske velstandsveksten, som fulgte i kjølvannet av at landet etter midten av 1970-årene ble en stor produsent og eksportør av olje og gass og det rikeste landet i Norden (og i verden), forsvant gammel norsk husmannsånd overfor svensker og dansker som dugget for solen. Her kan en også legge til at Norden i løpet av den samme perioden, mye på grunn av den bredere europeiske integrasjonsprosessen, rent faktisk ble en mye mer integrert region enn tidligere – og uten at Norge led noen overlast av den grunn.

Et tredje synspunkt angår kanskje de som er mer spesielt interessert i Norge–Europa-politikk. Her anføres det at ettersom Norge og Island etter 1995 er blitt de eneste nordiske landene som står utenfor EU, er det å holde fast i Norden og nordisk samarbeid blitt et viktig norsk virkemiddel for å gjøre gjeldende en viss norsk innflytelse i Europa.

Et fjerde synspunkt samler opp i seg de internasjonale krisene som har utspilt seg i det siste tiåret. I Europa fulgte det etter 2007 både finanskrise og flyktningkrise, og i manges øyne taklet ikke EU noen av delene særlig godt. Den europeiske integrasjonsprosessen opplevde større vanskeligheter enn

på lenge. Det kom en mer ytterliggående nasjonalisme i mange land, trusler mot ytringsfriheten i Ungarn og Polen og ikke minst de vanskelige prosessene i Storbritannia rundt Brexit. Europa fikk kjenne på et mer fremoverlent Russland, et mer proteksjonistisk USA og et globalt sett sterkere Kina. I denne situasjonen fikk Norden mer positiv oppmerksomhet hjemme og ute. Norden/«Nordic» ble mer og mer sett på som en egen, felles merkevare, og samtidig ble den nordiske samfunnsmodellen positivt fremhevet ute i verden. Her hører det med at de nordiske landene stadig var å finne på toppen av kåringer som målte levestandard, vilkår for ytrings- og pressefriheten, likestilling, deltakelse i valg og i tillit til myndighetene. Det var mye å lære for andre, het det. Norden var «den neste supermodellen», fastslo tidsskriftet *The Economist* i 2013.⁶ Det er grunn til å tro at disse internasjonale toppnoteringene bidro til en økt tillit til Norden/den nordiske samfunnsmodellen innad i regionen og også til en mer fremoverlent norsk Foreningen Norden.

Noe om dynamikken i nordisk samarbeid

Foreningene Norden ble i sin tid skapt på bakgrunn av vanskeligheter for de nordiske samfunnene i kjølvannet av første verdenskrig. Samtidig pågikk det en rekke ulike nordiske konflikter. Dermed kan vi si at Norden-foreningene ble til innenfor et internasjonalt politisk rammeverk, med utenrikspolitiske perspektiver på foreningenes etablering, formålsparagrafer og virksomhet. Særlig de ti første årene var vanskelige for den norske Foreningen Norden med liten grad av støtte for arbeidet i befolkningen. Det var viktig å understreke at ideen om Norden/nordisk samarbeid ikke sto i veien for nasjonalstaten, men snarere styrket nasjonalstatens utvikling.

Senere, spesielt i tiårene etter 1950, har utviklingen gått stadig i retning av mer internordisk harmoni og mer integrasjon. Én sak er at de politiske ambisjonene for nordisk samarbeid nå var større enn før andre verdenskrig. Men den kalde krigen og Europa-spørsmålet satte nye, avgjørende rammebetingelser. Norges, Danmarks og Islands NATO-medlemskap, Sveriges nøytralitet og Finlands vennskaps- og bistanbspakt med Sovjetunionen innebar en nordisk splittelse, som det gjaldt å bygge bro over, uten at man kludret til allianseforholdene. Og når det gjaldt utenrikshandel, var handelen med Vest-Europa viktigere for alle de nordiske landene enn handelen innad i Norden, og delvis var den økte nordiske integrasjonen en konsekvens av de nordiske landenes deltakelse i ulike internasjonale organisasjoner, ikke minst i frihandelsorganisasjonen EFTA og i EF/EU/EØS.

De rent nordiske drivkreftene i denne utviklingen var delvis diverse innspill om mer samarbeid fra Foreningene Norden, og når det gjelder forslag om tollunion/fellesmarked og andre former for vidtgående nordisk samarbeid, var særlig den danske foreningen svært aktiv i de første 15–20 årene etter

andre verdenskrig. Én annen sak er at ideen om nordisk samarbeid og samhold i denne tiden hadde fått en egenverdi og en relativt stor utbredelse også utenfor Norden-foreningene, og det synes som om de nordiske regjeringene i tiårene etter andre verdenskrig spilte et svarteperspill i nordiske forhandlinger: Nordisk samarbeid ble ansett som verdifullt, og ingen nordisk regjering ville ha skylden for at det ikke ble en egen nordisk markedsdannelse; ingen ville sitte tilbake som svarteper. Dette, og en uro for nordisk splittelse i kjølvannet av at man ikke lyktes i store integrasjonsfremstøt, medførte at samarbeidet utviklet seg heller mangefasettert. Sagt på en annen måte: At man ikke lyktes i altomfattende, helhetlige samarbeidsfremstøt, ble katalysatorer for opprettelse av et sektorpreget samarbeid. Det gjaldt hele tiden ikke å tape Norden av syne. Forenklet sagt kan tre større tilbakeslag i de første 25 årene etter andre verdenskrig, som avfødte flere sett av begrensede samarbeidsavtaler, illustrere poenget:

(1) Nederlaget for tollunion og forsvarsforbund i 1948–49 motiverte til dannelsen av Nordisk råd og passfrihet.

(2) Skrinleggingen av fellesmarkedet i 1959, etableringen av EFTA og Danmarks og Norges søknad om EEC-medlemskap avfødte Helsingforsavtalen i 1962, gjerne kalt det nordiske samarbeidets grunnlov.

(3) Henleggelsen av Nordøk med påfølgende revisjon av Helsingforsavtalen i 1971, hvor Nordisk råd fikk styrket sin myndighet noe, og Nordisk ministerråd med to tilhørende sekretariater ble opprettet. En kulturavtale ble inngått samme år, og i 1972 ble en transportavtale opprettet.

Allerede i 1967 påpekte Stanley Anderson at det sterke nordiske samarbeidet innenfor kultur, velferd og mobilitet var en konsekvens av at en ikke lyktes innenfor handel, økonomi og sikkerhetspolitikk. Samarbeidets dynamikk kunne karakteriseres som en fugl fønix; noe som har liv etter døden / gjenoppstår / er udødelig, mente han. Oversatt: Mislykkede nordiske forhandlinger innenfor «hard politics»-områdene ble kompensert gjennom vellykkede avtaler innenfor «low»/«soft» politics-områdene. Synspunktet er senere overtatt av andre, blant disse av Norden-forskeren Johan Strang.⁷ Etableringen av Foreningene Norden kan sees i det samme perspektivet: De danske og svenske initiativtakerne i 1918–19 gikk høyt på banen og ønsket seg foreninger som skulle fremme handelssamarbeid og økonomisk integrasjon. Resultatet ble i stedet foreninger som primært ivaretok språksamarbeid, økt kulturforståelse og vennskap folk imellom.

En annen måte å forstå utviklingen av nordisk samarbeid på, og som ikke utelukker verken svartepersillet eller fugl fønix-effekten, er å vektlegge betydningen av de talløse grenseoverskridende folkelige kontaktene i Norden. Det vil si at det ikke er de formelle avtalene/konvensjonene som er det mest

interessante, men det uoffisielle og uformelle samarbeidet, som ved siden av regjeringene også involverer forskjellige folkebevegelser, ungdomsorganisasjoner, fagforeninger, bedrifter, universiteter og skoler, idrettsforeninger, speidere og pensjonister – og Foreningene Norden, blant mange andre.⁸

For Foreningene Norden har denne utviklingen, med et stadig økende samkvem over grensene og et betydelig samarbeid innenfor kultursektoren, utdanning og så videre, betydd at de departementene som har hatt ansvaret for kultur- og kommunalsaker, etter hvert ble vel så viktige samarbeidspartnere som utenriksdepartementene. På den annen side har «hard politics» i det siste tiåret fått fornyet oppmerksomhet, også fra Foreningene Norden, og kanskje særlig fra den norske foreningen. Den har, som det har vært bemerket, i våre dager satt opp en nordisk forbundsstat som mål for sitt arbeid. Dette kan trolig forklares med de endringstrekkene i det norske samfunnet og den internasjonale situasjonen som er nevnt ovenfor; en ny norsk selvtillit når det gjelder Norges stilling i Norden, Norden som et norsk virkemiddel/kontaktorgan overfor EU og en større europeisk og internasjonal politisk og økonomisk uro enn på lenge.

En nordisk modell? Nordisk verdifelleskap?

Men en kan spørre: Hva er kjernen i tanken om nordisk fellesskap? Likheten mellom de tre skandinaviske språkene var et av Foreningene Nordens utgangspunkter ved etableringen i 1919. I og med den geografiske utvidelsen av fellesskapet og dermed inkluderingen av flere språk (finsk, islandsk, færøysk, samisk og inuittisk), og i mer moderne tid et økende påtrykk fra finsk og islandsk hold for at engelsk språk skal brukes i rent nordiske sammenhenger, oppsto det også alternative tolkninger av hva nordisk fellesskap og identitet besto i.

En del har påpekt at det skal finnes en spesiell nordisk sosial modell. Både velferdsmodellen og arbeidslivsmodellen er trukket fram som nordiske fellesnevner. Fra 1930-årene, i takt med at de sosialdemokratiske partiene kom til makt over så å si hele det nordiske området, var lenge det sosialdemokratiske likhetsidealet, en egalitær tradisjon, og velferdsmodellen – med en stor offentlig sektor og universelle velferdsordninger – sentralt i forståelsen av hva den nordiske modellen besto i. Under den kalde krigen representerte den for mange en slags tredje vei mellom samfunnsmodellene til de to supermaktene USA og USSR.

Men etter høyredreiningen i nordisk politikk fra slutten av 1970-årene, Berlinmurens fall og avslutningen av den kalde krigen og flere utvidelsesrunder i den europeiske integrasjonen gjennom EU ble det sterkt trukket i tvil om det egentlig var, eller hadde vært, noen særskilt nordisk modell – og det geografiske begrepet «Nord-Europa» ble lansert som et alternativ til Norden – på mange måter et begrep som banet vei for Norden innenfor rammene av EU. I våre dager trekkes igjen kulturelle, estetiske og naturbaserte kjennetegn ved de nordiske samfunnene fram som felles kjennetegn, og Nordisk ministerråd

peker på felles verdier som åpenhet, tillit, nytenkning, bærekraft og medmenneskelighet. Og troen på at det finnes en særskilt nordisk sosial modell, har heller ikke forvitret, men i de siste årene snarere kommet til heder og verdighet.

Historikeren Uffe Østergaard har i flere sammenhenger drøftet om ikke det egentlige fellesnordiske ligger i arven fra lutheranismen og de pietistiske vekelsesbevegelsene som kom i gang fra 1700-tallet. Andre steder har nemlig lutheranismen inngått i større statsdannelser med flere religioner, mens de nordiske statene inntil nylig var ganske homogent lutheranske. Innenfor rammen av disse statsdannelsene vokste de pietistiske bevegelsene til politiske og økonomiske bevegelser, og disse kan sies å være grunnlaget for de moderne velferdsstatene. Slik sett er det nordiske sosialdemokratiet sekularisert lutheranisme, snarere enn demokratisk sosialisme.⁹

En annen innfallsvinkel til hva det nordiske fellesskapet består i, er en antagelse om at det i bunn og grunn er bygd opp av bilaterale relasjoner. Det vil si av svensk-norske forhold, av dansk-norske forhold, av finsk-norske forhold og så videre. Og ettersom Sverige i de siste 350 årene har vært «Midtens rike» i Norden; gjennomgående det politisk, økonomisk og militært sterkeste landet og geografisk i sentrum i regionen, springer mye av det nordiske tankegodset ut fra at Sverige har hatt viktige bilaterale relasjoner med Danmark, Finland og Norge, men ikke med Færøyene og Island, mens Danmark og Norge har hatt mer og mindre nære bånd til naboene ute i Atlanterhavet.

Etableringen av Foreningene Norden i 1919 illustrerer poenget. Da ville de impliserte svenskene at Finland snarest kom med i foreningsfellesskapet (og herunder at man måtte snakke om Norden, ikke om Skandinavia). Det fikk nordmennene til å insistere på at også Island måtte med, noe de involverte svenskene ikke hadde skjenket en tanke. På samme måte er det først og fremst i Finland og Sverige at det har vært interesse for å utvide Norden-begrepet til å omfatte Baltikum og å trekke de baltiske landene inn i de nordiske fellesskapene. Dette har ikke hatt noe voldsomt bifall vestover i det nordiske området.

Ikke alle har hatt like lett for å finne likheter mellom de nordiske samfunnene, det vil si de fem selvstendige statene og de tre selvstyrende områdene. Et seminar i slutten av 1980-årene skal ha konkludert med at det de har til felles, er lange, lyse sommernetter og lange, mørke, kalde vintre. Og det var det. På den annen side: For den norske Foreningen Nordens første formann, Edvard Hagerup Bull, ble alle drøftinger av hvorvidt nordboerne har et nærmere eller fjernere fellesskap seg imellom enn med andre nasjonaliteter, avvist som uvesentlig. «Alle slike spekulasjoner er saken uvedkommende», mente han, og fortsatte: «Om disse spørsmål kan man ha hvilken mening man vil – det kan verken være en betingelse eller hindring for samarbeidet.»¹⁰ Det som hadde betydning, var at nabofolk kunne trekke i spann. Og til sjuende og sist er nok dette poenget like relevant i 2019 som i 1919 – og, får vi tro, i 2119.

Noter

1. <https://www.nobelprize.org/nomination/redirector/?redir=archive/>
2. Foreningene Nordens årbok 1920, s. 7–8
3. Opprop til avisinnrykk av Halvdan Koht, februar 1919. Foreningen Nordens arkiv
4. Svein Olav Hansen *Drømmen om Norden* s. 36 ff
5. Synspunktet er for eksempel hevdet av norsk Nordens leder 2010–16 og stortingspresident 2013–18, Olemic Thommessen
6. <https://www.nupi.no/Publikasjoner/Innsikt-og-kommentar/Hvor-hender-det/HHD-2019/Norden-i-verden>
7. For eksempel her: (red.) Johan Strang *Nordic Cooperation. A European region in transition*, Routledge, London and New York, 2016 (de to første kapitlene); «Kampen om samarbeidet: Norden och dess många betydelse» (Centrum för Norden-studier Helsingfors universitet, Gästforskare vid UiO: Norden); Stanley Anderson *The Nordic Council. A Study of Scandinavian Regionalism*, Seattle, University of Washington Press, 1967
8. Johan Strang «Kampen om samarbeidet: Norden och dess många betydelse», s. 4–5
9. Uffe Østergård «Norden – europeisk eller nordisk?» i *De nordiske Fællesskaber. Myte og realitet i det nordiske samarbejde/Den jyske Historiker nr. 69–70*
10. Edvard Hagerup Bull «Det nordiske samarbejde i de sidste halvhundre år. Et tilbageblik». *Nordens Årbok 1928* (Foreningene Norden i samarbeid med Letterstedtska föreningen, Stockholm, 1928, Ivar Hægströms Boktryckeri A.B.)

Litteratur

- Andersson, Jan A. (1991) *Idé och Verklighet, Föreningarna Norden genom 70 år; forfatteren og Foreningen Norden svensk förening för nordisk samarbete*, Stockholm
- Anderson, Stanley (1967) *The Nordic Council. A Study of Scandinavian Regionalism*, University of Washington Press, Seattle
- Hansen, Svein Olav (1994) *Drømmen om Norden. Den norske Foreningen Norden og det nordiske samarbeidet 1919–1994*, Ad Notam Gyldendal, Oslo
- Hansen, Svein Olav (1996) «Nordmennene: Lunkne nordboere, uvillige europeere? Norges aktuelle samarbeids- og integrasjonslinje i historisk lys» i *Norden i en ny tid*. Rapport 44 fra Nordiska språk- og informationscentret, Helsingfors
- Hansen, Svein Olav (1999) «Nordiske samband for folk flest! Foreningene Nordens vennskapskommunesamarbeid 1939–1999», Foreningen Norden, Oslo
- Hemstad, Ruth (2008) *Fra Indian Summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen*, Dreyers Forlag AS, Oslo
- Herlitz, Nils (1959) «När Föreningarna Norden bildades. Minnen från 1918 och 1919», særtrykk av *Nordisk Tidskrift* 1959
- Janfelt, Monika (2005) *Att leva i den bästa av världar. Föreningaran Nordens syn på Norden 1919–1933*, Carlsson Bokförlag, Stockholm
- Jørgensen, Claus Møller med flere (red.) (1994) *De Nordiske Fællesskaber. Myte og realitet i det nordiske samarbejde. Den jyske Historiker nr. 69–70*, Historisk Institut, Aarhus Universitet
- Stoltenberg, Thorvald (2009) «Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspolitikk» (Stoltenberg-rapporten), St.dok. nr. 21 (2008–2009)
- Strang, Johan (2012) *Nordiska Gemenskaper. En vision för samarbetet*, Centrum för Nordenstudier, Helsingfors universitet
- Strang, Johan (red.) (2016) *Nordic Cooperation. A European region in transition*, Routledge, London og New York
- Sundelius, Bengt og Claes Wiklund (red.) (2000) *Norden i sicksack. Tre spårbyten inom nordiskt samarbete*, Santérus Förlag, Stockholm
- Wetterberg, Gunnar (2010) *Föbundsstaten Norden*, Norstedts Juridik, Stockholm
- Wilén, Henrik (2019) *Meningen med föreningen. Föreningarna Norden 100 år*, Föreningarna Nordens Förbund, København

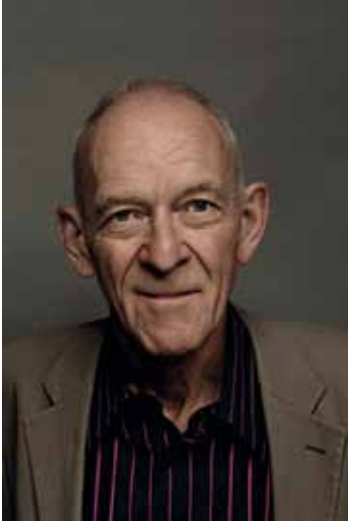

NT-INTERVJUN

NU HAR HAN PAKKET SINE KUFFERTER UD

Samtale med den danske digter Henrik Nordbrandt

Foto: Robin Skjoldborg

Henrik Nordbrandt

Den prisbelønnede forfatter Henrik Nordbrandt (f. 1945) har i årtier beriget nordisk litteratur med sin digtekunst, der for størstedelens vedkommende er blevet til i Syden. Med ham fandt ord som blæksprutte, figen, mandeltræer og mange andre middelhavsduftende ord vej til læserne. For ti år siden vendte han hjem til Danmark.

Lisbeth Bonde har mødt ham i hans hjem i København.

Det er over ti år siden, at Henrik Nordbrandt vendte tilbage til Danmark efter af have tilbragt størstedelen af sit voksne liv i udlandet. Så i dag kan københavnere, der bevæger sig ad Østerbrogade, undertiden opleve digteren siddende på sin altan, mens han skuer ud over Søerne. Hvem ved, måske bliver et digt til imens?

Under sit lange udlandsophold lærte den sprogbevagede lyriker tyrkisk, arabisk som læsesprog, græsk, spansk og portugisisk. Som ung student havde han læst bl.a. arabisk og tyrkisk på Københavns Universitet, så da han forlod Danmark til fordel for Syden fik han disse sprog helt ind under huden. Den sydlandske sanseverden, som hører Middelhavsregionen til, flyttede med ind i hans digteriske univers og gav det tidligt en særlig aura og stoflighed. Disse ord og den genialitet, hvormed de blev sat sammen i hans digtning, revolutionerede den danske digtekunst i det 20. og 21. århundrede og gav den en eksotisk *andethed*. Man taler om et selvvalgt eksil, når en person vælger at leve i andre lande af egen drift – uden at være tvunget til det af ydre grunde. Men ordet eksil skal i Henrik Nordbrandts tilfælde tages med et gran salt, idet han ikke kunne være i Danmark af helt personlige grunde. Danmark gjorde ham syg. Men nu er han ved at være kommet overens med sit gamle fædreland.

Hvorfra henter du dit digteriske stof, når du i dag lever i det land, som du i mange år var på flugt fra?

– Digtene kommer det samme sted fra. Jeg ser ikke selv den store forskel, om jeg sidder det ene eller det andet sted. De landskaber, som indgår i digtene,

bliver naturligvis anderledes, når jeg skriver herhjemme fra. Men stoffet er det samme. Det kommer dog lidt langsomt i øjeblikket, synes jeg.

Henrik Nordbrandt var fra debuten med samlingen *Digte* (1966) på flugt fra den normaldanske tilværelse, det trygge og kvælende, socialdemokratiske, flade land. Velfærds- eller Leverpostejdsdanmark, der udlignede alle forskelle og ikke gav plads til individualitet, fantasi og især poesi. På evig flugt fra kvalmende familierelationer, samlet under betegnelsen *Slægtinge*, der ”lever af hinandens død” (*Istid*, 1977). Fra sine fjerntliggende positioner og forankret i fremmedartede, historisk kompakte og sansemættede kulturer, kunne han som ingen anden tage temperaturen på det hjemlige. Selv om han ikke bar fløjlshandsker, når han langede ud efter danskerne, var kritikken så tilpas idiosynkratisk, urimelig og gennemsyret af sortsyn og skarp satire, at han mere fremkaldte latter end fornærmelse i sine mange læsere.

Men nu er han altså vendt hjem og deler i dag sin tid mellem København og Møn. Han har ændret opfattelse af sine landsmænd, det danske samfund og vores vandkolde klima. Også hans familiestatus har ændret sig radikalt fra at være alene i transit til at være gift og have barn. I dag er han på mange måder en tilfreds mand, der hviler i sig selv, om end han stadig har den sitrende og fintmærkende udstråling i lighed med hans 100 år ældre digterkolleger, der tilhørte datidens ”nerveadel”. Også humoren er intakt, så alt skulle i og for sig være rigtig godt. Kun én ting er mindre godt: Han har fået alvorlige problemer med sit syn. Det er ikke længere helt enkelt for ham at læse og skrive, hvilket er et livstruende handicap for en digter som Nordbrandt, for hvem det at skrive digte er uløseligt knyttet til det at eksistere. Denne Henrik – Halep, Edirne, Nazilli, Rize, Izmir, Konya – som en tyrkisk telefonist stavede hans navn (digtet *Henrik* fra samlingen *Forsvar for vinden under døren*, 1980). At digte er en slags terapi for ham. Gennem skriften skaber han selvindsigt og finder ud af, hvordan han skal forholde sig til tilværelsen og skabe mening i galskaben. Gennem digtningen etablerer han et nyt syn på sine oplevelser. Digtene fremkalder undren og overrasker ham, da han ofte oplever dem, som om de ikke var skrevet af ham selv. Der er etableret en distance, en fremmedhed, mens digtet blev til.

Hvordan kan du forene dit synshandicap med det at skrive?

– Det er blevet vanskeligere. Men jeg har udviklet nogle metoder, som jeg dog ikke har vænnet mig helt til endnu. Da jeg ikke længere kan se det almindelige tastatur på min pc, som virker helt sort, benytter jeg i stedet et tastatur med lys i. Men egentlig gør det ikke den helt store forskel, at jeg kun kan skrive med én finger, da jeg altid kun har skrevet med to fingre, smiler Henrik Nordbrandt.

Så selv om det går lidt langsommere for Henrik Nordbrandt, så har det ikke forstyrret hans essentielle virke, da han jo ikke skriver voluminøse romaner.

Digtene har det i øvrigt med at melde sig af sig selv. De bliver så at sige til inde i hans hoved, så de er stort set færdige, når han skriver dem ned. Sådan har det altid været. Indimellem benytter han også diktafon og skriver så selv digtet ind bagefter. Han ønsker ikke hjælp til at skrive det ind, da skriveprocessen er meget privat for ham. Først når digtene er offentliggjort, kan han slippe dem helt.

Nu, da Henrik Nordbrandt har nået, hvad man vel kan nå som digter, har han besluttet at lade digtningen ligge med mindre, digtene selv banker på:

– Jeg koncentrerer mig nu om de lykkelige øjeblikke, hvor digtene melder sig helt af sig selv. Undertiden længes jeg efter, at de skal melde sig. Men jeg tror ikke, det er sundt at tvinge dem frem, siger Henrik Nordbrandt.

De fleste af Henrik Nordbrandts digte kan læses umiddelbart af alle og enhver, fordi de er åbne. Men det kræver en lang tankeproces at *forstå* dem, fordi de ofte rummer paradokser, der kan være særdeles vanskelige at få hold på. Man kan fare helt vild i tankelabyrinterne, når man reflekterer over dem, og nogle af dem forbliver uløste gåder. Gennemgående er digtene imidlertid båret af melankoli. ”Bosæt dig aldrig mellem bjergene og havet/men løb frem og tilbage mellem dem hver dag./Du vil alligevel savne det ene sted på det andet/og således hver gang undgå døden på halvvejen.” (*Håndens skælven i november*, 1986), men også en stærk sanseverden inkluderende Eros er på spil i mange af digtene. Som i digtet *Figen* (fra *Forsvar for vinden under døren*, 1980): ”Som en sortviolet og overmoden figen/der har åbnet sig og blotet/sit lyserøde indre med de glinsende, fedtede frø//og tørrer nydende ind i middags-solen/ligger du hos mig i mørket.”

Enhver dansker kender Nordbrandts kritik af det danske vejr, især fra digtet *Året har 16 måneder* (fra *Håndens skælven i november*, 1986), der er blevet folkeeje, og som bliver læst op næsten hvert år den 1. november i de danske medier.

Hvad var det egentlig, der fik dig til at forlige dig med Danmark?

– Det har faktisk taget mig en hel del år at vænne mig til Danmark. Det er først begyndt at falde helt på plads nu, siger Henrik Nordbrandt.

At han bor fast i Danmark, skyldes først og fremmest hans ændrede familiesituation. Hans datter, som han og hustruen adopterede fra Kina, da hun var 8 måneder gammel, går i skole i København. Hans finsk fødte hustru, der er professor i medicin ved Københavns Universitet, arbejder ligeledes i København.

Henrik Nordbrandt har altid været en vågen politisk og kritisk iagttagere ikke kun af de hjemlige forhold, men i høj grad også af forholdene i de lande, hvor han har boet. Især Tyrkiet, hvor der for tiden sker en problematisk udvikling eller måske snarere demokrati-afvikling.

Nu har Danmark netop fået en ny regering. Hvad er din kommentar til, at klimapolitikken herhjemme fremover vil få en så fremtrædende plads i det rød-grønne, socialdemokratiske regeringsprogram?

– Det lader til, at bevidstheden om, at klimaet skaber store problemer, er ved at bryde igennem. Men det undrer mig, at partiet Venstre, der stod i spidsen for den foregående højreorienterede regering, har kunnet slippe afsted med at påstå at føre en grøn politik, der i realiteten slet ikke har været grøn. At folk ikke har gennemskuet dette, er mig en gåde. Men måske er det seneste valg netop et udtryk for, at folk endelig har indset det. Det undrer mig også, at den foregående regering lovede, at der skal være 1 mio. elbiler i 2030, når man samtidig fastholdt en beskatning på elbiler, og intet har gjort for at forbedre den kollektive trafik. Der har været for mange gyldne løfter, som ikke kunne holdes.

– I mellemskolen havde jeg en matematiklærer, der fortalte, at økonomer allerede i midten af 1800-tallet havde regnet ud, at der var grænser for vækst. Og samtidig taler økonomer og politikere stadig den dag i dag ikke om andet end vækst. Men enhver kan sige sig selv, at det ikke går. Hvor mange liter vand kan der være i en enlitersflaske? Da jeg var 8 år, stod jeg om aftenen og kiggede på bilernes lygter og på Irmahønen i neon, der lægger æg på husfacaden ved Søerne i København. Allerede dengang tænkte jeg: ”Det går altså ikke! Det kan jorden ikke holde til.”

Da Italien i 2014 skulle overtage EU-formandsposten, bad man digtere fra alle de 28 medlemslande om at skrive en sonet. Sonetterne blev læst op ved overtagelsesceremonien. I din sonet beskriver du fordummelsespolitikken i form af et vækstcredo, som vi lige talte om. ”Alle verdenshave står i kog,” skrev du blandt andet. Hvordan var reaktionen på dit digt?

– Der var overhovedet ingen reaktion, sukker Henrik Nordbrandt.

I din seneste digtsamling Den store amerikanske hævn og andre digte skriver du om den kyniske asylpolitik, især i digtet Vuggeviser: ”Lille krigsbarn, hvor går du hen?/Mod øst eller vest?... ”Lille krigsbarn, hvor vil du hen?/Vælg selv. Bare vi aldrig/skal se dig igen.” Hvordan er dit syn på europæernes asylpolitik?

– Det er et kompliceret spørgsmål, men jeg oplever, at der ikke er nogen større trang til at hjælpe mennesker i nød. Men omvendt er det indlysende, at Europa ikke kan holde til presset fra de mange migranter fra eksempelvis Afrika. Hvis en tredjedel af Afrika bliver oversvømmet og en anden tredjedel bliver til ørken, og når befolkningen bliver fordoblet i løbet af de næste tyve år, hvad sker der så? Det er frygteligt, at man ikke har gjort noget ved klimaforandringerne og befolkningstilvæksten. Man bør sætte ind på begge områder.

Som det fremgår, er Nordbrandt i allerhøjeste grad i alarmberedskab, når det gælder verdens tilstand her og nu. I omtalte digtsamling fra 2017 *Den store amerikanske hævn og andre digte* giver Henrik Nordbrandt en karakteristisk af flere danske billedkunstnere – herunder Bertel Thorvaldsen, L. A. Ring og Vilhelm Hammershøi, hvorom Henrik Nordbrandt bl.a. skriver: ”Det kribler og krabler/når man ser ind i disse perfekt udførte/renvaskede stuer.//På en ellers kedelig søndag er man pludselig blevet forvandlet/til edderkoppemad.”

Hvad er det, der får det til at krable sådan hos Hammershøi?

– Hammershøis billedverden minder mig om det traume, som jeg har i forhold til Danmark eller rettere mit københavnske traume. Det er noget rent personligt. Når jeg ser ind i Hammershøis rum, ser jeg direkte ind i min egen barndom.

Henrik Nordbrandt havde en vanskelig barndom. Hans mor havde læst i en bog om børneopdragelse, at mødre helst skulle undgå fysisk kontakt med deres børn. Da han var 16 år, blev han indlagt på Rigshospitalets psykiatriske afdeling med diagnosen anoreksi. Han vejede 39 kg. Bortset fra nogle lykkelige stunder hos bedsteforældrene på Møn, så var barndommen et helvede præget af mareridt med dansende skeletter. Det er derfor ikke helt tilfældigt, at han fandt et landsted på øen Møn i Sydsjælland, da han vendte tilbage til Danmark. Nu er han landet og er ikke mere på jagt efter det rette sted, som altid fik ham sendt på rejse tidligere. Medbringende alt sit jordiske gods i to tunge kufferter, for om lidt ville han finde det. Stedet, som han kunne kalde hjem, og hvorfra han aldrig skulle rejse igen. Nu har han pakket kufferterne ud.

Henrik Nordbrandts seneste publicerede digt blev trykt i dagbladet *Politikens* ”Poetisk” den 7. maj 2019. Det er en kommentar til den politiske situation i verden pt.

Toget

Se det der tog, siger de og peger:
Det tog ligner måske nok alle andre tog.
Men tag endelig ikke fejl: Ingen
har nogensinde set
det tog vende tilbage.
Det samme gælder de rejsende.
Så vi kalder altså det tog
for Selvmordstoget.

Det afgår hver dag på samme tid
fra spor syv
præcis kl. 11,59.
Der er altid en del tilskuere.
Måske kender man nogen, der skal med.

I weekenderne står toget stille
og fungerer som museum.
Det koster en tier at komme ind.
Så der er altid lange køer på perronen.

Indeni ligner toget alle andre tog
bortset fra, at der er sat fotografier op
af nogle af de forsvundne rejsende.

Ude på landet
lægger bønderne deres redskaber fra sig
og letter på hatten, når toget kører forbi.

Der er mange forskellige meninger
om fænomenet.
Nogle tror, at toget i virkeligheden
er et spøgelsestog.
En tysk filosof mener, at toget afspejler
”højrenationalpopulismens
ubevidste dødsdrift.”
mens andre kalder det hele
for ren og skær overtro og svindel.

Selv føler jeg ikke, jeg har nogen ret
til at have en mening om sagen.

Jeg er trods alt en af de få overlevende.

Lisbeth Bonde

Faktaboks

Henrik Nordbrandt (f. 1945) er blevet hædret med utallige priser, bl.a. Det Danske Akademis Store Pris 1980, Det Svenske Akademis Nordiske Pris i 1990, De Gyldne Laurbær i 1996, og i 2000 modtog han Nordisk Råds Litteraturpris for digtsamlingen *Drømmebroer* (2000). I disse år når hans digtekunst længere og længere ud – også til Kina. Sidste år modtog han eksempelvis den nystiftede, kinesiske pris Golden Magnolia Prize i Shanghai. Det var anden gang den blev uddelt. Første gang blev den tildelt den syriske digter Adonis. Han har udgivet 42 bøger, herunder børnebøger, kogebøger og romaner – men langt de fleste er digtsamlinger. De seneste to bøger er digtsamlingerne *Jetlag* (2015) og *Den store amerikanske hævn og andre digte* (2017).

FÖR EGEN RÄKNING

KAN FÆRØYINGAR KØYRE BIL I SVERIGE?

Om et grensehinder i Norden

Jan Kløvstad

Det er framleis mange grensehinder mellom dei nordiske landa, same kor lenge og kor mykje ein har arbeidd for å fjerne mange av dei. Eit nesten kuriøst døme er reglane som gjeld for færøyske førarkort i Sverige og Finland.

Jan Kløvstad har følgd diskusjonen i Nordisk Råd hausten 2019 og gjort seg nokre tankar omkring små problem som ikkje lett lar seg løysast. Kløvstad er dagleg leiar i Nordisk informasjonskontor Norge og sekretær i den norske avdelinga av Letterstedtska föreningen. Har òg vore direktør for Nordens Hus på Færøyane.

Kvifor er ikkje færøyske køyrekort gyldige i Sverige, spurte den færøyske Nordisk råds-medlemmen Hogni Høydal i sesjonen i Stockholm siste dagen i oktober. Samarbeidsminister Kaj Leo Holm Johannessen følgde opp, og Sveriges samarbeidsminister Anna Hallberg lovar nå å sjå på saka. Mange i salen stussa. Kunne dette verkeleg vere sant?

Ja, i årsmeldinga frå Grensehinderrådet viser det seg at rådet har arbeidd heilt sidan 2014 for å løyse floka mellom Sverige og Færøyane. Finland har same reglane som Sverige, men i debatten i Nordisk råds sesjon var det Sverige som førte ordet. Grensehinderrådet skriv: «Det lovmæssige grundlag og derved kravene til retten at få tildelt et færøsk kørekort er de samme som i andre nordiske lande og derved også i EU. Når en borger med færøsk kørekort flytter til Island, Norge eller Danmark, så har vedkommende mulighed for at bytte sitt færøske kørekort direkte over til det respektive lands kørekort, da disse lande fuldt du anerkender det færøske kørekort. Ligeledes anerkender f.eks. Storbritannien og andre lande uden for Norden det færøske kørekort.»

Sikkerhetsrisiko etter eitt år?

Men Sverige og Finland seier nei. Dei to landa har foreslått at færøyingar kan køyre éitt år i Sverige og Finland med det færøyske førarkortet, «men at vedkommende så skal op til teori-/køreprøve, for at opnå et henholdsvis svensk eller finsk kørekort.» Dette ser verken Grensehinderrådet eller færøyske styresmakter på som tilfredsstillande løysing. I dag kan altså ein færøying køyre bil i Sverige i eitt år, og heilt lovleg køyre både i snø og kulde i nord, i sterkt trafikkerte trange gater i Stockholm og Göteborg og på motorvegar med både

tre og fire køyrefelt. Men etter eitt år med erfaring med køyring under alle slags forhold i Sverige, er færøyingen blitt ein sikkerhetsrisiko i trafikken. Da skal han/ho opp til svensk prøve for å kunne få svensk førarkort.

Saka har vore tatt opp våren 2018 i møte mellom Færøyanes lagmann og Sveriges statsminister, men verken ved Grensehinderrådets vårmøte i København i 2019 eller under sesjonen i Stockholm siste veka i oktober vart det funne løysing på problemet.

På benken med samarbeidsministrar var det fleire som begynte å fundere på kva som gjeld i eige heimland, og blei beroliga av færøyske politikarar. Åland avskaffa dette kravet overfor færøyingar alt for ti år sidan, den tida Britt Lundberg, seinare president Nordisk råd, var ansvarleg for slike saker. Lundberg sa dette i debatten: «Fru ordförande! Jag tänkte börja med att säga att Färöarnas körkort är godkända på Åland. När det går fint att köra hos oss så tror jag nog att det går att köra i Sverige också. Så ta det med dig, ministern!»

Færøyingar kan køyre fritt og kor langt og lenge dei vil i dei to landa som geografisk, geologisk og trafikkmessig er mest forskjellig frå Færøyane, altså Danmark og Grønland.

Det er forskjell på bilkøyning i delar av Sverige som Malmö, Göteborg og Stockholm sentrum og på Færøyane. Men forskjellen er ikkje større enn forskjellen mellom dei svenske storbyane og den norske vestkysten, Nord-Norge, det meste av Finland og den delen av Sverige som ligg »norr om Gävle».

Kvifor?

Det melder seg noen spørsmål: Kvifor blei det laga ein slik regel i Sverige og Finland den gongen den blei laga? Kvifor kan nordmenn, danskar, finnar og til og med dei som berre har køyrt på venstre side av vegen i årevis køyre i Sverige lenger enn eit år? I sakspapira i Grensehinderrådet er den svenske skepsisen grunnlagt med manglande færøysk medlemskap i EU. Det blir også frå svensk side vist til at om Mariehamnsöverenskommelsen frå 1985, «ska omarbetas eller en ny överenskommelse slutas, krävs det dock för svensk del även att lagstiftningen ändras». Saka er sist behandla i Näringsdepartementet i Sverige 2. oktober 2018: «När en person bosätter sig i ett nordiskt land ska gällande körkort bytas ut till bosättningslandets. Färöiska körkort kan inte bytas ut i alla nordiska länder. I Sverige och i Finland betraktas det färöiska körkortet som utgivet i ett land som inte är medlem av EU och kan därför inte bytas ut mot det svenska eller det finska.» Men heller ikkje Norge og Island er jo medlemmer i EU. Og EU-argumentet skulle jo vere like sterkt i Danmark som i Sverige og Finland?

Vidare peikar svenske styresmaktene på fleire formelle problem: «Färöarna är inte avtalspart i överenskommelsen gjord den 12 november 1985 mellan Danmark, Finland, Sverige och Norge om gemensamt godkännande av kör-

kort och registrering av fordon och det är inte möjligt att ansluta till överenskommelsen vid nuvarande tidpunkt. Det har funnits överväganden om att göra en revision av överenskommelsen i nordisk regi, men detta har lämnats utan åtgärd, då de områden som överenskommelsen omfattar, till stor del regleras av EU-regler, inklusive EU:s körkortsregler. Färöarna är varken medlem av EU eller EES.»

Ei løysing, sett frå svensk side, blir lufta: «Det är möjligt att byta ut det färöiska körkortet mot ett danskt, norskt, isländskt och brittiskt. Detta kan innebära att innehavaren av ett färöiskt körkort tvingas mellanemigrera till ett av dessa länder för att kunna byta ut sina körkort vid bosättning i Sverige eller Finland.» For færøyingar verkar det noe tungvint å flytte til Sverige, betale skatt og køyre bil der eitt år, for så å bu ei kort tid i eit anna EU- eller EØS-land for å få bli sett på som trygg nok bilfører i Sverige.

Debatten i sesjonen i Nordisk råd

Hogni Hoydal var ikkje nøgd med første svaret frå den nye svenske samarbeidsminister Anna Hallberg: «Men mit spørsmål er specifikt vedrørende Færøerne og Sverige: Vi har arbejdet så længe med bare at få anerkendt det færøske kørekort i Sverige, når færinger arbejder i Sverige. Det er ikke løst endnu, og som jeg læser Grænsehindringsrådets rapport, mener man, at det ikke kan løses. Så jeg vil bare spørge dig som svensk minister: Er det ikke muligt at få anerkendt det færøske kørekort, også i Sverige?»

Den færøyske samarbeidsministeren Kaj Leo Holm Johannessen følgte opp:

«Jeg tænker, at spørgsmålet om det kørekort er en så lille problemstilling, at det er svært at tale om store problemstillinger, hvis man ikke kan finde ud af, at færinger også kan køre bil i Sverige, da færinger kan køre bil i Danmark. På Færøerne kommer et så lille problem slet ikke op til debat. Det er for lille et problem til at komme op til debat. Så jeg siger som Hogni Hoydal venligst til den svenske samarbejdsminister: Kan vi ikke løse det her lille bitte problem? Det ville være meget godt, og det ville vi være taknemmelige for. Men det er et godt spørgsmål. Tak.»

Også representantar frå fleire andre land støtta den færøyske undringa, før Sveriges nye samarbeidsminister utan prestisje i saka avslutta: «Jag förstår att det är en viktig fråga, och jag tar gärna med mig den. Jag har inte svar på den i dag, men detta är naturligtvis väldigt viktigt just när det gäller hinder från att kunna röra sig mellan våra länder. Så tack för frågan; jag tar gärna med mig den!»

Jan Kløvstad

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

VISION OM HÅLLBARHET OCH INTEGRATION PÅ NR-SESSIONEN 2019

År 2020 lär frågan om hur Norden ska förhålla sig efter Brexit bli central när nordiska politiker och ämbetsinnehavare träffas för att utröna möjligheter till samarbete. Vi vet att briterernas inträde i dåtidens EG påtagligt påverkade Norden. Det föregicks av att den politiska processen för att skapa Nordek, ett långtgående nordiskt samarbete, havererade, att Danmark första januari 1973 blev medlem i EG medan Norge i en folkomröstning avvisade anslutningen. Sverige och Finland motiverade sitt utanförskap med hänsyn till säkerhetspolitiken medan det främst var fiskeripolitiken som gav Island anledning att avstå från medlemskap. Danmarks inträde följdes av att bland annat Nordiska ministerrådets sekretariat skapades och etableringen av Nordiska Investeringsbanken och på så sätt skedde ändå en fördjupning av det nordiska samarbetet i vissa avseenden.

Behövs nya initiativ nu, institutionellt eller inom ramen för existerande samarbetsformer?

Norden har ett gemensamt intresse av ett väl fungerande samarbete med Storbritannien även efter Brexit. Det gäller villkoren för handel och personers rörlighet med stor betydelse för ekonomi och sysselsättning i våra länder. Utanförskap blir inte detsamma som medlemskap. Men nu gäller det att skapa så goda möjligheter som möjligt utan att Storbritannien erbjuds att plocka rusinen ur kakan. Även fiskeripolitiken ska formas under nya villkor. Ett annat område av stor betydelse är säkerhetspolitiken. Tysklands utrikesminister förordar bland annat ett Europas säkerhetsråd med Storbritannien inkluderat. Är det ett förslag som kan få nordiskt stöd och vill i så fall även Norge ansluta sig om britererna nappar på idén? Finns det andra initiativ för att stärka Nordens säkerhet tillsammans med Storbritannien?

Det är fel att säga att Nordens situation efter Brexit dominerade Nordiska rådets session den 28-31 oktober 2019 i Stockholm. Det var snarare den vision som de nordiska statsministrarna enade sig om i Island i augusti, att "Norden ska bli världens mest hållbara och integrerade region", som kom att dominera när de valda parlamentarikerna möttes i Stockholm. Ambitionen är att visionen ska utgöra ett styrinstrument för Nordiska Ministerrådets arbete till år 2024. Presidenten i Nordiska rådet, den svenska riksdagsledamoten Hans Wallmark (m) markerade att parlamentarikerna inte var tillfreds med att inte ha inbjudits till dialog innan statsministrarna la fast vilken styrning de vill se i Nordiska ministerrådet. Enligt de regler som styr nordiskt samarbete ska

Nordiska ministerrådets budget godkännas av Nordiska rådet. I praktiken lär det bli den budget som utarbetas under Danmarks ordförandeskap 2020 som visar vilken betydelse statsministrarnas vision kan få i den faktiska politiken.

Följande strategiska mål ska vara särskilt vägledande för Nordiska ministerrådets arbete enligt statsministrarnas anvisning:

- ”Ett grönt Norden – Tillsammans ska vi främja en grön omställning av våra samhällen och arbeta för koldioxidneutralitet och en hållbar cirkulär och biobaserad ekonomi.
- Ett konkurrenskraftigt Norden – Tillsammans ska vi främja grön tillväxt i Norden baserad på kunskap, innovation, mobilitet och digital integration.
- Ett socialt hållbart Norden – Tillsammans ska vi främja en inkluderande, jämställd och sammanhängande region med gemensamma värderingar och stärkt kulturutbyte och välfärd.”

Ministrar och parlamentariker var helt överens om att klimatförändringarna behöver motverkas genom en ”grön omställning”. Inläggen visade också på stort självförtroende om de nordiska staternas förmåga att vara globalt ledande i att nedbringa utsläppen. De konkreta åtgärderna för att i verkligt nordiskt samarbete öka möjligheterna att lyckas med ambitionerna är dock ganska fåtaliga. Klimatpolitiken i Norden är helt dominerande nationell politik.

De nordiska länderna har alla ambitiösa mål i klimatpolitiken. När den danska regeringen tillträdde i somras deklarerades målet att reducera utsläppen av drivhusgaser med 70 procent senast 2030. Finlands då nytillträdde regering har lagt fast målet att man ska vara ”kolneutralt år 2035”. Sveriges regering har deklarerat att landet ska bli ”världens första fossilfria välfärdsnation”. Utsläppen av växthusgaser ska vara 63 procent lägre 2030 jämfört med 1990 enligt ett av målen i den av riksdagen beslutade klimatpolitiken. Norge och Island, som har större andel förnybar energi i sin energiförsörjning än några andra länder i Europa, har båda anslutit sig till EU:s mål, det vill säga att utsläppen av växthusgaser ska vara 40 procent lägre 2030 jämfört med 1990. Nu vill EU-kommissionen höja ambitionsnivån väsentligt. Om det kommer att leda till att Norge, Island och andra länder höjer ambitionsnivån ytterligare är oklart när detta skrivs.

I de nordiska statsministrarnas vision återfinns målet om att Norden ska vara koldioxidneutralt, det vill säga att Norden ska absorbera lika mycket koldioxid som man tillför atmosfären. Att en tidpunkt för när målet ska vara uppnått saknas bidrog möjligen till att Greta Thunberg inte ville ta emot Nordiska rådets miljöpris.

Danmark som nu övertagit ordförandeskapet i Nordiska ministerrådet efter Island anger i sitt ordförandeskapsprogram, det första som skapats för att följa upp statsministrarnas augustivision, att man bland annat vill vidareutveckla den nordiska elmarknaden genom att pröva om överskott av

förnybar el kan användas för att producera drivmedel. En annan prioritering i det danska ordförandeskapsprogrammet är den ”fællesnordiske klimadiplomati”. En gemensam nordisk satsning, bland annat med en nordisk paviljong, var inplanerad i samband med COP 25 i Chile. Nu genomfördes COP 25 i Spanien med oförändrad ambition från Nordiska ministerrådet och de nordiska regeringarna. Uppenbart finns i flera nordiska länder strävan att värna sin välfärd samt stärka ekonomi och sysselsättning genom att exportera teknik och tjänster som bidrar till minskad klimatpåverkan. Men de nordiska regeringarna har inte kunnat ena sig exempelvis om tilläggsfinansiering till Nordic Development Fund (NDF) och därmed är institutionens framtida kapacitet i vågskålen, trots att t.ex. NDF:s finansieringsinstrument Nordic Climate Facility prisats av Förenta nationerna.

I Nordiska rådets diskussion pekades på ett fåtal åtgärder där det nordiska samarbetet på ett konkret sätt kan bidra till att nedbringa klimatförändringarna. Särskilt från norsk sida efterlystes andra nordiska staters engagemang i ett projekt för att deponera koldioxid i den havsbotten i Nordsjön som tappats på olja och gas. Norge har dock inte valt att först använda sig av nordiskt samarbete som en hävstång för att generera en internationell medverkan till en deponering av koldioxid i Nordsjöns bottengrund. Istället har den norska regeringen vänt sig direkt till EU med sin förfrågan om internationell medverkan vilket naturligtvis inte hindrar Norges nordiska grannländer att bidra.

Flera inlägg under sessionen i Stockholm pekade på behovet av ett förbättrat samarbete på transportområdet. Den isländska samarbetsministern Sigurður Ingi Jóhannsson instämde i flera parlamentarikers önskemål om ett särskilt nordiskt transportministermöte. Om inte detta kommer till stånd lär han få försvara saken vid Nordiska rådets session i Reykjavik hösten 2020.

Den värmländska m-ledamoten Pål Jonsson exemplifierade behovet av samarbete för gränsöverskridande tågförbindelser med att ”i dag går det (bara) ett direkttåg mellan Stockholm och Oslo. Däremot går det 17 flygavgångar mellan Stockholm och Oslo per dag”. Andra pekade på att de nordiska staterna tillsammans har världens största handelsflotta och att detta motiverar en satsning på en klimatmedveten sjöfartspolitik.

När det gäller målet att Norden ska vara en konkurrenskraftig region, den mest integrerade i världen, finns nu stora förhoppningar på digitala lösningar för att undanröja gränshinder. Det visas bland annat av följande formuleringar i ministerrådets Redegørelse om det nordiske digitalsamarbejde: ”I november 2019 lancerer MR-Digital et 4-årigt arbejdsprogram 2020-2024 om adgang til digitale tjenester på tværs af grænser. Målsætningen er at skabe en region, der kan tilbyde grænseoverskridende offentlige services til sine borgere og virksomheder.”

Det digitala samarbetet grundas på en överenskommelse som ingicks under Norges ordförandeskap 2017. Det omfattar såväl de fem nordiska staterna som de tre staterna i Baltikum. Årets möte skedde i Riga och hade 5G-tekniken som tema. Här vågar ministerrådet alltså ha målet att Norden ska vara ledande i världen när det gäller introduktionen av denna teknik trots att det allmänt anses att Kina och USA har avancerat snabbare än Europa.

Jag blev orolig när jag först läste vilka som var de tre prioriterade områdena i statsministrarnas riktninggivande anvisningar för Nordiska ministerrådets arbete kommande år. Här nämns inte språk och kultur. Dessbättre har i vart fall Danmark, som under 2020 har ordförandeskapet i Nordiska ministerrådet, inkluderat vikten av den ömsesidiga språkförståelsen. I programmet hävdas att "de fleste unge i Norden behersker engelsk bedre end de øvrige nordiske sprog". Detta konstaterande kan vara baserat på den studie, "Håller språken ihop Norden?", som Lars-Olof Delsing och Katarina Lundin Åkesson kunde publicera 2005 efter finansiering främst av Nordiska kulturfonden.

Enligt min uppfattning finns det goda skäl för att på nytt undersöka hur det faktiskt står till med den ömsesidiga språkförståelsen, helst så att resultatet kan jämföras med 2005 års undersökning. Det kunde också finnas skäl för att undersöka hur det står till med förmågan att kommunicera mellan nordiska grannspråkstalare när de använder sina respektive modersmål respektive när kommunikationen sker på engelska. Mig veterligen har ingen sådan studie gjorts. Kanske tas sådana initiativ under Danmarks ordförandeskap. Vågar vi dra en sådan slutsats efter att ha läst denna formulering i det danska programdokumentet: "En styrkelse af børn og unges stemme i Norden, mobilitet, ungdom-til-ung-samarbejde og psykisk sundhed samt kendskab til de nordiske sprog er med andre ord vigtige aspekter i det nordiske samarbejde."

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

**JACOB LETTERSTEDTS NORDISKE
FORTJENESTEMEDALJE 2019**

Tildelt Arne Torp, Norge

Ved et høytidelig arrangement i det norske Storting mandag 11. november 2019 mottok professor em. i nordisk språkvitenskap, Arne Torp, Jacob Letterstedts nordiske fortjenestemedalje for 2019. Vertskap for medaljeutdelingen var Stortingspresident Tone Wilhelmsen Trøen. Hennes administrative stab hadde lagt fint til rette for møtet, der også Stortingets direktør, Marianne Andreassen, deltok. Fra hovedstyret for Letterstedtska föreningen i Stockholm deltok lederen, Björn von Sydow og Lena Wiklund som er midlertidig sekretær for hovedstyret. Medaljemottakerens hustru, Berit Helene Dahl, samt en gruppe medlemmer fra den norske avdelingen av Letterstedtska föreningen var også til stede.

Stortingspresidenten hilste velkommen og holdt en tale der hun gratulerte Arne Torp og vektla betydningen av at han fikk medaljen for sitt arbeid på det skandinaviske samarbeidets grunnfjell; nemlig språk og språkforståelse. Hun var også innom vår forenings lange historie, og understreket den imponerende innsatsen det er å ha gitt ut en kvalitetstidsskrift gjennom mer enn 140 år. Siden det nordiske samarbeidet er viktig for Stortinget, var det med glede hun tok mot Letterstedtska föreningen som vert for årets medaljeutdeling.

Björn von Sydow fikk så ordet, og orienterte til å begynne med om Jacob Letterstedt og bakgrunnen for den testamentariske gaven som er grunnlaget for foreningen. Siden virksomheten i foreningen går tilbake til 1875, understreket han at den nordiske fortjenestemedaljen er av langt yngre dato – delt ut første gang i 1981, etter initiativ fra Claes Wiklund som da var sekretær i hovedstyret. Årets medaljemottaker er således den 39. i rekken. Begrunnelsen for tildelingen sto selvfølgelig sentralt i von Sydows tale:

Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj för 2019 tilldelas Arne Torp, professor em., Norge för hans långvariga och omfattande insats för att öka språkförståelsen mellan de nordiska länderna. I tal och skrift har han gett viktiga bidrag till förståelsen av hur språken både håller samman och skiljer sig åt.

Björn von Sydow avsluttet sin tale med en hyggelig gest overfor Stortingspresidenten, nemlig ved å be henne overrekke medaljen til Arne Torp. Slik ble den så å si overrakt fra to personer på en og samme gang. Før Torp slapp til med sin takketale, tok lederen for norske avdelingen, Hans H. Skei, ordet for å gi uttrykk for den spesielle gleden som fulgte med at nettopp Torp fikk medaljen: nemlig at han er medlem av den norske avdeling av Letterstedtska föreningen. Foreningen hadde sørget for vakre blomster hjem til medaljevinneren samme dag, og Skei gratulerte nå hjerteligst på vegne av alle medlemmer i avdelingen.

Björn von Sydow, Arne Torp, Tone Wilhelmsen Trøen. Foto Lena Wiklund.

En glad og lykkelig medaljemottaker takket på det varmeste alle som hadde hatt noe å gjøre med at han fikk medaljen. Han viste til listen over tidligere vinnere, der han blant annet fant kollegaer fra Universitetet i Oslo som Erling Nielsen, dansklektor i særklasse, og professor i nordisk litteraturvitenskap, Leif Mæhle. Torp anså det for en stor ære å komme med i en liste

over så mange prominente personer. Mer direkte i det nordiske samarbeidets tegn nevnte han fire pilarer for dette, nemlig nordiske steder eller samlingspunkter: Hanaholmen, Schæffergården, Lysebu og Voksenåsen – og fremhevet særlig Voksenåsen i Oslo der han pleide å være innom flere ganger hvert semester.

Etter en fotoseanse der alle ble foreviget i flere sammenhenger, gikk deltakerne til en velsmakende og hyggelig lunsj. Der gikk samtalen livlig, og Björn von Sydow kunne glede dagens vert, Stortingspresidenten, med å si at etter hans mening var Stortinget i Norge den vakreste parlamentsbygningen i Norden.

Hans H. Skei

Arne Torp. Foto Peter Mydske.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

DET NORDISKA ÖVERSÄTTARPRISET

ur de nyhlénska medlen 2019

Tilldelat Birgita Bonde Hansen, Danmark

Den 13 november 2019 ägde prisutdelningen rum för Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen, på Finlands ambassadörs residens i Köpenhamn. Församlade var representanter för ambassaden, medlemmar i Letterstedtska föreningen, prismottagaren med familj och och förlag. Finlands ambassadör i Köpenhamn Vesa Vasara hälsade välkommen och lämnade över ordet till LF ordförande Björn von Sydow. Han tackade Finlands residens för dagens fina arrangemang som ramar in prisutdelningen för översättarpriset.

Björn von Sydow höll tal till prismottagaren Birgita Bonde Hansen. Han inledde med att berätta att Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag för nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett nordiskt översättarpris samt ger sedan 1878 ut *Nordisk Tidskrift*.

Björn von Sydow erinrade sig att föreningens donator, Jacob Letterstedt föddes 1796 och var till sitt ursprung bondson från Östergötland. I barndomen fick han inte gå i skola, utan både sin bildning och sin förmögenhet fick han skapa själv. Han for till Kapstaden och grundlade med kvarnrörelse och omfattande spannmålshandel en förmögenhet. Ett officiellt erkännande fick han 1841, då han utnämndes till svensk-norsk konsul. Sedermera blev han också generalkonsul. Som sådan förvärvade han säkerligen en betydande erfarenhet av praktiskt nordiskt samarbete. Detta kan i sin mån förklara hans önskan att främja vetenskap, konst och industri inte bara i Sverige utan genom samverkan i hela Norden. Kort före sin död 1862 gjorde Jacob Letterstedt en för hans levnadstid förhållandevis stor donation. Den uppgick år 1879 till 452 825 kronor – på vilken Letterstedtska föreningens verksamhet grundas.

2019 är åttonde året som Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen delas ut. Priset är från 2018 på 100.000 sek. Priset utgör belöning för översättning mellan de nordiska språken av litterärt eller essäistiskt verk eller en översättares gärning som helhet. Priset har tillkommit genom en donation till Letterstedtska föreningen från fd universitetslektorn i tyska vid Stockholms universitet Lars-Olof Nyhlén och hans maka Marthe, Hässelby.

Vesa Vasara, Birgita Bonde Hansen, Björn von Sydow. Foto Lena Wiklund.

Det nordiska översättarpriset har tidigare tilldelats Anne Marie Bjerg, Danmark (2012), Per Qvale, Norge (2013), Pentti Saaritsa, Finland (2014), Hjörtur Pálsson, Island (2015), Erik Skyum-Nielsen, Danmark (2016), Gun-Britt Sundström, Sverige (2017) och Turid Farbregd, Norge (2018).

Årets pristagare Birgita Bonde Hansen, översättare, Danmark tilldelas priset för 2019 med huvudstyrelsens följande motivering:

Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris för 2019 tilldelas Birgita Bonde Hansen, Danmark. Hon har med sina många pregnanta översättningar till danska av den moderna finska och estniska litteraturens mest framstående verk, gjort de nutida finska och estniska samhällena till en förtrogen verklighet för västnordiska läsare.

Björn von Sydow gratulerade prismottagaren och räckte över diplom.

Därpå följde prismottagarens tacktal. Efter prisceremonin följde samkväm.

Lena Wiklund

TAKKETALE

Letterstedtska föreningens oversætterpris 2019

Arvoisa suurlähettiläs, Eesti saatkonna esindaja, representanter för Letterstedtska föreningen, mine damer og herrer.

Først og fremmest tak til den finske ambassadør for at lægge lokaler til denne prisoverrækkelse. Og en ærbødig og benovet tak til Letterstedtska föreningen for tildelingen af denne fornemme pris, til de danske og finske afdelinger for venlig assistance, og sidst men ikke mindst til Lars-Olof Nyhlén og Marthe Urzander for at muliggøre indstiftelsen af en pris med fokus på oversætterens rolle som litterær og kulturel formidler. Og på det nordiske.

Jeg er nemlig særligt glad for at modtage en *nordisk* pris. Jeg overvejede, at indlede takketalen på mit bedste svensk-*skandinaviske*. For *nomen est omen*. Min far nærrede stor interesse for historie og nordiske forhold, og mit for en dansker usædvanlige navn, Birgita, er bl.a. inspireret af den helige Birgitta av Vadstena. Da jeg voksede op, havde vi kun én dansk tv-kanal, men to svenske, og det var naturligt at se svensk fjernsyn. Min barndoms ferier førte gerne nordpå med telt og bil. Vores ”svenske” venner i Stockholm kom fra Østfinland, så jeg tilegnede mig et svensk med en flot finsk accent. Så markant at jeg engang i toget mellem Ystad og København blev spurgt, hvornår jeg flyttede hertil fra Finland? Nu hvor jeg er bosat i Finsk Lapland, lyder den finske accent nok helt tilforladelig. Deroppe er det til stor moro for mig, når finnerne med rædsel bider mærke i min ikke helt regelrette udtale og grammatik. Hvordan kan en professionel sprogbruger plapre løs på svensk uden at kende reglerne for substantivers pluralisendelser?!

Men jeg er stolt af mit ufuldendte, skandinaviske blandingsprog: Det er en levende og autentisk del af min nordiske identitet. Et praktisk anvendeligt kommunikationsmiddel. Takket være det kunne jeg de første år af finskstudiet på Københavns Universitet tilegne mig den relevante faglitteratur på svensk. Det er en gave, at skandinaver kan tale hvert deres modersmål og alligevel, med lidt god vilje, forstå hinanden. Indrømmet, er ens modersmål islandsk, finsk eller samisk skal man gøre en ekstra indsats for at være med, men det er dog en mulighed at kommunikere på skandinavisk. Når det er så relativt ubesværet at udvide den nationale identitet til et nordisk tilhørsforhold, kaster skandinaviske sprogbrugere sig også nemmere ud i at lære sig de andre nordiske sprog. Og det er vigtigt. Derfor blev jeg glad for formuleringen ’vestnordiske læsere’ i styrelsens motivering: Når man oversætter til ét nordisk sprog, gøres litteraturen ikke kun tilgængelig for læsere i ét land, men i en hel region.

Forstår man ikke umiddelbart hinanden, kan man jo bede sin samtalepartner gentage, langsommere og tydeligere. Så når jeg står i Nordnorge og glad

tiltaler hotellets receptionist på dansk, bliver jeg træt, når han med en opbragt mine slår over i engelsk. Mit valg er ikke udtryk for en arrogant forventning om, at alle andre skal kunne mit sprog. Det er udtryk for et ønske om, at begge parter gør lidt ekstra for at komme hinanden i møde. Den grundtanke har jeg også i mit virke som oversætter: At læse litteratur fra andre kulturer er et forsøg på at række ud over os selv. At række ud mod Norden, et udvidet Norden, er et godt udgangspunkt.

Derfor var det kærkomment, da tidligere forlagschef for Rosinante, Jacob Søndergaard, i det norske tidsskrift *Vagant* 21.10.2019 fortalte, at NOR-forlagssamarbejdet, der netop har udgivet nyfortolkninger af Henrik Ibsen, havde gjort ham til skandinavist. Han ser nye perspektiver i at bruge skandinavismen som redskab til at åbne os for omverdenen og tage imod andre kulturelle strømninger med en skærpet bevidsthed om vores fælles arv og udviklingsmuligheder i bagagen. Jeg citerer: "Tiden kalder på en modig udvidelse af offentligheden". Det er et fremragende interview, læs det.

Men tilbage til sproget og oversættergerningen: Jeg har fået kærligheden til Norden og Østersølandene samt en brændende interesse for sprog og interkulturel kommunikation ind med modermælken. Min mor har arbejdet med sprog hele sit liv og underviste først i 90'erne en gruppe studerende fra de baltiske lande. Derfor faldt det mig helt naturligt at gribe chancen, da det blev muligt at tage til Estland som udvekslingsstuderende i 1993.

Det lå aldrig i kortene, at jeg skulle være skønlitterær oversætter. Lingvistikken var min primære interesse, og da jeg skulle vælge studieretning, kunne valget lige så godt være faldet på indoeuropæistik. Men jeg endte med at vælge sproget i en konkret, geografisk kontekst. Man kunne ikke studere estisk som hovedfag, så jeg prøvede med russisk/østeuropastudier, men det føltes fremmed, og hovedfaget blev finsk. Finsk afdeling under lektor Tuula Eskelands omsorgsfulde styring blev mit andet hjem. Vores fantastiske bibliotekar Ilda Hallas-Møller stod altid klar med råd og vejledning i den enestående samling på universitetets nu hedengangne finske bibliotek. I 2006 indledtes et samarbejde med Finlands Kulturinstitut, hvor institutleder Esa Alanne havde en vision om at præsentere finsk drama for et dansk publikum. Vi studerende blev tildelt et skuespil hver. Finskoversætter Helena Idström fungerede som mentor. Allerede dengang fremhævede Idström mine evner, men jeg fortsatte ufortrødent ud i et job i det private erhvervsliv. Da hun senere skruede ned for sit eget oversættelsesarbejde, gav hun mit navn til sine danske forlagskontakter, og så var det afgjort! Det er mig en stor fornøjelse at have nogle af disse mennesker her i dag, så jeg kan sige tak for, at I ledte mig på vej mod min rette hylde, da jeg ikke selv kunne se skoven for bare træer.

For jeg var solgt fra første færd: Under en samtale med min eminente kollega Anne Marie Bjerg fortalte hun om sin oplevelse af flow, hvor forfatterens

stemme flyder ned gennem ens krop. Det kunne jeg nikke genkendende til: Jeg husker stadig som en fysisk oplevelse i kroppen arbejdet med mine første oversættelser i sommeren 2010 – Kari Hotakainens "Eftermæle" og Sofi Oksanens "Stalins køer". Hotakainens sprogekvilibristisk-humoristiske minimalisme, solen i ryggen og støjen fra færdselsåren nedenfor i baggrunden; redigeringsprocessen i sofahjørnet, hvor de helt rigtige ordvalg næsten sprang frem for mine øjne og fik mig til at glemme alt om spisepauser. LiteraturHaus' nystiftede rum til kreativ skrivning, hvor jeg sad i byggerodet på det ikke helt færdigindrettede loft, og ordene i Stalins køer strømmede ud gennem mine fingre i et overjordisk tempo.

"Stalins" køer forbliver en af mine stærkeste oplevelser – jeg har selv gennemlevet den periode, Oksanen beskriver. Jeg har stået de samme steder i Tallinn og tænkt de samme tanker. Jeg har følt skammen ved min uendeligt privilegerede position, dvælet i det smertefulde møde mellem to så forskellige verdener. At omsætte *den* erfaring til litteratur på mit modersmål, gjorde arbejdet som litterær formidler uhyre meningsfuldt for mig.

Kærligheden til Estland går som den nordiske identitet gennem mit liv som en rød tråd. Da jeg øjnede muligheden for også at kunne oversætte estisk litteratur, måtte jeg forfølge den. Det er mit store privilegium at formidle denne verden for et dansk, og vestnordisk, publikum, ikke mindst takket være det ukuelige forlag Jensen & Dalgaard, og deres ønske om at udgive finsk og estisk litteratur i Danmark. Takket være en privat donation kan *hele* oversætterhonoraret nu dækkes fra estisk side, hvilket øger mulighederne for at udgive estiske titler.

Det er et uhørt privilegium at få lov til at fremskrive lødige gengivelser af den vildt fabulerende naturkraft Katja Kettus univers, for ikke at tale om Rosa Liksoms naturbeskrivelser, de historiske omgivelser i Jaan Kross' Sovjet-Estland, Sirpa Kähkönens Sankt Petersborg, Meelis Friedenthals trykkende melankoli i 1600-tallets hungerplagede Tartu. En skønlitterær oversætter keder sig aldrig.

Det bringer mig tilbage til modet. Modet, vi alle skal udvise til med konkrete tiltag at holde fast i en nordisk identitet, der udvider og beriger vores verdensopfattelse. Og det litterære mod: I mange år var jeg forpint over ikke at have den rigtige litterære baggrund og tilgang til oversættergerningen. Men det blev ændret, da en formidabel audioguide på en udstilling med den estiske maler Konrad Mägi satte ord på min oversætteridentitet: Mägi gik intuitivt til maleriet. Han tog ud i naturen og lod den tale til sig, nedfældede sine indtryk på lærredet. På samme måde søger jeg at gå intuitivt til mine værker, uden en oversætterteknisk strategi: at gengive forfatterens budskab og værkets stemning i så ren form som muligt – naturligvis tilpasset mit modersmåls formelle krav og kulturelle kontekst. Jeg træder ud over afgrunden og stoler på, at litteraturen forenet med en intuitiv tilgang bærer oversættelsen i mål.

Den livslange begejstring for det nordiske og min hidtidige vandring gennem finsk og estisk litteraturs moderne repræsentationer leder på smukkeste vis frem mod næste etape af mit oversættervirke, som jeg nu har kastet mig ud i med samme mod: Forlaget har givet mig lov til at løfte sløret for, hvad der er i vente: I 2020 fejres 150-året for denne nordiske klassikers første udgivelse, og den genudgives også i en nyoversættelse til dansk. Der er tale om en af den finske litteraturs 'grundsten' – på finsk: '*kulma-Kivi*'. Den indviede nikker måske genkendende til bogens indledning, her i min så absolut rå førsteoversættelse:

Jukolagården i det sydlige Häme ligger på en nordlig bakkeskråning, nær landsbyen Toukola. Den er omgivet af stenet grund, men længere nede begynder marker, der – indtil gården gik i forfald – bølgede af frodigt korn.

Afsnittet slutter:

– Og dette er hjem for de syv brødre, hvis liv jeg nu vil berette om.

Tak!

Birgita Bonde Hansen

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN
 Styrelser och medlemmar 2019

Den svenska avdelningen 2019

I. Styrelse (som tillika är föreningens huvudstyrelse)

Ordförande:

fd. talman Björn von Sydow

Medlemmar:

fd. forskningsassistent Birgitta Agazzi
 professor em. Lars-Åke Engblom
 fd. ambassadören Anders Ljunggren (fr.o.m 2.12.2019)
 fd. kanslichef Eva Smekal
 professor em. Fredrik Sterzel
 professor em. Bengt Sundelius
 fil. lic Beate Sydhoff Millhagen (t.o.m 2.12.2019)
 professor Astrid Söderbergh Widding (t.o.m 2.12.2019)
 fd. generaldirektör Per Thullberg
 professor em. Boel Westin (t.o.m. 2.12.2019)
 professor em. Gunnar Öquist

Sekreterare:

fil. kand. Lena Wiklund (fr.o.m 2.12.2019)

II. Övriga medlemmar:

fil. dr Jan A. Andersson
 professor em. Birgit Arrhenius
 fd. ambassadören Kerstin Asp-Johnsson
 direktör Percy Barnevik
 fd. ambassadören Mats Bergquist
 fil. dr Kersti Blidberg
 redaktör Christer Blomstrand
 direktör Britt Bohlin
 fd. riksdagsledamot Sinikka Bohlin
 professor em. Dan Brändström
 professor Ulla Börestam-Uhlmann
 professor Ulla Carlsson
 författaren Stewe Claeson
 författaren Sigrid Combüchen
 redaktör Elisabeth Crona

professor Lars-Erik Edlund
översättaren Paula Ehrnebo
författaren Kerstin Ekman
professor em. Lennart Elmevik
fd. riksteaterchef Birgitta Englin
professor em. Lars Engwall
fd. landshövding Eva Eriksson
direktör Bertil Falck
professor em. Malin Falkenmark
författaren Beate Grimsrud
fil. mag. Catharina Grünbaum
professor em. Bo Gräslund
professor Harald Gustafsson
professor em. Gunnel Gustafsson
fd. statsrådet Bengt Göransson
fd. museichef Elisabet Haglund
redaktör Anna Hedelius
professor Karin Helander
översättaren Ylva Hellerud
fd. statsrådet Mats Hellström
fil. lic. Nanna Hermansson
överste Bo Hugemark
fd. folkhögskolerektor Björn Höjer
fil.mag. Maj-Britt Imnander
lantbrukare Olof Irander
fd. kanslichef Bert Isacson
professor Karl Magnus Johansson
fd. riksdagsledamot Elver Jonsson
professor em. Inge Jonsson
docent Ann-Cathrine Jungar
vissångerskan Hanne Juul
redaktör Inger Jägerhorn
fd. utbildningsledare Christian Lange
professor Lars-Gunnar Larsson
fd. folkhögskolelärare Ingmar Lemhagen
verkställande direktör Lena M. Lindén
redaktör Bengt Lindroth
folkhögskolerektor Mats Lundborg
fd. folkhögskolerektor Ingegerd Lusensky
professor em. Lars Lönnroth
författaren Azar Malouhjian

fd. styresman Christina Mattsson
professor Torbjörn Nilsson
professor em. Erling Norrby
fd. fonddirektör Britta Nygård
fd. universitetslektor Lars-Olof Nyhlén
redaktör Sture Näslund
fd. riksdagsledamot Berit Oscarsson
fil.dr Stina Otterberg
fd. högskolerektor Ingegerd Palmér
fd. direktör Ewa Persson Göransson
fd. stadsjurist Inger Ridderstrand-Linderöth
fd. chefredaktör Arne Ruth
departementssekreterare Carolina Sandö
fil. dr Ingrid Sjöström
fil. kand. Jacqueline Stare
professor em. Stig Strömholm
professor em. Jan Svanberg
fd. museichef Solfrid Söderlind
professor em. Daniel Tarschys
professor em. Ulf Telemann
skådespelaren Solveig Ternström
fd. landshövding Göran Tunhammar
professor em. Sven Tägil
fil. mag. Marthe Urzander
professor Ingela Wadbring
riksdagsledamot Hans Wallmark
professor em. Erling Wande
univ. lektor Jacob Westberg
fd. statsrådet Håkan Winberg
fd. folkhögskolerektor Birgitta Östlund Weissglas

Den danske afdeling 2019

I. Bestyrelse:

Steen Adam Cold, kontorchef (form. og sekr.)
Jørn Lund, prof.
Bergur Rønne Moberg, universitetslektor (repr. det færøske sprog)
Torben Kornbech Rasmussen, afd.dir.
Bente Scavenius, kunstanmelder
Henrik Wivel, dr. phil
Marianne Zibrandtsen, gymnasierektor

II. Øvrige medlemmer:

Anders Ahnfelt-Rønne, teaterchef
Henrik Borberg, bogforlægger
Torben Brostrøm, prof.
Mogens Dahl, dirigent
Jan Garff, museumsinspektør
Henrik Hagemann, gen.sekr.
Jens Morten Hansen, statsgeolog
Arne Hardis, politisk redaktør
Kjeld Hillingsø, generalløjtnant
Hulda Zober Holm, forf. (repr. det grønlandske sprog)
Kristian Hvidt, dr. phil.
Carsten U. Larsen, folketingsdirektør
Annette Lassen, universitetslektor
Me Lund, teateranmelder
Ingrid Markussen, prof.
Knud Michélsen, universitetslektor
Erik Skyum-Nielsen, universitetslektor
Eva Pohl, kunst/litt. anm.
Søren Ryge Petersen, programredaktør
Laust Riemann, stedf. gen.sekr.
May Schack, litteraturanmelder
Claus M. Smidt, seniorforsker
Karen Skovgaard-Petersen, dir.
Ditlev Tamm, prof.
Marja Vasala-Fleischer, adm ambassadesekr.
Mette Winge, dr. phil

Den norske avdelinga 2019

Leiar: Professor Hans H. Skei

Nestleiar: Cand philol, seniorrådgjevar Torbjørg Breivik

Revisor: Tidl. statsråd Bjarne Mørk-Eidem

Sekretær: Dagleg leiar Jan Kløvstad

Øvrige medlemmer:

Cand econ Bjørn Andreassen

Professor Ole Kristian Grimnes

Tidl. stortingspresident og statsråd Kirsti Kolle Grøndahl

Professor Svein Harald Gullbekk

Førsteamanuensis Ruth Hemstad

Dagleg leiar Eva Jakobsson-Vaagland

Sekretariatsleiar Kjell Myhre Jensen

Generalsekretær Anne-Merethe K. Prinos

Professor Kari Anne Rand

Førsteamanuensis Håkon Roland

Redaktør Hilde Sandvik

Professor Tone Selboe

Professor Anne-Kari Skarøhamar

Cand. polit. seksjonsleiar Jarle Skjørestad

Redaktør Harald Stanghelle

Forfattar Arild Stubhaug

Professor Arne Torp

Professor Arvid O. Vollsnes

Avdelningen i Finland 2019

Ordförande: Professor em. Seppo Zetterberg

Sekreterare: Delegationssekreterare Mari Herranen

Övriga medlemmar:

Professor Pauline von Bonsdorff

Docent Lars-Folke Landgrén

Fil. mag. Dag Lindberg

Pol. mag. Guy Lindström

Professor Kristina Lindström

Professor Mirja Saari

Professor Peter Stadius

Docent Henrik Stenius

Professor John Westerholm

Förbundssekreterare Henrik Wilén

Professor Anna-Maria Åström

Isländska avdelningen 2019

Ordförande: Þór Magnússon, fd riksantikvarie

Sekreterare: Snjólaug G. Ólafsdóttir, fd expeditionschef

Övriga medlemmar:

Bryndís Sverrisdóttir, afdelningschef

Haraldur Ólafsson, professor em

Guðrún Gauksdóttir, docent

Sigrún Klara Hannesdóttir, fd riksbibliotekarie

Sveinbjörn Björnsson, professor em

Úlfhildur Dagsdóttir, författare och litteraturvetare

Þorbjörn Broddason, professoe em

Þórarinn Eldjárn, författare

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utlyser anslag till ansökan under 2020

Letterstedtska föreningens uppgift är att befordra gemenskapen mellan de fem nordiska länderna på industrins, vetenskapens och konstens områden. Under 2020 kommer anslag att utdelas vid två tillfällen, dels under våren, dels under hösten. Det belopp som står till förfogande för gemensam utdelning uppgår till 1.400.000:- SEK. Ansökan om anslag inges skriftligen till Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, Box 1074, SE-101 39 Stockholm. *Ansökan får ej insändas i rekommenderat brev.* Alla mottagna ansökningar bekräftas skriftligen. Ansökan skall, i undertecknat skick, insändas *senast* den 15 februari och *senast* den 15 september 2020. Poststämpelns datum gäller. Besked om utdelade anslag ges *skriftligen* i slutet av maj resp. i slutet av november 2020.

I. Anslag utdelas i första hand till följande ändamål:

- Anordnande av nordiska konferenser och seminarier. Ansökan insändes av arrangörerna varvid konferensspråk och specificerade kostnader anges. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten *beviljas ej*.
- Gästbesök av forskare från annat nordiskt land eller till exkursioner för grupper av personer. Ansökan insändes av den mottagande institutionen eller motsvarande. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten *beviljas ej*.
- Tryckning, översättning eller publicering av skrifter av gemensamt nordiskt intresse. Även kvalitetssäkrad digital publicering kan komma i fråga. Offert skall bifogas ansökan. Till periodiska skrifter ges enbart engångsanslag. Doktorander skall bifoga handledarintyg.
- Vetenskapliga, jämförande studier av företeelser i de nordiska länderna som är av gemensamt nordiskt intresse. Doktorander skall bifoga intyg om sin forskning från handledaren. Av intyget skall framgå varför anslag bör ges till det uppgivna ändamålet.
- Inköp av litteratur eller kontorsutrustning till nordiska institutioner eller lärosäten med utpräglad nordisk inriktning. Kostnadsberäkning skall bifogas ansökan.

Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 10.000 till 50.000 SEK.

Anslag utdelas, enligt föreningens praxis, ej till:

- projekt som ägt rum vid ansökningstillfället,
- resor och uppehålle inom det egna landet,
- festskrifter till personer eller seminarier av avtackningskaraktär,
- språkgranskning av avhandlingar eller andra skrifter,
- till löner, arvoden, traktamenten eller normala levnadsomkostnader samt
- till medicinska ändamål.

II. Under 2020 står sammanlagt 175.000 SEK till förfogande för främjandet av nordiskt konstnärligt utbyte. Ansökan skall, i undertecknat skick, insändas *senast* den 15 februari resp. *senast* den 15 september 2020 till Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, Box 1074, 101 39 Stockholm. Poststämpelns datum gäller. *Ansökningar får ej insändas i rekommenderat brev*. Besked om utdelade anslag ges *skriftligen* i slutet av maj resp. slutet av november 2020. Ansökt belopp bör ligga i intervallet 5.000 till 20.000 SEK.

III. Enskild person eller enskilda personer kan också ansöka om anslag för studieresor till annat nordiskt land. Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 2.000 till 10.000 SEK. Ansökan sändes, i undertecknat skick, in *senast* den 15 februari 2020 (poststämpelns datum gäller) till:

Danska sökande:

Letterstedtska föreningens danska avdelning
c/o Steen A. Cold, Skodsborgsparken 14, DK-2942 Skodsborg

Finländska sökande:

Letterstedtska föreningens finländska avdelning
Postbox 452, FI-00101 Helsingfors

Anm. Den finländska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2020.

Isländska sökande:

Letterstedtska föreningens isländska avdelning
c/o Bryndís Sverrisdóttir, Nesbali 70, IS-170 Seltjarnarnes.

Anm. Den isländska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2020.

Norska sökande:

Letterstedtska föreningens norska avdelning
c/o Jan Kløvstad, Molandsvegen 824, NO-4849 Arendal, norge@letterstedtska.org

Anm. Den norska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2020.

Svenska sökande:

Letterstedtska föreningens svenska avdelning
Box 1074, 101 39 Stockholm

Anm. Den svenska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2020.

En checklista för ansökan finns på hemsidan www.letterstedtska.org.

En fullständig förteckning över utdelade anslag återfinns i Nordisk Tidskrift 4/2017, 3/2019 och kommer att återfinnas i 1/2020. Se www.letterstedtska.org.

Letterstedtska föreningen hanterar personuppgifter i överensstämmelse med EU:s Dataskyddsförordning GDPR.

BOKESSÄ

STARK PRESIDENT MED KRINGSKURNA MAKTBEFOGENHETER

Trots att Sauli Niinistö (f.1948), Finlands 12:e president i ordningen, har mindre formell makt än sina föregångare, har han sedan han valdes första gången (2012) skaffat sig en stark ställning och stort inflytande – även i frågor som han strikt taget inte borde ha något att göra med. Hur har det gått till?

Inför presidentvalet 2018, där Niinistö omvaldes med stor majoritet redan i första valomgången, utkom flera böcker där hans imponerande karriär i allmänhet och hans maktutövning som republikens president i synnerhet, synades i sömmarna.

Två av böckerna – journalisterna *Matti Mörttins* och *Lauri Nurmis* alster *Sauli Niinistö Mäntyniemen herra* (Talluddens husbonde) och tidigare chefredaktören och Pressombudsmannen *Risto Uimonens* bok *Sauli Niinistö – tasavallan presidentti* (Republikens president), väckte en hel del uppmärksamhet. Den förstnämnda irriterade Niinistö så till den grad att han gick i öppen polemik med skribenterna och till slut rekommenderade dem att byta bransch!

För en och annan gick tankarna osökt till epoken Kekkonen (1956-81) då president Urho Kekkonen med järnhand styrde Finland och inte skydde konflikter när han ansåg sig ha blivit utsatt för osaklig kritik. Niinistös agerande påminner om Kekkonens, skriver för sin del Uimonen.

Men Kekkonen hade stora maktbefogenheter som han utnyttjade till det maximala, medan Niinistö utövar sitt inflytande med betydligt mindre verktyglåda. Sedan Kekkonens dagar har Finland gått från ett semi-presidentiellt styre till vad man kan kalla normalparlamentarism. Grundlagen från år 2000 ger statsministern mer makt på bekostnad av presidenten. En maktfördelning som är naturlig för EU-Finland.

Inte en ny Kekkonen

Men är Niinistö på väg att bli en ny Kekkonen?, frågar sig Mörttinen och Nurmi och svarar redan inledningsvis bestämt nej. Grundlagen är en annan idag och presidentens viktigaste uppgift är att leda utrikespolitiken tillsammans med regeringen.

Men, och det framkommer i båda böckerna, Niinistö är skicklig på att utnyttja det utrymme som grundlagen ger honom och i egenskap av jurist och erfaren politiker vet han hur en slipsten skall dras. Skribenterna är eniga om att Niinistö har stort inflytande och är långtifrån en så kallad representativ figur. Som exempel kan nämnas att när Niinistö tolkar grundlagen håller han en konstupaus mellan ”presidenten leder utrikespolitiken” och ”tillsammans med regeringen”...

Mörttinen och Nurmi är betydligt fränare än Uimonen i sin kritiska granskning, men läsaren får en bättre helhetsbild av att läsa böckerna parallellt.

Niinistös personhistoria är minst sagt intressant för journalister och biografiförfattare. I skolan var han en slarver (enligt sin mor), men kom i alla fall in på juristutbildningen vid Åbo universitet. Den unga juristen Niinistö öppnade byrå i hemstaden Salo 5 mil öster om Åbo och drogs så småningom in i kommunalpolitiken uppmuntrad av äldre konservativa herrar med inflytande i stadens politik och affärsliv. Han gjorde inget stort väsen av sig och kom in i riksdagen först på tredje försöket 1987 och satt fram till 2003.

Av kollegorna betraktades han inte som något politiskt storlöfte, men ordförandeskapet för grundlagsutskottet gav Niinistö en chans att visa sin kapacitet. 1994 valdes han till samlingspartiets (moderaternas) ordförande uppmuntrad av finansminister Iiro Viinanen, en post han innehade i sju år. Som nyvald partiledare valde han att inte med en gång ta plats i regeringen utan valde att leda partiets ministergrupp genom att sitta med i regeringens så kallade aftonskola där regeringspartierna brukar dryfta aktuella frågor.

Niinistö väntade över valet 1995 och utsågs sedan till justitieminister i Paavo Lipponens (sdp) första regering (1995-96) och därefter finansminister även i Lipponens tvåa fram till 2003. Han är per idag Finlands långvarigaste finansminister och känd för sin ekonomiska läggning.

På det personliga planet drabbades han av stor sorg när hans första hustru omkom i en trafikolycka 1995 när hon var på väg till ett partimöte. Plötsligt stod han ensam med två söner (födda 1975 och 1980) och en krävande uppgift som finansminister i ett krisdrabbat Finland. Det säger mycket om Niinistös inställning när han i en av sina texter påpekade att han hade två uppgifter som skulle lösas: att ta hand om pojkarna och rädda landets ekonomi. I en av sina memoarböcker konstaterar tidigare statsministern Paavo Lipponen att han uppmanade Niinistö att vara skonsam mot sig själv i denna tunga tid.

I riksdagsvalet 1995 fick Niinistö närmare 19 000 röster i Åbo valkrets och fyra år senare över 30 000 röster i Helsingfors valkrets.

2003-07 var Niinistö en av många vice verkställande direktörer vid europeiska investeringsbanken i Luxemburg och passade på att skriva två novellsamlingar, "Viiden vuoden yksinäisyys" (Fem år av ensamhet) och "Hiljaisten historia" (De tystas historia). Den senare recenserad i *NT* 3/08.

I januari 2004 upplevde Niinistö tsunamin på plats med en av sina söner. Hängande i en lyktstolpe klarade sig far och son ur infernot. Enligt egen utsago hade Niinistö efteråt lugnat sina drabbade landsmän med att Finlands regering säkert redan vidtagit åtgärder och hämtar hem både döda och skadade. När han, i egenskap av tidigare minister, förstod att regeringen Vanhanen hade stått handfallen och inte reagerat snabbt nog kände han enorm besvikelse och frustration som han också gav uttryck för.

Röstmagnet och stram talman

Niinistö gjorde come back i riksdagen 2007 och fick rekordantal röster, 60 563, och valdes till talman. Enligt Uimonen ville Niinistö bli finansminister, men hans efterträdare som samlingspartiets ordförande, Jyrki Katainen, ville inte ha läromästaren alltför tätt in på sig och erbjöd Niinistö utrikesministerposten. Den ville Niinistö inte ha eftersom han då skulle arbeta tätt på president Tarja Halonen som han förlorat presidentvalet åt. Relationen mellan Niinistö och Katainen försämrades påtagligt efter detta. Som talman gjorde sig Niinistö känd som en stram och sparsam man som kritiserade riksdagsledamöterna för slösaktighet. Som en symbolisk gärning lät han låsa in talmannens kreditkort i kamrerens kassaskåp. Riksdagsledamöternas missnöje kom till uttryck i talmansvalet 2010 då Niinistö fick endast 89 röster (av 200 möjliga). Han hotade avgå, men övertalades att fortsätta. Populariteten bland allmänheten växte däremot med hög ränta.

Även hans privatliv gav rubriker. I början av 2000-talet var han en tid förlovad med tidigare Miss Finland, Tanja Karpela, som ställde upp för centern i riksdagsvalet 1999. Hon blev röstmagnet i Nylands valkrets med över 19 000 röster. Fyra år senare utsågs hon till mångas överraskning till kulturminister i den centerledda regeringen.

2009 gifte sig Niinistö med samlingspartiets tidigare informatör, Jenny Haukio och 2018 föddes sonen Aaro.

Med en sådan CV är man som klippt och skuren att ta ansvar för en ett land som Finland. I de senaste fyra presidentvalen har Niinistö spelat en intressant roll. 2000 vägrade han ställa upp trots att han hörde till gallupfavoriterna, 2006 pressade han Tarja Halonen i andra omgången trots att hennes omval på förhand ansågs givet, 2012 segrade han klart och 2018 var han överlägsen och valdes redan i första omgången med 62,6 procent av rösterna.

Regent utan hov

Mörttinen och Nurmi påpekar att Niinistös styrka samtidigt är hans svaghet. Han har aldrig hållit sig med ett hov, utan är något av en ensamvarg. En tillbakadragen jurist som ogillar small talk. Mången kollega har uppfattat honom som butter och tvär, som finansminister och talman var många rädda för honom, men väljarna har sett honom som en politiker som levererar varan. I boken säger Tuukka Temonen, som regisserade den uppmärksammade dokumentärfilmen "Presidentskaparna", att det i världen finns en handfull människor som man ska undvika att reta upp och att Niinistö är en av dem.

Som president har han bevisat att han behärskar både positiv populism och småstatsrealism. Det första har kommit till uttryck bland annat genom att republikens president plötsligt kan dyka upp på en skridskobana och spela hockey med småkillarna, genom tweets till idrottare och konstnärer som uppnått internationell framgång och genom att ringa till radions naturprogram

och presentera sig som Sauli från Nådendal (där presidentens sommarresidens är beläget) och diskutera flora och fauna.

Småstatsrealismen har han bevisat sig behärska genom att hålla fortlöpande kontakt med president Vladimir Putin trots EU:s bojkott. Han var en av de få statsöverhuvuden som besökte OS i Sotji 2014 och det visade sig vara en nyttig resa. Efter det har han hållit regelbunden kontakt med Putin.

För sitt agerande har han naturligtvis fått grönt ljus från de ledande europeiska huvudstäderna som gärna tar del av hans erfarenheter med ryssarna, men icke desto mindre är han sin egen också i detta fall. Ingen skall komma och undervisa Sauli Niinistö om hur en slipsten skall dras och han uppges ha varit rasande över att statsminister Katainen tillsammans med övriga EU-ledare fattat beslut om att avhålla sig från bilaterala samtal med Putin efter annekteringen av Krim.

Som partiledare och minister var han ingen stor EU-vän även om han en period var ordförande för de europeiska konservativa partierna och tillsammans med Lipponen förde Finland in i eurozonen.

”Det viktigaste är inte vad valutan kallas, utan vad man får för den”, är ett uttalande som är typiskt för pragmatikern Niinistö.

Nato-medlemskap är inte aktuellt

Intresset för EU har tilltagit i takt med ansvaret och redan i sin första presidentvalskampanj framhöll Niinistö unionens säkerhetsdimension framom Nato-medlemskap. Samlingspartiet är det enda stora parti som tagit ställning för Nato-medlemskap, men i egenskap av president har Niinistö flera gånger påpekat att ett finskt Nato-medlemskap idag skulle leda till ökad spänning i Östersjöområdet.

Man blir inte president i Finland genom att öppet stöda ett Nato-medlemskap och därför är det fullt logiskt att Niinistö inte flaggar för Nato. Det som förundrar många är att han sagt att ett medlemskap förutsätter en folkomröstning. Den logiken är svår att följa eftersom ifall frågan ställs till folket och det blir ett nej har Finland på eget bevåg försämrat sitt säkerhetspolitiska läge.

Niinistö's skepticism i förhållande till Nato kan kanske vara ett uttryck för den råa realism som i decennier präglat finsk utrikes- och säkerhetspolitik. I Nato-högkvarteret i Bryssel frågas det ibland på skämt: Vad är skillnaden mellan Finlands och Sveriges inställning till Nato? I Sverige räknar man med att Nato skyddar Sverige även om landet inte är medlem, medan man i Finland inte räknar med något skydd även om landet vore medlem...

På nationell nivå har Niinistö skapat sin utrikespolitiska image bland annat genom att ordna ett eget utrikes- och säkerhetspolitiskt forum i sommarresidenset Gullranda dit han inbjudit utvalda påverkare. Sommaren 2016 påpekade förra svenska försvarsministern Karin Enström att det skulle vara otänkbart för Sverige att ta emot Putin när EU gått in för bojkott.

"Ni följer inte med er tid", kvitterade Niinistö Enströms kommentar.

Mörttinen och Nurmi citerar anonyma diplomater som anser att presidenten var onödigt tvär mot Enström.

När det gäller utrikespolitiken kan Niinistö klassas som traditionalist och har följaktligen fått stöd av centern (som är EU-skeptisk) och sdp:s vänsterfalang som representeras av tidigare utrikesministern Erkki Tuomioja. Motpolen är de unga internationella modelejonen, tidigare stats-, finans- och utrikesministern Alexander Stubb samlingspartiet och tidigare försvarsministern Carl Haglund svenska folkpartiet, som öppet talade för ett Nato-medlemskap. Det är knappast någon slump att båda numera är före detta politiker. Förutom att Niinistö irriterade sig på den unga duons Nato-vurm, kunde han inte heller fördrå deras faiblesse för färggranna näsdukar i kavajens bröstficka! En sak som han, enligt Mörttinen och Nurmi, kommenterade åt socialdemokraternas ordförande Antti Rinne på Slottets gård.

Men det är inte enbart gentemot Ryssland som Niinistö systematiskt byggt upp sin utrikespolitiska plattform. Han har också träffat Tysklands förbundskansler Angela Merkel, USA:s president Donald Trump och Kinas president Xi Jinping. Dessutom stod han värd för toppmötet mellan Putin och Trump i Helsingfors. Under Niinistös era har presidentens utrikespolitiska betydelse ökat på bekostnad av regeringens och det har säkerligen underlättats av tidigare statsminister Juha Sipiläs, centern, ointresse i förhållande till omvärlden. När Niinistö konfronterats med den frågan har han på sitt typiska sätt svarat att enligt honom har Sipilä visat större aktivitet än föregångarna Katainen och Stubb!

Känslig för kritik

Centern och socialdemokraterna har godtagit maktförskjutningen eftersom de är på samma linje i Nato-frågan som presidenten. Niinistös inställning har också tilltalat folket. Det är ingalunda ointressant att Niinistö har haft svårt med sina partipolitiska efterträdare (Katainens och Stubbs) internationella orientering och därmed föga överraskande att samlingspartiets nuvarande ordförande Petteri Orpo håller låg profil i Nato-frågan.

De är särskilt två passusar i Mörttinen och Nurmis bok som irriterat Niinistö. För det första påstår skribenterna att presidenten kraftigt försökt påverka arbetsmarknadsparterna att gå med på det sparpaket som regeringen Sipilä lade upp till i slutet av 2015. Mötet där presidenten träffade både LO och arbetsgivarnas ledning hölls hemligt. Den typen av frågor har presidenten ingenting att göra med, skriver Mörttinen och Nurmi. De inblandade parterna anser inte att presidenten överskridit någon gräns. Om avtalet inte hade ingåtts skulle regeringen eventuellt ha tvingats lämna in avsked.

Den andra frågan gäller energibolaget Fortums engagemang i det rysk-finska kärnkraftsbygget i Pyhäjoki. Enligt skribenterna gjorde Niinistö klart för Fortums ledning och regeringen att Finlands relationer till Ryssland för-

sämras om inte Fortum går in och säkrar projektet. Dessutom skulle Fortums miljardinvesteringar i Ryssland ha riskerats.

Mörttinen och Nurmis bok har kommit till som ett resultat av tiotals intervjuer med politiker och tjänstemän och inte minst noggranna arkivstudier. Den är ett nyttigt tillägg i diskussionen om presidentens maktbefogenheter och Sauli Niinistös presidentskap. Och presidentens bitska kritik av skribenterna bara ökar intresset.

Försvarsadvokat och länsman

Risto Uimonen är inte lika kritisk i sin bok och påpekar att Niinistö värnar om sin integritet samtidigt som han skickligt utnyttjar valda delar (till exempel boxern Lennu) för att skapa en positiv image. Niinistös sparsmakade stil tilltalar medborgarna och hans gåtfulla sätt att uttrycka sig för osökt tankarna till president Mauno Koivisto.

Uimonen framhåller att Niinistö inte kan göra annat än anpassa sig till presidentämbetets kringskurna maktbefogenheter eftersom han själv i egenskap av grundlagsutskottets ordförande i tiderna var med om att genomdriva reformen.

Den östra grannen är varje finländsk presidents stora utmaning. 1948-91 motsatte sig Sovjetunionen nästan alla Finlands försök att integreras västerut med början från medlemskapet i Nordiska rådet och FN. Handelsavtalet med EFTA var heller ingen självklarhet och Finland anslöt sig till Europarådet först 1989 strax före Ungern.

Efter EU-medlemskapet har relationen österut fått mindre uppmärksamhet i offentligheten, men även under Niinistös presidentperiod har Ryssland varit en problematisk granne, skriver Uimonen och räknar upp de återkommande kränkningarna av Finlands luftrum, ryska myndigheters inblandning i Finlands hantering av omhändertagande av vanskötta barn i finsk-ryska familjer, nätspionage, den plötsliga flyktingvågen av tredjelands medborgare från Ryssland till Finland i nordligaste Lappland hösten 2015 och de både förtäckta och direkta hoten gällande följderna av ett eventuellt finländskt Nato-medlemskap.

Uimonen påpekar att Niinistö hanterat frågorna med Ryssland utmärkt och väljer att karaktärisera honom som statens försvarsadvokat. Uimonen konstaterar också att Niinistö är bestämdare i sin gärning i förhållande till Ryssland jämfört med de flesta av föregångarna. Uimonen drar vissa paralleller till J.K. Paasikivi, president 1946-56.

När det gäller relationen till finländarna kunde någon frestas att kalla Niinistö för länsmannen som håller ordning i byn och medborgarna i herrans tukt och förmaning.

Henrik Wilén

Matti Mörttinen och Lauri Nurmi. *Sauli Niinistö – Mäntyniemen herra*. Förlaget Into, Helsingfors 2018.

Risto Uimonen. *Sauli Niinistö – tasvallan presidentti*. WSOY, Helsingfors 2018.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

ALFRED NOBEL – DYNAMITEN, ENSAMHETEN OCH PRISERNA

Få svenskar är så kända utomlands som *Alfred Nobel*. Det beror självfallet på Nobelpriset. När Nobel den 10 december 1896 dog, var han en av Europas rikaste personer. Förmögenheten hade han skapat själv genom sin uppfinning dynamiten och genom en skicklig förvaltning av den ständigt växande förmögenheten. Hundratals patent inom och utom landets gränser gav en mycket god avkastning. Många blev förvånade, andra besvikna när testamentet avslöjade hans planer för förmögenheten – att inrätta ett antal pris för landvinningar inom såväl naturvetenskap och medicin som litteratur. Mest förvåning väckte fredspriset som skulle delas ut av Stortinget i Norge. Vid tillfället var ju unionen starkt ifrågasatt av normmännen och många, bland annat kung Oscar II, uppfattade det som ett svek mot fosterlandet, Sverige.

Det är inte förvånande att intresset för Alfred Nobel varit stort. Ett flertal biografier finns redan. Fler lär vara på väg. Vad nytt kan tillföras? Är inte redan allting sagt?

Ingrid Carlberg har med bravur visat att så inte är fallet i denna biografi över Alfred Nobel och hans närmaste familj dvs. främst fadern Immanuel och bröderna Ludvig och Robert. Kvinnorna i familjekretsen ägnas begränsat intresse. Modern Andriette ges dock ett visst utrymme. Att syssla med olja, krut och dynamit var otvivelaktigt en manlig sysselsättning. Kvinnorna inom familjen får spela en undanskymd roll. Delvis beror detta på källäget. Kvinnornas verksamhet speglas inte i källmaterialet, något som Nobel själv hade svårt att acceptera. Den österrikiska författaren Bertha von Suttner, möjligen hans livs kärlek, var mycket aktiv inom den europeiska fredsrörelsen. Allt tyder på att hon inspirerade honom att inrätta fredspriset.

Men hur kunde det komma sig att en man som ägnade sitt liv åt att framställa sprängmedel för krigsbruk också kunde bli fredsaktivist? Något entydigt svar ges kanske inte, men Carlberg är tydlig när det gäller att framhålla det motsägelsefulla i Nobels karaktär. Hon framhåller Nobels tvivel när det gäller allmän nedrustning, vilket ju var von Suttners linje. Istället tycks han tro på tanken om skiljedomsförfarande, att konflikter mellan stater skulle avgöras i skiljedom. Denna linje blev som bekant konkretiserad genom ett par fredskongresser och inrättandet av skiljedomstolen i Haag. Nobel gav regelbundna bidrag till den växande fredsrörelsen. Sitt samvete fredade han även genom att framhålla dynamitens användning för fredliga ändamål såsom tunnel- och järnvägsbyggen.

Nobel förblev en ensam person. Hans bröder gifte sig och skaffade familj. Men han förblev ogift. Varför? I breven återges ofta längtan efter en familj. Att dö ensam endast med tjänare runt sig, tjänare som var betalda för att vara där, inte på grund av samhörighet och kärlek var ett scenario som plågade honom. Professor Bengt Jangfeldt, som uppenbarligen själv är i färd med att avsluta en biografi över Alfred Nobel, kom till tals i Svenska Dagbladet den 24 februari 2019. Han gör anspråk på att ha svaret. Han återoppar ett brev, skrivet på ryska, som enligt hans mening avslöjar att Nobel led av syfilis. Här har vi nyckeln till Alfreds Nobels personlighet, menar Jangfeldt. Vetskapen om den livshotande sjukdomen kom att prägla Nobels privatliv och karaktär. Nobels svårighet att knyta an till det motsatta könet, hans svårmod, hans vilja att gå upp i sitt arbete: allt talade för att hans liv i hög grad präglades av hotet om en för tidig död. Men kanske också hans relationer till kvinnor.

Nobel hade en lång och – minst sagt – turbulent relation med en österrikisk kvinna, Sofie Hess. Hon var 18 år yngre än Nobel. Han var 40 och hon 22 när de träffades. Han kom att erbjuda henne ett minst sagt luxuöst liv under tiden fram till sin död. Lyxhotell, fashionabla kurorter, exklusiv ekipering hörde till hennes anspråk som han med allt större motvilja fann sig i att betala. Brevväxlingen vittnar om ett komplicerat, mångtydigt förhållande, som knappast givit någon av dem lycka.

Fanns det ett samband mellan hur detta förhållande utvecklades och Nobels antagna syfilis?

Även Carlberg har läst brevet där Nobel vittnar om sin antagna syfilis. Hon kommer till en annan slutsats än Jangfeldt. Nobel är orolig över en ”ögonbula”. Han söker doktorn som talar om en könssjukdom, syfilis. Carlbergs slutsats är följande: ”Kanske var det en könssjukdom... Syfilis var en skamlig sjukdom... Den slutade dessutom ofta i för tidig död. Men sjukdomen är i så fall märkligt frånvarande de kommande decennierna, dyker inte upp vare sig som kända symtom eller hyschpsychfenomen” (s. 201).

Så vitt jag begriper har Carlberg gjort en riktig bedömning. På grundval av en utomordentligt omfattande materialgenomgång där korrespondensen med bröderna utgör en viktig beståndsdel drar hon slutsatsen att syfilis inte spelat någon roll för Nobels fortsatta liv.

Carlbergs arbete är imponerande. Det är en ”life and letter” biografi av högsta klass. Hon har dammsugit arkiven i Sverige och utomlands. Många gånger framgångsrikt. Hon har fått fram hittills okänt och – naturligtvis – oanvänt material. Genom markerade stycken infogar hon berättelser om forskningsarbetet och låter läsaren följa med henne i arkiven vilket ytterligare höjer läsvärdet. Att klaga över att boken blivit för stor vore orättvist och gnälligt. Visst kunde vissa partier kortas. Men på det hela taget känns läsningen spännande

och framställningen betydelsebärande. Språket är varierande och drivet. Men enstaka ordval är kanske inte alltid de bästa. Att framställa Bismarck som en ”spindoktor” (s. 274) klingar illa.

Till framställningens förtjänster hör Carlbergs förmåga att sätta in de enskilda personerna i ett större politiskt, ekonomiskt och socialt sammanhang. Även den vetenskapshistoriskt intresserade kan få sitt lystmäte.

Mycket talar för att Carlbergs biografi för lång tid framöver kommer att framstå som ett standardverk för den som vill lära känna Alfred Nobel.

Per Thullberg

Ingrid Carlberg. *NOBEL. Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans pris.* Norstedts, Stockholm 2019.

BIOGRAFI OG TRAGISK HISTORIE. OM REIULF STEEN

Hans Olav Lahlums biografi om *Reiulf Steen* (1933-2014) er en brutal bok om et brutalt liv i en brutal tid.

Den da rundt 100 år gamle partisekretær-legenden i Det norske Arbeiderparti, Haakon Lie, reagerte slik da forfatteren Hans Olav Lahlum fortalte ham om sine bokplaner: "En biografi om Reiulf Steen må jo bli en tragisk historie." Haakon Lie fikk rett. Lest som tragedie er historien om Reiulf Steen stor. Men den er heldigvis noe mer: Den speiler avgjørende år i norsk etterkrigshistorie, selvsagt først og sist slik den utspilte seg i arbeiderbevegelsen.

Dette er et felt Lahlum kjenner godt som historiker og biografiforfatter. Tidligere har Lahlum (født 1973) skrevet kritikerroste biografier om tidligere Ap-statsminister Oscar Torp og partiets legendariske og omstridte partisekretær Haakon Lie. I høst er det blitt kjent at Lahlum skal skrive biografi om Einar Gerhardsen. Men denne gang er det Reiulf Steen det dreier seg om.

Han var småkårgutten fra Hurum som bare 31 år gammel ble nestformann i Arbeiderpartiet. Med seg bar Reiulf Steen en rotfestet klassebevissthet og en politisk begavelse av de sjeldne. Tidlig pekte han seg ut til de høyeste politiske vervene - og han fikk dem alle.

Men Reiulf Steen hadde også tragedier med seg i bagasjen på reisen inn til sosialdemokratiets høyborg på Youngstorget. Krigsårene (han er født i 1933) i en sprengstoffabrikks naboskap avfødte en livslang angst i guttungen som bare syv år gammel ble vitne til at hans 41 år gamle far stupte død om i skiløypa. Storebroren tok over som forbilde, men han døde bare 29 år gammel i en aggressiv kreft.

På partikontoret havnet den unge Reiulf Steen i en utmattende maktkamp der storheter som Einar Gerhardsen, Haakon Lie og Trygve Bratteli spilte

hovedrollene. Skildringen av denne maktkampen viser politikk på sitt aller verste. Råere og mer brutal og intrigant er det ikke mulig å forestille seg livet på politikkers bakrom. Den tappet nok den unge Reiulf Steen for illusjoner. Samtidig som dette livet gjorde ham selv til en politiker som brukte de skitneste triks i maktkampen innad i partiet.

Historien er kjent fra før av de fleste som har fulgt med en stund i norsk politikk. Likevel gjør det inntrykk å lese om hvordan Reiulf Steen, som Arbeiderpartiets leder, systematisk lekket opplysninger om partiets dypeste hemmeligheter til utvalgte journalister. Og det på et vis som savner sidestykke.

På Jessheim utenfor Oslo satt en møbelhandler ved navn Arvid Engen. Via telefon fra sin venn Reiulf Steen tok han opp lekkasjene på bånd som igjen ble spilt for journalistene. Avisen VG spanderte til og med ny båndopptaker på møbelhandleren for å sikre kvaliteten.

På Youngstorget lette partitoppene i fortvilelse etter skjulte mikrofoner. Men den som sviktet i en ubegripelig illojalitet var selveste partilederen – Reiulf Steen.

Dette var en tid med en beinhard maktkamp i Arbeiderpartiet. Allerede da Trygve Bratteli i 1975 ble presset til å trekke seg som partileder viste dette seg. Reiulf Steen ble hans etterfølger, mens den parlamentariske lederen Odvar Nordli ble utpekt til statsminister da Bratteli på et senere tidspunkt trakk seg tilbake. Det gjorde han året etter. Uenigheten gjaldt politisk retning, eller i det minste politisk innretning, men også tvil rundt Reiulf Steens personlige egenskaper. Denne tvilen viste seg å ha sin berettigelse.

Gro Harlem Brundtland ble valgt til nestleder og et samarbeid som begynte så godt, endte i en maktkamp mellom de to. Mange i partiets toppsjikt så at Reiulf Steens personlige problemer – synliggjort i et overdrevent alkoholmisbruk – ikke lenger lot seg forene med lederskapet i Norges viktigste parti. Selv mente Reiulf Steen at han ble presset ut av en ambisiøs nestleder med en maktglede som gjorde henne farlig.

I sin bok "Maktkamp" fra 1989 skapte Reiulf Steen nytt liv i gamle rykter om at det skulle ha vært et seksuelt forhold mellom ham og Gro Harlem Brundtland. Han benektet at det var hans hensikt, men nektet å svare offentlig på om det var hold i ryktene. I et privat brev som gjengis i biografien avviser han at det hadde vært noe slikt, men en aldrende og syk Steen antyder to år før han døde i 2014 at det likevel hadde vært et forhold. Gro Harlem Brundtland benekter kategorisk at dette er sant, og Hans Olav Lahlum konkluderer med at det meste av det vi vet om dette tyder på at hun har rett. Med dette som konklusjon er det problematisk at biografen gjengir en sterkt svekket Steens påstand. Selvsagt må det skrives om rykteflommen, men det er ikke like selvsagt at like ferske som udokumenterbare påstander skal videreformidles. Spesielt ikke når forfatterens konklusjon er at han ikke tror på det Reiulf Steen sier.

Det er dimensjoner over Reiulf Steen som politiker, taler og skribent. Dessverre er det også mørke dimensjoner over hans svik. Mot sin kone Lis og de fire sønnene, mot alle som trodde på ham, og mot det partiet han var valgt til å lede. Hans Olav Lahlum er nådeløst direkte i sin biografi. Detaljert forteller han om Reiulf Steens utroskap mot kona Lis. Like detaljert er beskrivelsen av en toppolitiker som totalt mister kontrollen over sitt alkoholforbruk, og som møter drivende full til åpningen av Aps landsmøte.

Vi presenteres for flere av Reiulf Steens elskerinner både i og utenfor partiet. Dessuten får vi fortellingen om den da over 60 år gamle Chile-ambassadør Steen som gir en 30 år gammel ambassadesekretær "uønsket seksuell oppmerksomhet".

Det er brutalt ærlig, men også usedvanlig trist lesning.

Dette betyr slett ikke at Hans Olav Lahlum har skrevet en sensasjonsbok. Politikken er så absolutt nærværende. For selv om den tidligere Høyre-statsminister og norsk politikks grand old man, Kåre Willoch, siteres på at Reiulf Steen knapt "fikk utrettet noe av betydning i praktisk politikk", var han innad i Arbeiderpartiet viktig som strateg og fornyer. Han bommet i sin kamp for karakterfri skole, banknasjonalisering og i motstanden mot en avregulering som ville gjort hverdagen lettere for folk flest. Slik banet Steens Ap veien for 80-tallets høyrebølge.

Men han var før sin tid i miljøspørsmål og i å problematisere oljeutvinning. Han lå foran i viktige internasjonale spørsmål, ikke minst den vellykkede boikotten av Sør-Afrika, som Høyre var skeptisk til.

Og kanskje Reiulf Steens mest betydningsfulle rolle: Han var en av hovedarkitektene bak den vanskelige forsoningen av ja og nei-siden innad i Arbeiderpartiet etter EF (EU)-avstemningen i 1972. I dag er det umulig å forestille seg hvor bitter denne striden var i Norge. Ap lanserte slagordet "A-velger er ja-velger" og statsminister Trygve Bratteli varslet sin avgang hvis folkeflertallet stemte nei. Det gjorde som kjent nordmennene, og innad i sosialdemokratiet oppfattet mange det som illojalt å arbeide for nei-siden. Et nytt venstreparti – dagens SV – stilte til valg ved stortingsvalget i 1973 og oppnådde hele 16 representanter. Arbeiderpartiet sto i fare for å miste store deler av en ungdomsgenerasjon samt viktige deler av fagbevegelsen. Det er i denne uforsonlige situasjonen at Reiulf Steen spiller en historisk rolle som brobygger. Den kan knapt overvurderes, selv om den i dag ikke er så synlig.

Det er et biografisk storverk Hans Olav Lahlum har signert. Boken har en intensitet og nerve som speiler Reiulf Steens. Grundigheten og dokumentasjonen er forbilledlig. Det sørger ikke minst et noteapparat som fyller hele 125 sider for.

En epilog med tittelen "Mennesket og politikeren Reiulf Steen" er mindre vellykket. Her faller Lahlum for fristelsen til å sammenligne Reiulf Steens

skjebne med så ulike storheter som Olof Palme, Jens Otto Krag og Willy Brandt. Olof Palme fordi de begge var sylskarpe analytikere, glitrende polemikere og ekte internasjonister. Jens Otto Krag og Willy Brandt fordi begge var storheter som slåss med personlige problemer. Likevel nådde de helt til topps, ikke bare som partiledere, men også som ledere for sine nasjoner.

"Hva var det de hadde som han ikke hadde?" spør forfatteren seg selv uten å ha svaret på sitt eget spørsmål. Det er da også et like håpløst som overfladisk spørsmål. Spesielt når Hans Olav Lahlum har brukt de foregående 480 sidene i sitt vellykkede forsøk på å løse gåten Reiulf Steen.

Han går inn i norsk politisk historie som den tragiske storhet. Og tross nødvendige innvendinger: Hans Olav Lahlums biografi over ham er en bragd.

Harald Stanghelle

Hans Olav Lahlum. *Reiulf Steen. Historien, triumfene og tragediene*. Cappelen Damm, Oslo 2019.

ANDERS WIKLÖF – MURARGRABBen SOM BLEV MÅNGMILJONÄR

På Åland var han en superkändis, i Svenskfinland känd, liksom i vissa finanskretsar i Norden. Men senast efter utgivningen av *Staffan Bruuns* bok *Murarens son* har *Anders Wiklöf* stigit in i den finländska allmänhetens medvetande, via tv-soffor, bokmässor och recensioner av boken.

Intervjuer har också gjorts på löpande band. "Ålandskungen värnar om miljön: Folk trodde jag var galen som grundade miljöfond" (*Åbo Underrättelser* 7.9.2019), "Ålands kung Anders I – han har annorlunda åsikter för att vara en miljonär" (*Helsingin Sanomat* 7.9.2019), "Vildbasaren blev mångmiljonär och filantrop" (*Hufvudstadsbladet* 13.9.2019).

På sin utgivningsdag (11.9) sålde boken slut på en gång i Mariehamn och framgången har fortsatt. Anders Wiklöf är van vid framgång.

Han har gjort en klassresa som kanhända saknar motstycke i finländsk nutidshistoria. När han själv förklarar varför – vilket han gör i jag-form i "Murarens son" – är det några nyckelord som framträder: revanschhunger, tävlingsmentalitet och framfusighet.

Framfusighet är inte ett ord han använder, men han berättar till exempel om hur han ringer upp artister och högdjur inom politik och näringsliv utan att känna dem. I ett kapitel i slutet av boken beskriver han sitt team, en kvartett, på Wiklöf Holding – som i dag består av 32 bolag och 2018 hade en omsättning på över 340 miljoner euro – så här: arbetsfördelningen är den att jag gasar medan de andra tre bromsar.

Förutom att ha smak för framgång kan man också hävda att Wiklöf är en expert på att gasa.

Det var via sin firma Bilcenter och försäljningen av Mercedes-bilar som allting började. Gasar gör han också bokstavligen, i boken beskriver han hur många gånger han har betalat flera hundra tusen euro i böter på grund av fortkörning. Han beklagar sig inte, tycker dock att ett tak på 100 000 per bot kanske kunde räcka...

Att vara en framgångsrik bilhandlare på Åland med 30 000 invånare är ändå mikroskopiskt i jämförelse med den mångmiljonbusiness Wiklöf Holding bedriver i dag. Boken fyller en funktion i att förklara just detta, Wiklöf berättar gärna och synbarligen rätt öppet om sin resa.

Uptakten är revanschhungern på Ålandsbanken, där den unga Anders Wiklöf nekas lån för att starta sin bilaffär. Det är 1970, han är 24 år gammal.

”Jag må misslyckas med allt annat i livet, men på banken ska jag ta revansch” var tanken då. I dag är han största ägare i Ålandsbanken med ett aktieinnehav på 29,9 procent. Han vill inte äga mer, eftersom andra klausuler träder till om någon äger 30 procent eller mer.

Boken går kronologiskt fram, den börjar med barndomshemmets miljö med pappa muraren, den strävsamma mamman som är blind och storebror Lasse. Anders Wiklöf verkar på något sätt som en mix av dem alla, såsom de växer fram när han berättar om dem. Pappa är företagare, österbottning och mamman har ett mildt sinne och en okuvlig vilja, hon ger inte upp, låter inte synskadan begränsa. Storebror Lasse verkar ha varit en kompis, bror och den närmaste personen i Anders Wiklöfs liv, vid sidan av livslånga ungdomskärleken, frun Rita.

Uptakten i boken är en redogörelse för de otaliga hyss, mer och mindre allvarliga, som bröderna gör med kompisar. Såsom många andra senare i livet framgångsrika entreprenörer har Anders Wiklöf varit en busunge som barn, men en buse med gott hjärta och en stark familjeloyalitet, enligt sin egen beskrivning. Brödragemenskapen fortsatte i vuxen ålder, och ett provocerande uttalande av Lasse ska också ha varit det som gav startskottet till den i år 30-årsjubilerande Östersjöfonden.

När Wiklöf senare i boken redogör för Lasses plötsliga död, i en hjärtinfarkt i 63 års ålder, är det tydligt hur starkt bandet mellan bröderna alltid har varit. Lasse var en aktiv socialdemokrat med tongivande poster i den åländska politiken, och kontakter utanför öriket. Lasses namn har enligt Wiklöf också varit en av inkörsportharna när han själv har närmat sig personer som de före detta statsministrarna Göran Persson och Paavo Lipponen, eller president Martti Ahtisaari, som är Östersjöfondens beskyddare. Sommaren 2019 slog Wiklöf alla med häpnad, då hade han lyckats engagera Bill Clinton till den åländska sommarkvällen och miljöfondens jubileum.

Lasses död år 2008 påverkade Wiklöf också så att han ännu mer än tidigare tycks måna om sin hälsa. I avsnittet om Lasse och funderingarna kring den egna hälsan skymtar en för honom mer sällsynt sårbarhet fram. Betydligt oftare är det en tävlingsskalle med god näsa för affärer och gott självförtroende som framträder, vilket också känns logiskt med tanke på förvandlingen från arbetarson till multimiljonär. Han betonar flera gånger att han verkligen inte hade några pengar när han som ung bilhandlare blev kompis med Ålands crème de la crème, redarna över färjetrafiken.

Färjorna är en nyckel till att förstå hur framgången blivit möjlig, även om Anders Wiklöf inte blev redare. Wiklöf Holding står dock via sin dagligvaruhandel för all taxfreehandel, såväl lastfartyg som färjor för persontrafik är bolagets kunder.

För taxfreehandeln har Wiklöf Holding numera lager i Uleåborg, Raumo, Björneborg, Reso (utanför Åbo), Jordbro (utanför Stockholm) och i Tallinn.

Att han grundat en miljöfond, väljer att sätta pengar på värdefull konst som han aldrig tänker sälja, bjuder tusentals ålänningar på högklassiga gratiskonserter, sponsorerar kultur och idrott, förklarar han med att det för honom är en självklarhet att alla ålänningar ska få ta del av framgången – som kunder i hans affärer bidrar de till framgången.

"Murarens son" är alltså skriven i jag-form. Metoden fungerar, men någon Zlatan-berättare är det här inte och Staffan Bruun är inte någon David Lagercrantz. Det blir lite väl pratigt allt emellanåt, berättelsen böljar och blir ojämn. Motfrågor saknas och passionen för konst, liksom miljöintresset, blir ytligt förklarade. Dem kunde man gärna ha läst mer om.

Men tar man boken för vad den är, och betraktar den som läsupplevelse nästan som en oredigerad ljudbok, har den ändå en funktion. Den besvarar nämligen många människors nyfikenhet. Murarsonens berättelse visar också att Anders Wiklöf blev rikare än han någonsin kunnat drömma om, men att det värsta han vet är giriga kapitalister.

Anja Kuusisto

Staffan Bruun. *Murarens son*. Schildts & Söderströms, Helsingfors 2019.

STYRKA OCH UTSATTHET HAND I HAND

Kommunals Annelie Nordström minns

Annelie Nordström, född 1956, är känd som fackförbundet Kommunals ordförande 2010-2016. Hon avgick efter en uppmärksammad skandal. I denna högst personliga bok får läsaren hennes bild av det dramatiska skeendet då bomben briserade i januari 2016 och Annelie Nordström gjorde en total pudel. ”Från djupet av mitt hjärta, förlåt mig, förlåt oss”, sa hon på den presskonferens där avgången aviserades.

Författarens självutlämnande sida kommer här till uttryck, liksom när hon berättar om uppväxten i Halmstad, den missbrukande brodern, faderns alkoholberoende och våld samt mamma Anniki-Paulas finska strävsamhet. Moderns egenskaper tycks ha hållit ihop hemmet, liksom böckerna. Läsandet var viktigt i hemmet.

Författaren konstaterar: ”Precis som mor läste min far massor av böcker. /.../ Det skulle gärna vara burleska historier. Han skrattade högt åt Woodhouses berättelser, Ehrenmarks årskrönikor, Fritiof Nilsson Piraten och Tom Sharpes.”

Läsare som är i 60-plusåldern kan säkert identifiera sig med glimtar från uppväxten som Annelie Nordström frikostigt delar med sig av. I källaren på Odalvägen i Halmstad där hon växte upp bildade barnen en liten klubb. Svensktoppen ljöd ur en transistorradio, man hade ställt dit en fåtölj, en matta, några trälådor som bord och satt upp affischer på idolerna: Sven Ingvars, det danska bandet Lollipops och Hootenanny Singers...

Sådana interiörer får läsaren att le, men sedan smyger sig allvarligare inslag in i handlingen, vilka tidigare nämnts. Även Annelie präglas av utsattheten i hemmet men lyckas hantera den. Hon får övernatta hos kompisar när det krisar hemma. Som läsande ungdom lyckas hon bra med studierna. Hon utbildar sig så småningom till barnskötare.

Genom olika relationer och jobb hamnar Annelie Nordström i Norrland där hon tillbringar många år och blir politiskt aktiv på både kommunal- och landstingsnivå. En period hinner hon dessförinnan arbeta i Utbildningsdepartementet, som politisk sakkunnig hos statsrådet Bengt Göransson. Hon kallar den tidigare kulturministern för en av sina ”främsta favoriter i politiken”.

Norrlandslivet kommer att omfatta både älgjakt, lantliv med egna grisar och deltagande i bygemenskap. Annelie arbetar som kommunsekreterare i Dorotea och senare personalsekreterare. Hon är med och startar föräldrakooperativt dagis och söker bygdemedel. Hon blir något av en landsbygdskämpe.

Efter flera relationer, uppbrott och fackligt engagemang, kröns karriären när hon väljs till förbundsordförande i Kommunal. Hon är då bosatt i Stockholm. Resten är historia.

Den 13 januari inledde *Aftonbladet* sin granskning av fackförbundet Kommunal som har mer än 500 000 medlemmar. Tidningen ville påvisa att Kommunal spekulerat bort 320 miljoner kronor på krog- och konferensverksamhet. Lyxresor och sexshower skulle ha förekommit. Och så utrikesminister Margot Wallströms hyreskontrakt, en misstänkt muta.

Annelie Nordström hade träffat Margot Wallström i Prideparaden varpå den senare bjöd ut Kommunalordföranden för att dryfta lägenhetsaffärer. ”Jag erbjöd mig att förmedla den formella kontakten”, minns Nordström.

Riksenheten mot korruption lade ned sin mututredning då det inte gick att bevisa att utrikesministern fått lägenheten på grund av sin statsrådspost.

Ministern frias men Annelie Nordström får leva med anklagelserna och ett hänsynslöst pressuppbåd. Hon beskriver hur de hänger på dörren, försöker genskjuta henne när hon går till kontoret. Sonen utsätts för attacker och så småningom kommer mordhoten.

När det gäller övriga oegentligheter erkänner Annelie Nordström att hon som förbundsordförande hade det yttersta ansvaret och borde haft bättre koll. Men samtidigt anser hon att många andra är medansvariga och att hon inte informerats i alla detaljer. Fler borde ha tagit på sig sin del av skulden, tycker hon.

Författaren – numera engagerad i Feministiskt initiativ – gör i boken upp med den manliga dominansen i fackföreningsrörelsen. ”Kommunals kvinnor hördes aldrig, trots att vi verkligen försökte”, minns Annelie Nordström. När hon som ung var fackligt aktiv var kursverksamheten intensiv. Man lärde sig om arbetsmarknadslagar, förhandlingsteknik och kollektivavtal. Men inte bara det. ”Jag lärde mig också hur äldre män med makt tillskansar sig unga kvinnors gunst på både det ena och det andra sättet.”

Boken rekommenderas varmt för samhällsintresserade läsare. Berättelsen är inte kronologisk utan rör sig mellan barndomsåren och tiden i karriären. Arbetskamrater och kvinnlig gemenskap hyllas. Inblickar ges i privata, offentliga, fackliga och politiska miljöer. Författaren drar gärna slutsatser, läsaren kan instämma eller dra sina egna.

Bo Högländer

Annelie Nordström. *Min trädgård är full av skärvor*. Leopard förlag, Stockholm 2018.

*TAGE ERLANDER OCH CLEMENT ATTLEE
OCH EN SMULA CHURCILL*

Clement Attlee är rätt känd i den brittiska 1900-talshistorien som premiärminister 1945–1951 och mångårig Labourledare. Genom Storbritanniens historiska roll och det engelska språkets dominans blev också det brittiska Labourpartiet uppmärksammat och viktigt för Norden, inte minst av de svenska socialdemokraterna.

För ett par år sedan gav den engelske historikern John Bew ut en biografi över Attlee.¹ Bew beundrar Attlee, men denne är inte alldeles lätt att karaktärisera. Den bästa vägen dit tycks vara den brevväxling Attlee hade med sin bror Tom under alla år.

När jag läste boken var det fascinerande att se likheterna mellan Attlee och Tage Erlander. Deras sociala ursprung var inte i arbetarklassen. Deras partiledarkarriärer kom som en sorts kompromisser mellan karismatiska och kraftfulla ledare som tog ut varandra internt. Båda var intellektuella men också redo för krig. Båda var intensiva bokläsare. Båda var i djupet av sig själva demokrater. Båda har fått höga betyg i eftervärlden, liksom båda var omstridda, som man är i en parlamentarisk demokrati när man gör stora reformer i samhället.

De träffades en del efter 1945 i ungefär tio år; i början var då båda också premiär/statsministrar. Men vad gjorde de när de sågs?

Bew har egentligen inte mycket att komma med. Våra nordiska länder och deras politik är inte mycket med. Med ett undantag. Det är en konferens 1954 i Skåne med flera av de dåtida socialdemokratiska ledarna i Västeuropa. Bew skildrar det så här:

Efter Labours partikonferens i september 1954 reste Attlee till Danmark för en konferens med de ”moderata” nordiska partiledarna, som Attlee kände att han hade mer gemensamt med än den tyske Erich Ollenhauer, som varit talare kring frågan om västtysk militär upprustning eller ej. Han träffar nu Tage Erlander och det finns flera fina bilder från det. Och Attlee beundrade sin motpart för vad han skapat ”perhaps the most remarkable example of the successful development of Socialism through constitutional means.”²

Alldeles klart är det inte vilken konferens Bew refererar. I Danmark? När då?

Men Erlander låter sig följas när det gäller Attlee flera år dessförinnan.

Svenske ambassadören i London Gunnar Hägglöf beskriver 1950 (efter Koreakrigets utbrott) Attlee som den brittiska regeringens ledande kraft. Erlander skulle snart möta honom och oroade sig för sin bristfälliga engelska. ”Jag gav mig iväg i känslan av en förestående korsfästelse.” Ett samtal mellan honom och Attlee blev en prövning. ”En oerhört ansträngande lunch. Han säger nästan ingenting...” Och Erlander gör kritiska reflexioner kring Labours inre liv. Till historien hör också att Erlander nu träffade Attlees mångåriga konkurrent Herbert Morrison – och fann att de trivdes ihop.³

1952 kommer Attlee till Sverige på den socialdemokratiska partikongressen. Senare möttes de igen på Socialistinternationalens kongress i Milano. Tysklands delning med anslutning till Atlantpakten eller återförening och neutralisering stod i centrum. Engelskan för Erlander gick bättre att tala... men att uppfatta Attlee...som sade så lite...och höll hann på att avgå? Erlander var inte imponerad av Attlee.⁴

I Erlanders dagbok från 1954 är det ett socialdemokratiskt partiledarmöte i Röstånga och Malmö, och som äger rum 8-9 juni. Erlander ger det betydande utrymme i sin dagbok. Det är igen Tysklands framtid som är på dagordningen (nu i ett annorlunda internationellt klimat efter Stalins död 1953).

Ollenhauer talar för en negativ hållning till en gemensam västeuropeisk försvarsmakt. "Hans försvar för de tyska socialdemokraternas ställningstagande till Europaarmén var haltande och bedrövligt under överläggningen med Attlee... Attlee däremot rena motsatsen. Klar intill skarpsinne. Han hade tydligen räknat med hårt motstånd. Efter överläggningen var han glad och upprymd som en speleman. Han måste ha märkt hur han imponerade." Skriver Erlander, även om Attlee kunde se risker med amerikansk dominans överallt.

Slutet på denna splittring mellan de västeuropeiska arbetarpartierna konstaterar Erlander senare så här på Labours årskonferens i oktober 1954: "Det är helt enkelt fantastiskt. Halva Labour party och hela den tyska socialdemokratin betyder ingenting för den brittiska partiledningen."

Men kontakten Erlander – Attlee fick en ny dimension. Paret Attlee bjöd Erlander, Olof Palme och Adolf Schärf, senare Österrikes president, på lunch. "Attlees var högst förtjusande. Mycket mera möjliga att tala till än vid motsvarande lunch i Margate (1950). Attlee visade sig vara minst lika starkt historiskt intresserad och vi diskuterade med iver Edward II:s eventuella förtjänster."

Kanske talade de om den åter sittande premiärministern Winston Churchill?

Tage Erlander hade dagen innan fått en inbjudan till honom två dagar senare. Attlee hade ju lång erfarenhet av Churchill som en nästan ständig kritiker i underhuset. Men Attlee var en av dem som fått Labour att stödja honom som ny premiärmister de kritiska dagarna i maj 1940 och sedan var Attlee hans vice PM hela kriget i Europa.

Och de kom att förenas i en ganska lika syn på Winston Churchill. De gilade honom.⁵

Björn von Sydow

Noter

1. Bew, John. *Citizen Clem. A Biography of Attlee*. riverrun 2016, s 22 f f.
  2. Bew a a, s 524-525.
  3. Erlander, Tage *Dagböcker 1950–51*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds Förlag 2001, s 140-45.
  4. Erlander, Tage. *Dagböcker 1952*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds Förlag 2002, s 78, 95, 98-103, 184-186.
  5. Erlander, Tage. *Dagböcker 1954*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds Förlag 2004, s 77, 85-88, 130-132.
- Harrison; Dick, *Jag har ingen vilja till makt. Biografi över Tage Erlander*. Ordfront Stockholm 2018, s 425–428. Bew a a, f ex s 252, 255, 445.

ANDREAS M. FERAGEN – SKOLEMESTERNES KONGE

Hvem husker ikke enkeltlærere og episoder som har gjort uutslettelig inntrykk på en fra sin egen skolegang – den gangen læreren ga deg ros for et godt stykke arbeid, den gangen læreren ba deg svare på et spørsmål du ikke kunne svaret på, men burde ha visst, den gangen du forstod at noe du hadde lært hjemme, også var viktig på skolen – eller den læreren som så akkurat deg da du trengte det mest, og viste deg veien inn til en kunnskap du ikke visste at du trengte eller ønsket deg ennå?

Skoletida er viktig for enkeltindividet på så mange måter. En god skolegang, og en god skole, kan inngi selvtillit og god selvfølelse, muligheter for et godt arbeidsliv, og sosialisering inn i et verdifullt fellesskap. Skolegangen har – historisk sett – alltid hatt som mål å ruste barn og unge til å møte og mestre livets ulike oppgaver og utfordringer, og kvalifisere for deltakelse i samfunnet på ulike områder. Derfor er læreryrket ekstremt betydningsfullt. Skolen og skolesystemet slik vi kjenner det fra vår egen tid, er resultatet av arbeidet en rekke enkeltindivider har lagt ned i å bidra til å utvikle skolen som samfunnsinstitusjon. Noen ganger fortjener mennesker som har vært spesielt betydningsfulle for utviklingen, å bli minnet og løftet frem.

Ett av byggene ved Universitetet i Agder i Kristiansand, Norge, bærer navnet «Andreas Feragens hus». Mange vet imidlertid lite om mannen bygget har fått navn etter. Hvem var Andreas Feragen? Han var «Skolemesternes konge» – den skolelæreren som uten tvil ble ansett som det største forbildet og den ledende autoriteten for Norges lærere i hele siste halvdel av 1800-tallet, og som må ses på som en av de viktigste lærerskikkelsene overhodet i norsk utdanningshistorie. Ved utgivelsen av biografien *Skolemesternes konge. Andreas M. Feragen*, gir *Ernst Håkon Jahr* oss et solid innblikk i Feragens liv og virke – og samtidig gir biografien oss et utmerket utgangspunkt for også å kaste historisk lys over flere av dagens debatter som handler om skolen som bærende samfunnsinstitusjon. I biografien får vi inngående kjennskap til Feragens liv og det samfunnet han levde i, men fremfor noe er det nettopp hans betydning for utviklingen av skolen som samfunnsinstitusjon – og hans betydning for kommende lærergenerasjoner og elever – som løftes frem. For i norsk skolehistorie er han blant de aller fremste. Hva gjorde akkurat Andreas Feragen så betydningsfull?

Andreas Martinus Feragen ble født inn i en fattig arbeiderklassefamilie i Trondheim 21. juli 1818, og det var ikke på noen måte gitt at Andreas Feragen skulle bli en landskjent og respektert skolelærer gjennom en klassereise av de sjeldne. Men Feragen var noe særegent – han innehadde kombinasjonen av «et godt hode» og utpreget gode sosiale ferdigheter, noe som skulle komme til å få uendelig stor betydning for mange generasjoner elever og lærere. Da han

døde 16. mai 1912 hadde han virket som lærer i nesten 70 år, vært kirkesanger i 66 år og publisert pedagogiske arbeider i over 50 år – et imponerende langt og innholdsrikt yrkesliv. Og det blir ikke mindre imponerende når vi ser hva han helt konkret rakk å utrette på disse årene.

Både når det gjaldt skolens innhold og skolens form var Andreas Feragen en pioner: Han var en pioner i utviklinga fra allmueskole til folkeskole, og i innsatsen med å utvikle seminarets (lærerutdanningens) praktisk-pedagogiske øvingstilbud. Han var en av de første som organiserte lærere i egne foreninger. Han fremhevet at samarbeid mellom skole og hjem var en forutsetning for å lykkes med opplæring, oppdragelse og danning. Han var avvisende til bruk av karakterer, «en meget elendig Drivfjær», og fremhevet istedenfor «almindeelig Dom om Barnets Flid, Fremgang og Forhold» som den nødvendige drivkraften i barnets utvikling (Jahr 2018, s. 153). Han argumenterte mot bruk av korporlig straff i skolen. Han ønsket levende og muntlig formidling av kunnskapsfagene, og var tidlig ute i sin skole med kunnskapsfagene historie, naturkunnskap og geografi. Han etablerte også landets første skolebibliotek for elever, arbeidet for håndarbeids- og sløydefaget i skolen, innførte hagekunnskap i skolen og presenterte et moderne opplegg for den første lese- og skriveopplæringa. Blant lærebøkene Feragen ga ut, var det lærebøkene i regning, særlig «Opgaver og korte Vink» og «Regne-ABC» (begge 1856), som ble mest kjent og utbredt. Det grunnleggende hovedspørsmålet var alltid hva som skulle til for «den gode skolen» – i dette fremhevet Feragen at realisme var nødvendig; at arbeidet i skolen måtte være relatert til en virkelighet elevene kunne gjenkjenne fra egne liv, og dette gjenspeiles også i lærebøkene han skrev. Feragen har blitt kreditert for å være den første lærebokforfatter i regning i Norge til å bruke den såkalte induktive metoden – istedenfor teoretiske forklaringer, skulle barna ledes frem til egen oppdagelse og forståelse gjennom praktiske demonstrasjoner.

Ernst Håkon Jahr har skrevet en omfangsrik og dyptpløyende biografi om Andreas M. Feragen, der Feragen og menneskene omkring han trer frem gjennom nære skildringer og skifte i perspektiver. Landskaper trer frem, småepisoder knyttes til historiske hendelser og perioder, liv og levemåter blir tegnet opp – og, ikke minst; relasjoner mellom mennesker vektlegges. Fremdeles er mange av sakene Feragen var opptatt av, høyst aktuelle – i alle de skandinaviske landene: Fortsatt drøftes skole-hjem-samarbeid som grunnlag for den gode skolen, fremdeles diskuteres hvorvidt lekser og karakterer er læringsfremmende eller ikke, det er gjentakende debatter som handler om de teoretiske fagenes posisjon sammenlignet med de mer praktiske fagene – og til tross for moderne ideer og tanker om barns medvirkning og barns livsverden, synes det fremdeles å være nødvendig å minne om at barnets perspektiver og muligheter for vekst og trivsel må være grunnleggende for alt arbeid i skolen.

Andreas Martinus Feragen var skolemesternes konge, og vektla betydningen av både praksis og teori som gjensidig avhengige størrelser i læringjeringen:

Teori og praksis i lærerutdanning og læringjering har alltid vært som to søsken som alltid slåss, men som likevel er gjensidig avhengig av hverandre. Hos Feragen går de opp i en høyere enhet. Dét var det som løfta han opp over alle andre samtidige lærere. Det var det som gjorde han til skolemesternes konge.

(Jahr, 2018, s. 343)

Men Feragen var ikke bare skolemesternes konge – fremfor noe var han kanskje elevenes konge. Han understreket at barnepsykologiske kunnskaper er helt avgjørende for en lærers virke – hvordan barn tenker og føler –, og at et barns unike personlighet alltid må tillegges vekt ved utøvelse av læringjeringen. Han mente at det å forstå barnesinnet er selve forutsetningen for å lykkes som lærer, og fremhevet betydningen av å ta hensyn til barnas forskjellighet i utøvelsen av læringjeringen:

[...] thi det er netop Forskjelligheden i Sindelag, Livsopfatning, Evner og Anlæg, som gjør, at enhver kan finde sin Plads i Menneskelivet og tage sin Del i det heles Udvikling. Dersom alle tænkte, følte og attraaede aldeles ens, vilde der ganske vist blive bedrøvelig Stilstand eller ialfald en meget træg og ensidig Fremgang.

(Feragen 1875, s. 97,
Jahr 2018, s. 212)

I en tid som vår, hvor offentlig sektor, inkludert skolesektoren, er preget av den markedsorienterte styringsformen New Public Management, der mål- og resultatstyringen synes å føre til stadig mer standardisert måling og vurdering av elevers skoleprestasjoner, virker Feragens ord forunderlig moderne og aktuelle. Når Feragen vektlegger som viktig å hjelpe barnet i utvikling av fantasi, tankeevne, dømmekraft og beslutningsevne, og viser til at lærings-situasjonene til barna må ha deres livsverden som utgangspunkt, er det nesten så en kunne fristes til å be alle politikere som foretar beslutninger som omhandler skole, om å lese biografien om Feragen. Å være lærer handler om noe annet enn å måle elevenes prestasjoner:

Å være lærer er et kall, understreker Feragen. Den som ikke kjenner det som et kall, må tenke seg om både vel og lenge før han eller hun velger læreryrket. Det krever kjærlighet, offervilje, tålmodighet og utholdenhet.

(Jahr 2018, s. 220)

Gro-Renée Rambø

Ernst Håkon Jahr. *Skolemesternes konge. Andreas M. Feragen*. Novus forlag, Oslo 2018.

STATSMAN LYFTS FRAM UT GLÖMSKAN I FINLAND

Om Väinö Tanner

En av Finlands kraftfullaste och hederligaste statsmän på 1900-talet upplever sedan något år tillbaka en renässans. Dr h.c. *Väinö Tanner* (1881-1966) var en klippa i den unga republiken Finland. Han var långa tider närmast outhärlig i ledningen för det socialdemokratiska partiet. Allt sedan inbördeskriget var han en nagel i Kremles öga, men en allt svårare nöt att knäcka. Det behövdes en Urho Kekkonen för att torpedera och avbryta en för Moskva allt förhatligare gärning.

Om detta liv i fosterlandets och arbetarrörelsens tjänst har TV-journalisten, forskaren och författaren *Lasse Lehtinen* skrivit en veritabel Ehrenrettung på närmare niohundra sidor, *Tanner, itsenäisen Suomen mies* (Tanner, det självständiga Finlands man).

Även i övrigt har Tanners historiska gärning omvärderats. President Mauno Koivisto har betecknat hans gestalt med följande ”fundering”, hans eget betecknande uttryck för den filosofiskt lagda bankmannens sätt att tänka: ”Om Väinö Tanner fortfarande skulle befinna sig i vår skara, hade han väldigt lite att förklara om sin verksamhet. Man kan säga att hans resa hade mycket få kringelikrokar. Jag är storligen frestad att påstå, att han utförde sådana (slingerbultar) betydligt mindre än andra”. Den dominerande gestalten i socialdemokratiska partiets 1900-talshistoria vid sidan av Tanner är rörelsens mest framgångsrika presidentkandidat och trefaldiga statsminister Karl-August Fagerholm. När Fagerholm trädde in på trettioalets politiska arena var hans förhållande till Tanner gott. Båda månade om de mindre bemedlades lott i samhället, båda bekände sig villkorslöst till demokrati och rättssamhälle, båda hade en i grunden realistisk ekonomisk syn, mera Tanner som ytterst framgångsrik ko-operatör, i mindre mån Fagerholm som var obildad på området.

Efter kriget gick de två radikalt skilda vägar. Fagerholm vinglade till ett tag i förhållande till ett samarbete med kommunisterna. Tanner intog konsekvent en non possumus attityd. Men Fagerholm beskriver i sina memoarer på ett talande sätt Väinö Tanners ställning i det socialdemokratiska partifolkets medvetande. Oberoende av sin aktuella ställning dominerade Tanner sin riksdagsgrupps sammanträden och politiska beslut. Hans inflytande förblev starkt och obestridligt. Fagerholm gör det klart i sina memoarer – Talmannens röst – att också han förstod att uppskatta och rentav ära Tanner, så fantasilös träbock denne än kunde vara.

Väinö Tanner föddes i en järnvägsfamilj. Till 14 års ålder hette han Thomasson. Fadern var bromskar vid statsjärnvägarna i Helsingfors och uppehållet var knappt. Den unge Väinö var byggjobbare och sedermera förbättrade han sina vitsord vid sidan av jobbet. Han förkovrade sina gymnasiekunskaper särskilt i språk och matematik och blev till slut klassens primus,

kanske mera på grund av ihärdigt arbete än spontan begåvning. Sin ungdom berättar han om i en numera klassisk skildring ”Jag såg Helsingfors växa upp”. Huvudstaden gjorde då en resa från lantlig och lätt snuskig idyll till ett urbant samhälle. I början hade familjen mjölkbeting från omgivande gårdar, därefter kommunalt vatten och ännu senare sanitation.

När bodknodden Väinö sökte vidare vyer hamnade han i en blomstrande affärskultur i Tyskland, konsumenternas andelsrörelse. Där blev han socialist och en anhängare till Karl Kautskys teorier om en häftig, men inte revolutionär socialism. Väl hemma igen blev han så småningom ledare för den framgångsrika konsumentko-operationen Elanto i Helsingfors. Ordet betyder ungefär ”födkrok” och i hemorten spreds ordspråket ”breder ut sig som Elanto”. Tanner förblev Elanto trogen senast som VD från 1915 till 1946. Därefter innehade han ännu förtroendeuppdrag, Elanto var det sista han ville lämna, över åttio år gammal. Han blev förmögen och godsägare och en föregångare inom skogsskötsel. Elanto samlade en sådan fastighetsmassa att dess representantskap i årtal kunde lappa förluster med försäljning av butiksfastigheter.

Tanner valdes till riksdagsman 1907 och förblev därefter i stormens öga fram till 1962 då han avböjde återval. Han hörde till de moderata socialdemokraterna som senator och senare finansansvarig 1917. Han motsatte sig de rödas uppror 1918 och kunde återinträda i parlamentet 1919. Socialdemokraternas minoritetsregering år 1926 var en stor seger för de måttfulla socialdemokraterna. Deras minoritetsregering stöddes i nästan ett år av borgerliga Svenska Folkpartiet. Den uppblussande språkstriden gjorde det omöjligt att SFP skulle ha sökt stöd hos något av de mer eller mindre finskrabiata borgerliga partierna.

Under president Lauri Kristian Relanders sjukuppehåll måste statsministern Väinö Tanner träda till. I egenskap av försvarets överbefälhavare tvingades han som tf. president ta emot skyddskårens parad i maj 1926 och fick mycket kritik från radikalt socialdemokratiskt håll för att inte tala om från kommunisterna.

I de sovjetiska salongerna gick det sämre. Fredsförhandlingarna i Dorpat 1920 gick inte så snabbt som delegaten Tanner hade önskat. Som utrikesminister 1939 reste han tillsammans med sändebudet J.K. Paasikivi till Moskva inför vinterkriget, men lyckades reta upp Stalin med en klumpig replik på ryska om att han minsann var en mensjevik, inte bolsjevik.

När fortsättningskriget bröt ut sommaren 1941 lyckades Väinö Tanner som finansminister engagera socialdemokraterna i Jukka Rangells regering som sökte revansch för vinterkrigets förluster. Efter Sovjetunionens första antydan om en separatfred med ytterst hårda villkor – kapitulation! – år 1943 lyckades han hålla kvar SDP i regeringen. I Moskva ansåg man detta ytterst belastande, ryssarna hade emot sig ett arbetarparti som fortsatte att strida på

Nazi-Tysklands sida. I Helsingfors kunde man kanske inte, förblindad av de egna förlusterna, se hur Rodina förblödde tusenfalt mera.

Ju längre Lehtinen för oss, desto mera blir hans biografi över Väinö Tanner en besk uppgörelse med Kekkonens fögderi och hans växande underkastelse inför Kremles önskemål. Urho blir trollkarlens lärjunge.

Efter krigen krävde president Juho Kusti Paasikivi, att nya ansikten skulle väljas in i riksdagen. Som justitieminister skötte Kekkonen om att de förbrukade politikerna sköts åt sidan.

Ett drygt halvdussin åtalades i en rättegång vars juridiska grund förblev ohållbar. Den byggde på en kriminalisering av sådan politisk verksamhet, som ansågs vara laglig och endast med en lagstiftning i efterskott lyckades Kekkonen få till stånd både åtal och process. Han har senare erkänt att många borgerliga väljare och nyckelpolitiker kom att hysa ett livslångt hat mot honom av denna anledning. Väinö Tanner hörde till de åtalade och han dömdes till ett flerårigt fängelsestraff. Typiskt nog tillskrivs fången Tanner en stursk replik: "Inför Stalin böjer jag mig aldrig".

I det allmänna medvetandet framstod fångarna i en specialavdelning av fängelset på Skatudden i Helsingfors som martyrer och fosterlandets hjältar.

När larmet lagt sig kunde Tanner väljas in i riksdagen för ytterligare en tioårs period. Åren fram till 1963 då Rafael Paasio valdes till socialdemokraternas ordförande var svåra för rörelsen. SDP sprack 1957 och oppositionen bildade Arbetarnas och småbrukarnas socialdemokratiska förbund.

Urho Kekkonen lät sin småsinthet spela ännu vid Väinö Tanners bår. Regeringen hade beslutat om begravning på statens bekostnad – en sällsynt hedersbetygelse i Finland – men presidenten kom aldrig till jordfästningen. Han sände i stället sin yngsta adjutant med en krans, en sista hälsning från statschefen som då var omvald 1962 med en förkrossande majoritet i skuggan av en hotfull not från Sovjetunionens regering.

Lasse Lehtinen har med järnflit gått igenom allt material han kunnat hitta och som belyser Väinö Tanners gärning och hans tid.

Trots ett ymnighetshorn av detaljer har dr Lehtinen haft det svårt att forma en hållbar syntes av Tanners liv. Han betecknar sig själv som högsocialdemokrat, vilket gör att han konsekvent iakttar en kritisk distans till Kekkonen, som han anser bedrev en salamtaktik, känd från Ungernkrisen, för att splittra partifältet och sedan behärska det.

Ralf Friberg

Lasse Lehtinen. *Tanner, itsenäisen Suomen mies*. Otava, Helsingfors 2017.

PLATTFORMEN LÄSVÄSKAN ENGAGERAR BARN OCH UNGDOMAR I SVENSKFINLAND

Har du läsefeber ska du packa Läsväskan med ett spännande innehåll, dela dina läsupplevelser med andra och din läskassa växer.

Så kan det låta i en skolklass där Google-plattformen *Läsväskan* används.

Bakgrunden är en tusendollarsfråga som sysselsätter pedagoger och föräldrar på många håll: Hur uppmuntra barns och ungas intresse för läsning? I småstaden Pargas i sydvästra Finland tog en grupp engagerade pedagoger och dataproffs frågan vidare, de kläckte idéer tillsammans och skapade för två år sedan embryot till den digitala plattformen Läsväskan som nu etableras runtom i Svenskfinland och som också hunnit etablera kontakt med Gripsholmsskolan i Mariefred i Sverige.

I Svenskfinland har 34 skolor redan visat intresse för Läsväskan som under två år använts i skolorna i Pargas. Gruppen bakom Läsväskan har fått finansiering av Svenska Kulturfonden och Lisi Wahls stiftelse för att sprida Läsväskan som arbetsmetod.

Lotta Dammert är lektor i modersmål för årskurserna 7–9 i den svenskspråkiga Sarlinska skolan i Pargas och en eldsjäl bakom Läsväskan. I den skola hon jobbar finns cirka 300 elever i åldern 13–15 år.

– Ungdomarna lever i ett snabbt tempo i dag och de vill ha snabb belöning på det de gör. Men läsningen är en långsam process och en långsam hobby, och den blir inte rolig om man inte har ett flyt, säger Dammert.

Att modersmålet och läsningen dessutom är en avgörande nyckel för inläringen i alla andra skolämnen är något hon och andra pedagoger poängterat länge – men tonåringarna resonerar inte nödvändigtvis lika.

– Jag var också bekymrad som förälder, även om de egna barnen inte ännu var i skolåldern. Jag ville inte att barnens läskompetens ska vara så låg att de inte förstår vad de läser, såsom jag som lärare kunde märka att fallet var med en del elever.

– Om man inte har läst tillräckligt som yngre har man inte övat upp sin läsförmåga, och det är svårt att ta till sig texter, analysera och diskutera dem. Du behöver en bas för att nå den textkompetens som skolans läroämnen förutsätter, samtidigt som trycket på skolorna ökar, det är så mycket som ska inmatas i dagens barn och unga.

Det här var problembilden, då Dammert och ett litet team samlades i Pargas. De andra är en klasslärare, en it-stödperson, en it-pedagog och en bibliotekarie.

– Att det som sporrar eleverna ska vara en digital värld var klart för oss från början, och vi var fem personer som utvecklade idén till Läsväskan. Den är en digital produkt med syfte att stödja läsning på grundskolenivå.

I ett senare skede utökades teamet med en jurist, då diverse avtal och GDPR krävde sitt.

– I dagsläget är det frågan om en Google-sajt vilket ställer kravet på skolorna om att de är uppkopplade mot en viss miljö. Men vi har sökt finansiering för vidareutveckling och tanken är att det under våren 2020 eller kanske i augusti 2020 ska finnas en Läsväska också för andra miljöer.

– Att läsa är som att resa, det ger nya upplevelser och erfarenheter. I plattformen Läsväskan är eleven läsenär, som ger och får lästips, det finns hållplatser med uppgifter och en läsebyrå, det vill säga biblioteket. När du läser samlar du poäng i din läskassa och belönas.

När Läsväskan togs i bruk i Pargas hösten 2017 inleddes arbetet i samtliga årskurser i stadens svenska grundskolor, från åk 1 till 9.

– Via Läsväskan låter vi också elever i olika åldrar mötas och diskutera texter. Som arbetsmetod är det nytt, inte är alla lärare heller vana vid det. Den gångna våren, 2019, har vi till exempel jobbat så att elever i årskurs 7 (13-åringar) läste sagor de själva hade skrivit för barn i årskurs 2 (8–9-åringar). Tvåorna fick önska sig en saga och välja vissa sagoingredienser, ville de till exempel ha en drake, en hjälte eller en buse med i handlingen i sin saga... Sen fick våra sjuor skriva sagor till en utvald elev och slutligen möttes klasserna och de äldre läste sin egenhändigt skrivna saga för de yngre och de diskuterade texten, hur den upplevdes.

Hon och teamet bakom Läsväskan har lyckats skapa ett instrument där man får 13–14-åringar att skriva sagor och läsa dem högt för skolans småttningar – och det här är bara ett exempel på arbetsmetoderna som synliggörs och förevisas i elevens egen Läsväska.

De allra första barnen som har jobbat med Läsväskan sedan sin första skolköst börjar hösten 2019 i årskurs tre. Dammert får vänta några år innan de är i tonåren och hon möter dem som sina egna elever, och hon är förväntansfull:

– Den dagen vet jag som lärare så oerhört mycket mer om varje elevs individuella läsintresse. Jag har mycket lättare att tipsa om den rätta boken, och jag kanske bara får ett försök – det kan vara helt avgörande för tonåringens läsintresse i fortsättningen.

Anja Kuusisto

NÄR MUSIKEN TAR TAG. LIVET MED KÖRSÅNG

Det är hälsosamt att sjunga. Det slår *Lars Kristoferson* och *Björn Wrangsjö* fast i boken *Det är farligt att inte sjunga*. Boken handlar om vad det betyder att sjunga i kör, musikaliskt, psykologiskt och socialt. Författarna beskriver fenomen som kännetecknar de flesta körer, men som också kan ha relevans för skapande grupper i allmänhet.

Sverige är unikt med sin höga andel körsångare i förhållande till folkmängden. Körsång är en av Sveriges mest populära fritidsaktiviteter med över en halv miljon aktiva. Författarna har själva tillsammans över hundra års erfarenhet av körsång och nästan alla de åren i Lidingö kammarkör. Den kören är också utgångspunkt och referens i boken.

Även i andra nordiska länder är körsången utbredd, de nationella föreningarna uppskattar antalet till 200.000-250.000 aktiva i Finland, 7.000 på Island, 200.000 i Norge.

Musiken är kanske den konstform som djupast kan beröra oss människor, skriver Kristoferson och Wrangsjö. Musik kan absorbera så att man glömmetid och rum, och en musikupplevelse kan uppfattas som unik, oförglömlig och kanske till och med som ett heligt ögonblick. En citerad korist beskriver en upplevelse från sin skolkör: "...det var som om man lämnade sin egen kropp och gick helt upp i musiken". En annan: "Jag tyckte att jag fylldes av ett ljus som om jag vore alldeles självlysande."

Författarna framhåller att de två övergripande skälen för att sjunga i kör är socialt och musikaliskt. För kyrkokörer kan det tillkomma att sprida ett religiöst budskap. Sång tycks skapa en ovanlig känsla av samhörighet. En kör är ofta på riktigt ett team, en grupp som kännetecknas av stark sammanhållning, en gemensam identitet. Kören blir en grupp där man känner sig hemma, får stöd, uppskattning och bekräftelse.

En kör är en musikalisk ensemble bestående av sångare med sopran, alt, tenor och bas i stämmorna. Balansen mellan stämmorna påverkar den enskilda sångaren, stämman och hela kören. Vilken repertoar som är möjlig avgörs av vilka sångare kören har och deras kapacitet liksom dirigentens förmåga och önskemål. Koristerna kan bara i begränsad utsträckning ersätta varandra.

Självkänsla och självbild, egen och andras, är viktig i körsång, framhåller Kristoferson och Wrangsjö. För en korist har det betydelse vad man tror körledaren tycker, den övriga kören, och en själv. Det kan handla om att läsa noter, memorera texter och stämmor, uppfatta körledarens instruktioner och omsätta dessa i handling, lyssna på stämkamrater. Felsjungning är känsloladdat och kan ge en temporär svacka i självkänsla och självbild. Körledarens reaktion kan avgöra, det är skillnad på om ledaren barskt visar sin reaktion, eller med ett småleende viskar "jag vet hur det känns".

Författarna beskriver körledarens två huvuduppgifter att leda kören och att vara dess ansikte utåt. Han eller hon behöver presentera en lämplig reper-toar, utveckla en arbetskultur för givande repetitioner och hantera konflikter. Körledaren måste ha en bra balans mellan produktionsresultat och omsorg om körmedlemmarnas känslor. Koristernas har förhållandevis begränsad bestäm-manderätt jämfört med många andra arbetsgrupper. Kören är bortsett från ledaren, en platt hierarki. Det hindrar inte att det kan finnas informella ledare och undergrupper.

Repetitionerna är körsångens vardag. När alla samlats börjar uppsjung-ningen. Man värmer upp för att ställa om från tal till tonläge, samla koncentra-tionen och skapa känsla av samhörighet. I mellanrummet under repetitionerna finns småpratet, som är ett kitt som skapar arbetsglädje och tillhörighet.

Konserten är för många korister den starkaste motivationen för repetitioner-na, skriver Kristoferson och Wrangsjö. Första stycket måste fånga publikens uppmärksamhet. Avslutningen ska göra intryck, som dock måste balanseras mot eventuellt extranummer. Publikens reaktioner är viktiga för kören och under en lyckad konsert kan det pågå en slags knappt märkbar ”dans” mellan kör och publik. Avslutningsapplåden bekräftar den gemensamma upplevelsen. Inget sammanför korister som en konsert som alla är nöjda med.

För många blir körsjungandet ett långt äktenskap. För författarna har det blivit mer än 2000 tisdagskvällar i rad för körsång och förkovran. I boken beskrivs upplevelsen när kören samlas till repetition: Dagsupplevelserna släp-per sitt grepp, spänning och stress minskar, yttervärlden sjunker undan.

Kören går in i den gemensamma bubblan.

Lena Wiklund

Lars Kristoferson och Björn Wrangsjö. *Det är farligt att inte sjunga*. Carlssons, Stockholm 2019.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Friberg, Ralf, fd ambassadör, Ekenäs

Bo Högländer, redaktör, Oxelösund

Anja Kuusisto, journalist Åbo Underrättelser

Gro-Renée Rambø, professor Universitetet i Agder

Harald Stanghelle, redaktör, Oslo

Björn von Sydow, fd talman, ordförande LF huvudstyrelse, Sigtuna

Per Thullberg, fd generaldirektör, Stockholm

Lena Wiklund, tf huvudredaktör NT, Stockholm

Wilén, Henrik, förbundssekr. Föreningarna Nordens Förbund, Köpenhamn

SAMMANFATTNING

2019 års sista utgåva av *Nordisk Tidskrift* inleds med en artikel om den färöiske författaren William Heinesen som kulturbärare och kulturbrytare, skriven av Bergur Rønne Moberg. Anna Hedelius har rest Sverige runt och besökt 55 teaterscener, intrycken samlas i artikeln ”På spaning efter teaterns själ”. Det isländska språkets villkor 1818, 1918 och 2018 behandlas av Haraldur Bernharðsson. Den nordiska miljösvanen har fyllt 30 år, och om det skriver Lena Wiklund. Henrik Wivel har läst två nyutkomna biografier om Selma Lagerlöfs litterära gärning. Svein Olav Hansen gör en betraktelse om Föreningen Norden Norge 100 år. Sist i artikelblocket återfinns en intervju med diktaren Henrik Norbrandt som Lisbeth Bonde har träffat.

Jan Kløvstad funderar i *För egen räkning* kring gränshindret som gäller reglerna för färöiska körkort i Sverige och Finland. Anders Ljunggren skriver i sin *Krönika om nordiskt samarbete* om visionen om hållbarhet och integration på NR-sessionen 2019.

I avdelningen *Letterstedtska föreningen* återfinns presentationer av årets prisutdelningar. Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj 2019 delades ut i Oslo till Arne Torp, Norge. Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen 2019 delades ut i Köpenhamn till Birgita Bonde Hansen, Danmark. I avdelningen återfinns också förteckningen över LF-medlemmar 2019 samt anslagsutlysningen för 2020.

I *bokessän* har Henrik Wilén tagit sig av två böcker om president Sauli Niinistö. Under *Kring böcker och människor* finns nio bidrag. Per Thullberg har fördjupat sig i en biografi om uppfinnaren Alfred Nobel. Harald Stanghelle har läst om politikern Reiulf Steen. Anja Kuusisto anmäler en bok om åländska affärsmannen Anders Wiklöf. Bo Högländer skriver om fd fackförbundet Kommunals Annelie Nordström. Björn von Sydow jämför i en analys premiärministern Clement Attlee och statsministern Tage Erlander. Gro-Renée Rambø skriver om skolmästaren Andreas M. Feragen. Ralf Friberg har läst om statsmannen Väinö Tanner. Anja Kuusisto har besökt projektet Läsväskan för barn och unga i Svenskfinland. Sist i avdelningen uppmärksammar Lena Wiklund fenomenet körsång.

Årsregistret för 2019 återfinns inbladat i numret.

LW

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin 2019 viimeisessä numerossa on ensimmäisenä Bergur Rønne Mobergin artikkeli färsaarelaisesta kirjailijasta William Heinesenistä kulttuurinkantajana ja kulttuurinmurtajana. Anna Hedelius on matkustanut eri puolilla Ruotsia, käynyt 55 teatterissa ja kerännyt vaikutelmansa artikkeliin ”På spaning efter teaterns själ”. Islannin kielen ehtoja vuosina 1818, 1918 ja 2018 käsittelee Haraldur Bernharðsson. Pohjoismaiden ympäristöjoutsen on täyttänyt 30 vuotta, ja siitä kirjoittaa Lena Wiklund. Henrik Wivel on lukenut kaksi uutta teosta Selma Lagerlöfin kirjallisesta työstä. Svein Olav Hansen tarkastelee 100-vuotiaasta Norjan Norden-yhdistystä. Viimeisenä artikkelijakossossa on runoilija Henrik Norbrandtin haastattelu; hänet on tavannut Lisbeth Bonde.

Jan Kløvstad pohtii *För egen räkning* -palstalla rajaesteitä, jotka koskevat färsaarelaisen ajokortin sääntöjä Ruotsissa ja Suomessa. Palstallaan *Krönika om nordiskt samarbete* Anders Ljunggren kirjoittaa Pohjoismaiden neuvoston vuoden 2019 istunnon kestävyyttä ja integraatiota koskevasta visiosta.

Osastossa *Letterstedtska föreningen* esitellään vuoden palkintojenjaot. Jacob Letterstedtin pohjoismaisen ansiomitalin 2019 sai norjalainen Arne Torp Oslossa. Letterstedtska föreningenin Nyhlénin rahaston pohjoismaiden kääntäjäpalkinto 2019 jaettiin Kööpenhaminassa tanskalaiselle Birgita Bonde Hansenille. Osastossa on myös LF:n jäsenluettelo 2019 ja tiedot vuoden 2020 haettavista avustuksista.

Bokessän-osastossa Henrik Wilén ottaa esille kaksi kirjaa presidentti Sauli Niinistöstä. Otsikon *Kring böcker och människor* alla on yhdeksän artikkelia. Per Thullberg on syventynyt keksijä Alfred Nobelia koskevaan elämäkertaan. Harald Stanghelle on lukenut poliitikko Reiulf Steenistä. Anja Kuusisto ilmoittaa kirjan ahvenanmaalaisesta liikemiehestä Anders Wiklöfistä. Bo Högländer kirjoittaa Kunnantyöntekijäin liiton entisestä puheenjohtajasta Annelie Nordströmistä. Björn von Sydow vertaa analyysissä pääministereitä Clement Attlee ja Tage Erlander. Gro-Renée Rambø kirjoittaa koulumestari Andreas M. Feragenista. Ralf Friberg on lukenut valtiomies Väinö Tannerista. Anja Kuusisto on tutustunut suomenruotsalaisille lapsille ja nuorille tarkoitettuun hankkeeseen Läsväskan. Lopuksi Lena Wiklund kiinnittää huomiota kuorolauluilmiöön.

Numeron liitteenä on vuoden 2019 hakemisto.

LW
Suomennos:
Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift söker ny huvudredaktör

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri söker ny huvudredaktör med goda kunskaper om de nordiska ländernas samhällen, politik och kultur. Nordisk Tidskrift är en av Nordens äldsta kulturtidskrifter. Den utges sedan 1878 av Letterstedtska Föreningen och utkommer med fyra nummer per år. Tjänsten är på 30-50 %. Redaktionen är placerad i Stockholm. Ansökan inkommen senast den 15 februari 2020. Se vidare www.letterstedtska.org.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Tidskriften vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Tidskriften har en samnordisk redaktion och arbetsspråken är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken.

I Nordisk Tidskrift publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor samt under rubriken För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återkommer ett temanummer om Politik och ekonomi i Norden respektive Litteraturen i Norden under det gångna året.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2020 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2020 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ger ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Drottninggatan 30, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefotid fredagar 10-12.
E-post: info@letterstedtska.org

Tf huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel +46-(0)70-405 00 31. E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsvej 26, 3. tv., DK-2100 København Ø
Tel +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-104 Reykjavík
Tel +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no